

המכון ללימודי השואה
ע"ש יהושע וחדווה אייבשיץ
רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, חיפה
Bitan.shoa@gmail.com

עורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

מרקם חיי הקהילה היהודית במזרח
אירופה טרום השואה - ב'
בתי כנסת ומוסדות צדקה
וגמילות חסדים

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 8-3
- בתי- כנסת בלומז'ה 37-9
- משה גולדמן: קהילת חסידים בלומז'ה 48-38
- מ.י בר-און: "בשער", על קהילת גורליצה 56-49
- ד"ר הלל זיידמן: בתי-תפילה ובתי-מדרש בטרנופול 63-57
- א.גלזמן: בתי-כנסיות ובתי-מדרשות בקרמניץ 73-64
- דוד כהן: בתי-תפילה בשפולה 100-74
- זאב זיסקינד: בית החולים בדובנא 102-101
- שמריהו גוטמן: מוסדות הסעד של קהילת דובנא 103-106
- ג.שטיבל: בית היתומים 104-108
- משה כהן: סדר פסח לחיילים יהודים 108-105
- משה כהן: סדר פסח לחיילים יהודים 110-109
- מניה דייבוג: בית "טאז" בדובנא 113-108
- קהילת היבניב: גומלי חסדים 118-114
- ר' לוי וישראל מילער{בנאי}: "לינת צדק" 119-118
- ר' עזריאל אופטאק, מנהל חברת "ביקור חולים" 122-120
- רופאי העיירה בהיבניב 123-122
- בעלי צדקה בהיבניב 136-123

קהילת פינסק-קארלין

- עזריאל שוחט:
- מוסדות, חברות ואגודות של סעד בשנים 1914-1981 137-126

החברת יצאה לאור, כסלו תשפ"ב-ינואר 2022

פתח - דבר

שנים רבות אני עוסק בחקר השואה, בהיבטים רבים של התרחשויות בשואה - בגיטאות, במחנות הכפייה וההשמדה, בעמידה יהודית וחירוף נפש ועוד... **אולם לא עסקתי במרקם החיים הרוחניים - דתיים - תרבותיים והפוליטיים של קהילות ישראל במזרח אירופה, בעיקר בפולין, רוסיה, בסרביה, הונגריה ועוד... בתקופה שלפני השואה.**

חוברת שאני מוציא לאור מכילה נושא אחד או שני נושאים העוסקים במרקם החיים של יהודי מזרח אירופה, לכן, אוציא לאור מספר חוברות, כאשר כל חוברת תתמקד בנושא אחד או שניים.

הנושאים הינם מגוונים כמו, **הווי המשפחות בימי חול ושבבות, מפלגות ופעילות פוליטית, אנשי המדע, מערכת חינוך ענפה, בתי-כנסת, "חדרים" ושיבות, מוסדות כמו, בתי-תמחוי וגמילות חסדים, בתי-יתומים, "חברות קדישא", אגודות כבאים, מוסדות רפואה, תרבות ותיאטרון, סופרים ואנשי אומנות, פעילות ציונית, תנועות נוער, עיסוקיהם ופרנסותיהם של היהודים עוד... ועוד....**

בחודש חשוון תשפ"א-נובמבר 2020 יצאה לאור חוברת ראשונה שנושאה: "בעלי מלאכה בקהילה היהודית".

לאחר השואה, ניצולים - שרידי השואה, התארגנו לפי קהילותיהם כדי להקים אנדרטאות ברחבי הארץ ואבני שיש (מצבות) במרתף השואה בהר-ציון-

בירושלים (לפני הקמת "יד ושם") לזיכרון עולם לנרצחים והנספים בשואה מקרב קהילותיהם.

במקביל, הוציאו **ספרי זיכרון (יזכור) לקהילותיהם** ובהם כתבו השרידים על אימי השואה שעברו קהילותיהם וגם **תיאורי הערגה לעולם הרוחני-דתי-תרבותי-משפחתי שנדם ונכחד בעקבות השואה שבא לידי ביטוי עז בספרי הזיכרון.**

בתחילת ספר הזיכרון לקהילת גורליצה כותב הוועד שהוציא את ספר הזיכרון את המניעים לכתיבת הספר. **וכך הם כותבים** (מספר הזיכרון לקהילת גורליצה Gorlice-, כתב וערך: מ.י. בר-און):

"ביד רועדת, מתוך רטט של קדושה ויראת כבוד, אנו מגישים לאחינו בני עירנו את ספר הזיכרון לזכר קהילת הקודש גורליצה, שהייתה ואיננה עוד ואשר בניה-בונה עלו בלהבות על קדושת השם.

...הספר יספר לדורות על תולדות הקהילה המפוארת, על שירת החיים שלה מאות בשנים – חיים יהודים שוקקים, חיי דת ותרבות יהודית, שנמשכו במשך דורות והטביעו את חותמן-רישומן על כל בית, על כל רחוב, על כל אבן בעיר הזאת.

הספר ישמש גלעד לזכר החיים ששירתם נפסקה עם הופעת חיות הטרף בדמות נאצים. הוא כולל פרקים על הגטו, על ה"אקציות" עקובות מדם... עד לאותו יום מר ונמהר בו חוסלה גורליצה היהודית.

תהא זו מצבת זיכרון של נייר, לזכר אלפי המצבות שנעקרו מ"בית החיים", בתוכן אוהלי צדיקים וקדושים

מצבת זיכרון לאלפים שנשרפו חיים, נהרגו ונחנקו בגטאות ומחנות המוות, בימי החושך של השואה אשר פקדה דורנו זה.

ספר זיכור וקינה על עיר שהייתה, על בניה שהוגלו והושמדו – ספר שנעשה על-ידי מתי מעט ששרדו לפליטה ואשר קיבלו עליהם להקים את מצבת הזיכרון".

מרבית ספרי הזיכרון הופיעו בישראל. רובם נכתבו בעברית, מיעוטם בידיש, ורבים מהם הופיעו במהדורות דו-לשוניות או תלת-לשונית, עברית, יידיש ואנגלית, אחדים הופיעו בשפות אחרות. מספרם של ספרי הזיכרון מונה כמה מאות ספרים.

כאשר נכנסתי לעובי הקורה בנושא מרקם החיים של יהודי מזרח אירופה, עמדתי נפעם מול עולם יהודי - רוחני - ערכי וחברתי, וחיי קהילה תוססים ומגוונים.

בקהילות היהודיות חיו בכפיפה אחת, דתיים וחילוניים ימניים ושמאלנים, חסידים ומתנגדים. היו ביניהם חלוקי דעות, אך ידעו היטב, כיצד לכבד אחד את השני למרות המחלוקת ולשמור על אחדות ישראל.

הדברים שנכתבו בחוברת זו, מובאים מספרי הזיכרון לקהילות ישראל, שהוציאו לאור שרידי השואה.

הפעם, החוברת עוסקת בנושא:

בתי-כנסת ומוסדות צדקה וגמילות חסדים

בתי-הכנסת בתקופת טרום השואה היו מגוונים וייחודיים, רבים מבתי-הכנסת התאגדו המתפללים לפי שיוכם המקצועי או הכלכלי או התורני או החסידי ועוד..

לפניכם שמות של בתי-כנסת:

בית-כנסת של סוחרים. בית-כנסת של עגלונים. בית-כנסת של חייטים. בית-כנסת של סנדלרים. בית-כנסת של נגרים. בית-כנסת של בנאים. בית-כנסת של מובילי מים ושואבי מים. בית-כנסת של קצבים, בית-כנסת של בעלי בתי-מלאכה, בית-כנסת של אופים, בית-כנסת של סבלים, בית-כנסת של עושי פחמים.

היו מקומות שנקראו **בתי-תפילה**, הם אותם מנינים שאנשים הקימו בבתים פרטיים.

היו בתי תפילה מיוחדים של החסידים – **הם ה"שטיבאלך"**. נוסח תפילה היה כמנהג ספרד-האשכנזי, באמונה ב"רבי" ובלבושם הארוך. לא גלחו את זקנם ולא הורידו את פאת ראשם וזקנם, החמירו בדיני שחיטה וטהרת המשפחה, והיו ביניהם יחידי סגולה ו"יודעי ח-ך" שלמדו והגו בתורה בנגלה ובנסתר יומם ולילה. כמה מהם היו קמים מדי לילה לערוך "תיקון חצות", התפלשו בעפר וקוננו בגלות השכינה – על חורבן הבית ועל סוכת דוד הנופלת.

כל העדה הייתה מחויבת להתפלל ב"שטיבל", כי זה סימן את ההשתייכות לתנועת החסידים. כולם התפללו בצוותא, כי היו ביניהם שינויי נוסחאות בתפילות, לפי הנוהג והמקובל בבית תפילתו של כול "רבי".

ולעומתם – יהודים עמלים, מפרכים גופם בעבודה קשה, בסדנה ובחנות, למען פרנסתם בשוק ובעבר הנהר (זאווז'ה, בלע"ז) כל היום, וכשמגיעה שעת מנחה-מעריב **אצים לבית המדרש, להשיב נפשם השוקקה למזון רוחני בתפילה בציבור, בפרק משניות, בדף גמרא**, ומחרישים המונו של יום ברינתה של תורה בלילה.

בתי-הכנסת לא היו רק מקום תפילה אלא גם **מקום התכנסות של הקהילה** בשעות אבל ושמחה וגם במקומות רבים לפעילות ציונית.

מתפללי בתי-הכנסת **יזמו והחזיקו מוסדות צדקה** כמו, חברת קדישא, מוסדות רפואה, בתי תמחוי, בתי אבות, בתי יתומים, הכנסת אורחים, גמח"ים הנותנים הלוואות לזקוקים, מוסדות עזרה לחיילים היהודים, חברת מזהירי-שבת ועוד.....

מתפללים רבים עמלו בבניית בתי-הכנסת וגיוס כספים לבנייתו והחזקתו.
השקיעו עמל רב באומנות בית-הכנסת.

ברצוני להדגיש! אני מביא את הדברים כפי שנכתבו על ידי הכותבים, לא
שיניתי את הניסוחים והתחביר, וזאת כדי לשמור על אוטנטיות של העדויות.

נזכור ולא נשכח !

גזען רפאל בן-מיכאל

בתי כנסת בלומז'ה

בית המדרש הגדול

משהותרה ליהודים הישיבה **בלומז'ה** – הייתה ראשית דאגתם להקים בית-כנסת ומקדש מעט.

בית-כנסת קטן היה כאמור לעיל, שנים רבות מחוץ לתחום. על יד בית הקברות הישן בטרם הותרה הישיבה בלומז'ה, לשם הביאו את המתים שנפטרו בפיונטיצה בשכונות ריבאקי, לומז'יצה, סטארה-לומז'ה, וכול הקהל עשה להם לוויה והובילום בעגלה לשניאדובה – העיירה הסמוכה, כי עדיין לא היה כאן בית-קברות יהודי.

הקהילה שנוסדה מחדש במאה ה-19 קנתה מאת הממשלה שטח עזוב שעליו התנוססו עוד שרידי ארמונות מיני קדם ובנייני השלטונות שהתיישנו ונעזבו **והקימה עליו בית תפילה הראשון**. הבניין אומנם לא הצטיין ביופיו ובשכלולו – כי עדיין לא היו כספים רבים לקהילה. לרגל בית-המדרש נקרא הרחוב שחצה את סנאטורסקה שמאלה, "שקולנה". רחוב "סנאטורסקה" נקרא בפי העם "**שול-גאס**" (רחוב בית-הכנסת).

בשנת 1841 או 1842 (תר"א-תר"ב) הוקם במקום בית מדרש יפה בנוי אבן ובפנים ארון קודש מהודר, לפי טעם הימים ההם בעלי בתים רבים התנדבו לעבודה, בנאים ונגרים, צבעים וחרשי-ברזל נתנו מזמנם ומהונם והבית הוקם לתפארת. סבו של ה' משה פרידמאן, זגג לפי מקצועו, הספיק באחרית ימיו להעמיד שמשות בהיכל זה. הוא נפטר בשנת תר"ב.

קמו גם בתי-תפילה קטנים, של חברות ושכונות ועל כן קראו לבית-מדרש מרכזי זה בית-המדרש הגדול, שם התפלל הרב וראשי הקהל. שם היה בית הקהילה, בית-הדין, דירת המרא דאתרא וכיו"ב.

בקרבת מקום הוקמו גם ה"הקדש", בית החיטה, בית החולים, גמילות חסדים, בית התלמוד-תורה, הכנסת אורחים, הישיבה ועוד.

בבית המדרש הגדול **היו עורכים תפילות רשמיות לשלום המלכות**, בנוכחות באי-כוח השלטון, אספות-עם, בחירות למוסדות ציבור, סעודות מצוה של החברה-קדישא, הספדים לזכר נפטרים ועוד.

בשנת 1863 נסגר בית-המדרש מטעם השלטון הרוסי, לאחר תבוסת המרד הפולני, כי הגיעו לה ידיעות שבבית-המדרש התרכזו מורדים יהודים וגם הסתירו שם מורדים לא יהודים ואספו נשק ואספקה לצבא הפולני. לאחר השתדלות ומתן בסתר נפתחו שוב דלתות בית-המדרש.

חברה תורה

מעל לבית-המדרש הגדול קנתה לה חזקה, בחדר אחד "חברה תורה" - חברה של **יהודים עמלים, בעלי מלאכה ורוכלים** שהתכנסו שם יום-יום בין מנחה למעריב ללמוד פרק בתורה – חומש עם רש"י, לפי פרשת השבוע.

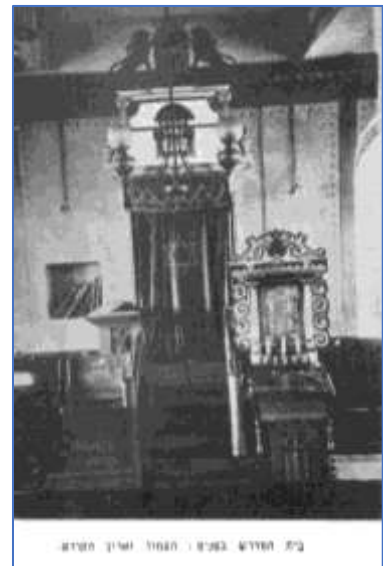
חברת בד"ק הבית (בעלי עגלה, דייגים, קצבים)

בירכתי בית-המדרש הגדול התישבה חברה בד"ק, וגם הם באו כאן יום-יום להתפלל לומר פרקי תהילים ללמוד חומש עם רש"י ופרק "חיי-אדם". מן

הבאים האחרונים היה הדייג יוסף סלומצביץ', יהודי גברתן, מעורב עם הבריות ועם השלטונות.

בדור האחרון נידלדל והתיישן בית התפילה הזה – בית-המדרש הגדול, פנה זיוו, בעלי בתים רבים שהתנחלו ברחבי העיר בסביבות השוק החדש, וויסקה ואחרות, רחוק מהם הדרך לבוא כאן להתפלל ויסדו להם בסביבתם בתי תפילה קטנים. גם בית-כנסת הגדול וחברה ש"ס משכו אליהם בעלי בתים רבים.

המריבות והסכסוכים בקהל, התנגדות לרב ר' לייזר-שמחה, מחלוקת בעניין השוחטים – עשו לא מעט להתרוקנותו של הבית הזה, ובשנים האחרונות נראה עדיין כשריד של מבצר עתיק, מעורר זיכרונות של ימים טובים מהעבר הקרוב. הבית עמד על תלו מאה שנה, ויד הנאצים החרבתו והריסתו.

בית-הכנסת הגדול בלומז'ה

במקום שבנו אחר-כך את הבית החדש של "הכנסת-אורחים", ברחוב סנאטורסקה, עמד לפנים בית-הכנסת של לומז'ה, היה זה בית-עצים קטן. משגדלה הקהילה והבית היה צר מלהכיל את מספר המתפללים וגם לא התאים יותר לתפקידו – קנתה קבוצת בעלי-בתים שטח אדמה ממשלתי, לא גדול ביותר, בפינת רחוב סנאטוסקה וגלצ'ינסקה שנשקף על פני השוק הישן, לשם הקמת בית-כנסת חדש.

זה היה בשנת 1859 בערך (תרי"ט), אולם סיבות רבות הפריעו להם לאנשי לומז'ה להקים את בית תפילתם החדש.

היו אז ימים קשים והמרד הפולני שפרץ בשנת 1863 נתן את אותותיו בחיי הציבור והכלכלה, ולא נמצאו הכספים הדרושים לבניין, עד שהתעוררו כמה נדיבים ובראשם הרב ר' אליעזר-שמחה ראבינוביץ בשנת תרל"ט (1879) והמלאכה החלה.

אברהם יעקב לווטאנסקי כתב על בית-הכנסת ב"צפירה" מכ"ד תמוז תרל"ט: "זה כעשרים שנה שנהרס בית-הכנסת הישן וחדש אין. העיר המצוינת בתלמוד-תורה לעניים, בית-חולים, הכנסת אורחים וכו' לא שמה לב לבית-הכנסת עד שהתעורר הרב ר' אליעזר-שמחה ראבינוביץ ואיתו ר' ר' נוח יצחק דיסקין, ראש אב-בית-דין דפה והישיש ר' ישראל משה נובינסקי, ר' צבי קופייצקי וצבי טרוסקר והם אספו כספים והחלו בבניין. בניין בית-הכנסת יעלה כשישים אלף רובל. ניגשו לעבודה ובימים נוראים אפשר יהיה כבר להתפלל שם".

ר' צבי קופייצקי התמסר אז בראשו ורובו למגבית למען בי-הכנסת וגם טרח הרבה להכנות הבניין וניצח כול הימים על המלאכה שתיעשה בקצב הדרוש. בני העיר הכירו לו תודה וכשנפטר חרתו על מצבתו, בבית הקברות הישן, את תבנית בית-הכנסת למען ייזכרו מעשיו ימים רבים.

יחד עם ר' צבי קופייצקי נשאו בעול ר' לייבצ'ה קארבובסקי ור' בורשטיין. בית-הכנסת היה להם ילד שעשועים ולא חשכו עמל וטורח למענו, לפי מושג הימים ההם. אולם ההצלחה לא האירה פנים לבניין זה. האדמה הייתה אדמת מאיוראט ויצאו עליה עוררים. פולנים הגישו משפט נגד הקהילה היהודית ודרשו

את הקרקע. תביעתם חזקה כאשר מצאו בעת החפירות שרידי בניין עתיק, שלדי מתים וגם מרתף קטן, בו נשתמרו כמה בקבוקי יין, זה חיזק את טענתם שאדמת המקום קדושה לנוצרים ולא לבית-תפילה יהודי – אך היהודים זכו בדין.

הבנייה נמשכה בעצלתיים, כשנתיים ימים. ב"המליץ" משנת תרמ"א (23.12.1880) כתב "איש פלוני וכוהן": "בניין בית-הכנסת הוחל בשנת 1879. כשנתיים נבנה בעזרת עשירים. כמעט צופה הגג ונפלה מחלוקת, בעלי הבתים חדלו להביא נדבות והמלאכה פסקה..."

גם דליקה נפלה בבית-הכנסת בבניינו והודות **לעמל הכבאים היהודים** שקעה האש והנזק לא היה גדול ביותר.

מספרים על אחד מיקירי האזרחים **בלומז'ה** ר' אליה-צמח וורובל, יהודי גברתן, גבה-קומה, ששימש שנים רבות בכתר השמשות, היה גם מראשוני מכבי-האש, מששמע שבית-הכנסת בוער באש, מיהר וטיפס למעלה ובסכנת נפשות נתלה בתקרה כדי לכבות את הדליקה, ומשגברה האש קפץ מן התקרה וקרה נס ולא ניזק.

שנים אחדות עמד בית-הכנסת כשבניינו לא נגמר. התפללו בלי תקרה, בלי ארון-קודש מהודר ובלי ספסלים הראויים לשיבה.

והנה התעוררו כמה בעלי מלאכה, והחלו לדאוג לארון-קודש יפה, וביניהם ר' יצחק קולאק הסנדלר שהלך מבעל-בית לבעל-בית לאסוף פרוטות למען ארון-הקודש. החרה-החזיק אחריו העשיר ר' לייב קארבובסקי והחל גם הוא מאסף כספים בין העשירים. משנצטבר איזה סכום התכנסו ה"בצלאלים" לתכנן

תוכניות ולהתחיל במלאכת הקודש: ר' זאסלאווסקי המחטב, ר' ישראל בוגאצקי – מומחה גדול לצבעים ולעשות בזהב ובכסף, הנגר המשכיל ר' זליג-לייב וויבאנצ'יק, וחברו אברהם-פייול פיורקו – איש תם וישר, נגר מומחה ומקובל על הבריות, המסגר המפורסם ר' שמשון שופר ובנו יעקב נתן, הסוחר בצבעים ר' חיים צ'יחנוביץ, חותן ה' אברהם מזרח, תרם בעד כמה מאות רובלים צבע זהב טהור וכולם יחד חילקו ביניהם את העבודה, איש איש בפינתו ובמקצועו ועובדת ארון-הקודש שהייתה מלאכת מחשבת להפליא נגמרה.

ניצח על המלאכה ר' לייב רארבובסקי, שהייתה לו הבנה רבה בדברי אומנות, אף כי לא היה מלומד כלל. את המנורה היפה שבאמצע התקרה נדב ר' אהרון אוקון.

זמן רב לא הייתה עדיין ריצפה בבית-הכנסת, המתפללים לא דאגו לזה. פעם בא איזה מטיף לעיר ודרש בפני קהל גדול בבית-הכנסת, כדי לבדח קצת את דעת הקהל הוכיח אותם על אשר לא נמצאה היוזמה לעשות ריצפה לבית התפילה, "כשיבוא משיח, אמר, מן המפורסמות הוא שכל בית-כנסת יתרומם למעלה ויטוס כמו שהוא לארץ-ישראל, כי למה להשאיר בתי-כנסת בחוץ לארץ? היהודים שירצו גם לטוס גם כן לארץ-ישראל יתכנסו כולם בבתי-הכנסיות ויטוסו ביחד עם הבית. אולם בית-הכנסת של לומז'ה העומד בלי ריצפה יתרומם ויעלה לארצנו ואתם תישארו עומדים על הקרקע...". דברים אלו נכנסו ללב, ור' הרש-בר גלצ'ינסקי נסע לייז'ורק, לבית נסירת העצים וקיבל קרשים לעשיית הריצפה. אותה שעה נתקנא בו ר' לייב קארבובסקי ונדב מדרגות לעזרת הנשים.

תקנה יפה הונהגה שם עוד מימים ראשונים, כול העובר לפני התיבה צריך להתעטף בחלוק שהיה תלוי על יד העמוד ולהתאזר באבנט...

ארון הקודש בבית-הכנסת הגדול

זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה, נדב ה' דיסקין מלודז', חותנו של הרב הור, גדר ברזל מסביב לבית-הכנסת. על יד נדבה זו רכש לבבות בוחרים למען כיסא הרבנות של חתנו. תלמידי בית-הספר המקצועי היהודי ביצעו את העבודה.

בשנת תרע"ט עיבד האגרונום יצחק לוינסקי את הקרקע שבתוך הגדר וסידר גינות-נוי מסביב לבית-הכנסת.

בשנת 1913 בערך, נדב ה' פייקוס, בעל בית המלון בריסטול, סכום כסף לטובת בית-הכנסת. מכיוון שמקורות הכסף הזה באו ממקום טמא, הוחלט לבנות בסכום זה בית-כבוד מודרני למתפללים... המגרש הגובל עם בית-

הכנסת היה שיין לשמש ר' אליהו-צמח וורבל הנ"ל. כשהיה זקוק לכסף לא עמד בניסיון ומכר את הקרקע לנוצרי, קוטל החזירים, בלושוויץ. כמה סערה בדעת הקהל ור' אליהו-צמח הועבר בגלל זה ממשרתו. מלבד זאת הגיש ערעור על המכירה, ר' לייזר בזירובסקי – אחד הגבאים של בית-הכנסת שהיה גם מנהל המשק בשעתו – וטען טענת "דינא דבר מצרא", בית-הדין פסק "יחלוקו" וחצי מגרש נספח לבית-הכנסת וחציו השני עבר לנוצרי.

בימי הכיבוש הגרמני בשנת 1916 נבחר בבית הכנסת וועד דמוקרטי, נכנסו לעבודה כמה אנשים פעילים, וביניהם: אברהם מזרח, ר' אליהו זיידנשטאט, מאיר אורלובסקי ועוד. נתקנאו הגבאים בסדרים הטובים ובברק הפנימי השוררים בבית-הכנסת שברחוב טלומאצקה בוורשה, ויהי ראשית דרכם להכניס ספסלים יפים ומודרניים לבית התפילה במקום ספסלי העץ הפשוטים. ה"ה מזרח, אורלובסקי והד"ר גולדלוסט השתדלו אצל שלטונות הכיבוש הגרמני לקבל עצים לשם זה. בעל הנגרייה יודלבוים עשה את הספסלים. עם זה הונהגו סדרים חדשים בתוך הבית, פרשו שטיח יפה וגדול לכל אורך המעבר שבמרכז בית-הכנסת ושמש מיוחד עמד והשגיח על הניקיון והסדר. משהוקמה תחנת חשמל בעיר – הואר בית-הכנסת בשפע אורות, הוזמן חזן בעל השכלה מוסיקלית רחבה ויודע נגן, ה' הירשוב.

בית-הכנסת משך מאות מתפללים בימים נוראים, בליל שמחת-תורה ובהזדמנויות מיוחדות היה בית-הכנסת מלא מפה לפה וגם הרחבה שמסביב המתה מרוב אדם. קציני הצבא ופקידי המלכות הגבוהים בבואם לבית-הכנסת ביומי דפגרא ובעת הפגנות מדיניות והשבעת חיילים יהודים מילאו פיהם שבח ותהילה ליופי הבית ולסדריו.

בשנת 1920 נדב ר' משה פרידמן, מחלוצי תעשיית המרצפות בארץ, מדרגות בטון לכניסת בית-הכנסת וזה שיכלל את מראה הבית מבחוץ. רבות פעל למען הכנסות הבית ר' אליהו זיידנשטאט. בוועדים של השנים האחרונות היו פעילים ה"ה אברהם מזרח, יוש-ראש, מ.רוזנשטין – סגן, הד"ר שמעון גולד לוסט, נטע דז'ובקוויץ, חיים וולוול בורשטין, אהרון גלינקה, ישראל לוינסקי, ד.ז. קאפלאן, נ. ראפאלובסקי, א. מרקוביץ, י.כ"ץ, ע.גראטש הכנר ועוד.

בשנים האחרונות היה בית-הכנסת מבצר התנועה הציונית בלומז'ה. זה היה בית התפילה הראשון בעיר שהנהיג נדרים ונדבות למען הקרנות הלאומיות. לאחר מאמצים רבים הנהיגו זה גם בתי תפילה אחרים.
הבית נשרף בימי נאוף הנאצים ויחד עם חורבן הקהילה ואובדן אלפי היהודים בניה-בוניה, חרב בית המקדש מעט - - - - -

חברת תהילים

שעה שבעלי הבתים הלומדים התרכזו בבית המדרש הגדול, בחברה ש"ס ובאילו בתי תפילה קטנים כמו "מגן אברהם" – התחברו יהודים טובים וישרי דרך, רובם עמלים ועובדים קשה, בעלי מלאכה החיים מעמל כפיים, ויסדו "חברה תהילים". מתקנות היסוד של החברה היה: תיכף לאחר יציאת הנשמה של חבר או אזרח אחר, צריכים להתכנס כול החברים בבית הנפטר בערב, לפני חצות הלילה, כי זה עת התגברות הדינים ואין דברי תחנונים מתקבלים בפמליא של מעלה, ועוד כי דוד המלך עליו השלום אמר: "חצות אקום להודות לך" (תהילים קי"ט, ס"ב), ומשום כך הקפידו החברים לקום עם שחר לומר "יום תהילים" לפני התפילה. החברים העירו גם אחרים לתהילים. באישון לילה, בקיץ ובחורף, בשם ובשלג, היו מכתתים רגליהם ומדשדשים בחושך יהודים כשרים ותמימים, חברי "חברת תהילים", דופקים בתריסי החלונות ובדלתות

העליות: "קומט זאגן תהילים" (בואו לומר תהילים) – ויהודים עטופי שינה ותקופי תנומה העבירו שנת מעפעפיהם, קמו והתלבשו מהר, נטלו ידים ושמו פעמיהם ל"חברה תהילים".

יהודי כי ילך לעולמו ויש לומר כמה פרקי תהילים לעליית נשמתו, חולה כי נפטר בבית-החולים, עני כי יוציא נשמתו ב"הקדש" – מיד היו אנשי החברה נזעקים, זה עוזב סדנתו או "שולחנו" בשוק, וזה מחטו ומרצעו ואצים-רצים לשפוך נפשם לפני ד' במזמורי תהילים ובמחרוזת פסוקים ב"תמנייא-אפי", הוא פרק קי"ט שבתהילים, שבראשם חתום שם הנפטר ושם אימו.

שנים רבות שכנה "חברה תהילים" בדירה שכורה שברחוב בית-הכנסת (שול-גאס), היא סנאטורסקה. משהחלו לבנות את בית-הכנסת החדש – החזיקו בחדר הצדדי הגדול שמצד ימין לכניסה, ותקעו שם את ביתם. מאז היה המקום בית תפילה ותלמוד תורה מהנץ החמה עד צאת הכוכבים.

כל היום לא פסק משם קול תפילה ותורה. עוברי אורח, תגרי ירידים ושווקים בעלי "יארצייט" וסתם יהודים שפיגרו ואיחרו את תפילת שחרית, או שאץ להם זמנם לצאת לדרך ולא יכלו לחכות לתפילת מנחה שלפנות ערב – מצאו תמיד שם מניין מתפללים ערב, בוקר וצוהרים, תפילת וותיקין, תיקון חצות, סליחות לתענית ציבור ויום-כיפור קטן וכיוצא באלה, וגבאי החברה סובבים בין המתפללים, לפי תוא ולפי התקנות, ועיניהם נוצצות משמחה.

**בית הכנסת הגדול
בשנים 1879-1939**

ורק נכנסו אנשי החברה לדירתם זו, אספו ביניהם כספים לקשט ולייפות את הבית ולעשותו ראוי שנשמת דוד המלך עליו השלום תרחף כאן כול הימים, ועל כן התנדבו ציירים ואנשי מלאכת מחשבת כמו "רוגוניצקי דער מאליאר" (צייר הבתים) ואחרים והם כיירו וציירו את התקרה בכול מיני כלי-זמר בהם מהללים את ד', ככתוב במזמור ק"נ בתהילים, ובצידם כתובות מתאימות, שברי פסוקים מתוך אותו מזמור.

ביום ב' של חג השבועות הוא יום פטירת דוד המלך ע"ה, האירו את הבית במאה וחמישים נרות כמנין המזמורים בספר תהילים ותיכף לאחר הסעודה התכנסו אנשי החברה לומר את כל הספר, פסוק החזן ופסוק הקהל. משסיימו את הספר – נערכה הילולא וחינגא בבית החברה: אכלו דג מלוח עם חלה צהובה ומכורמת שנילושה במי ביצים ובשמן אגוזים ונזרעה צימוקים וכמון, וקינחו את הסעודה בכוסות שכר צונן, ששפע מתוך החביונה, שגבאי החברה נדבו לכבוד הרגל ולכבוד היום, וכיוצא בזה גם בשמחת-תורה ובפורים, בשבת בראשית ובעיתות חדווה אחרות, כמו סיום הספר, בחירת גבאים וסתם "קידוש" בשבתות השנה.

אנשי החברה לא הסתפקו רק בתפילה ואמירת תהילים, הם עשו להם רב ותמכו בו. כל יום לאחר תפילת שחרית וערבית ישב הרב על יד השולחן הארוך והרביץ לפנייהם תורה: פירוש מזמורי תהילים, מתובל במדרשי חז"ל ואימרי גדולים, ומוטעמים במשלים ואגדות מאוצר ספרותנו הישנה, קיצור שולחן ערוך, פרק משניות, "עין יעקב" וגם לפעמים דף גמרא.

יזכרו לטובה המורים שעשו את מלאכתם מלאכת הקודש באמונה ובכבוד: ר' יואל הלוי הרצוג, אביו של מרן רי"א הרצוג, שהרביץ שם כמה שנים תורה

ברבים והטיף לציון ולגאולה עד יום צאתו את פולין, ר' שבתילה במגיד, ר' צ'רונניץ המלמד, האב והבן, ר' חיים ולוול הויסמאן.

יזכרו לטובה גם הגבאים שמסרו מזמנם ומאונם יום יום למען החברה:
ר' אברהם'ל שיפר, ר' גדליה בוכבינדר, ר' מנדל קליין, ר' זלמן זדאנוביץ' ור'
יצחק סובוטקה המורה שטרך להכניס שם רוח של חיבת ציון ואהדה
לקרנות הלאומיות בעת הנדרים והנדבות של העולים לתורה, ובין כל
אלה לא יפקד גם מקומו של ר' גציל השמש – יהודי קפדן זה שבית חברה
תהילים קדם לביתו, והיה נרדף על-ידי ה"החברה הלבנה" אשר ליבם הלך
אחרי משחקים ושעשועים ולא חשקה נפשם בקריאת תהילים.

כשנכלאו יהודי לומז'ה בין חומות הגטו והדרכים לחברה תהילים
נשתבשו – המשיכו אנשי החברה את מסורתם הקדושה בחדרי חדרים
במסתורי הגטו.

חברה קדישא

בשנת תקצ"ג-1833 נוסדה בלומז'ה חברה הקדישא. לפני זה היו מובילים את
המתים לקבורה לשניאדובה ושם עשו להם את "הטהרה" אנשי החברה קדישא
דהתם. בלומז'ה הייתה רק חברה "הלווית המת" – שהיו מלווים את המת יחד
עם בני המשפחה, בעגלה, לשניאדובה הנ"ל.

משאישרה הממשלה לקבור מתים בבית קברות, הוא בית הקברות הישן נוסדה
החברה הקדישא ונכנסה לתפקידיה האנושיים כמנהג כול הקהילות בישראל.
אנשי החברה קדישא היו גם מתפללים יחד בימות חול ובשבתות ועושים
"תיקון" בצוותא, לאחר התפילה או לפני הלוויה ואחריה. כשהקימו את בית

הכנסת הדול תפשה החברה את האגף השמאלי של הבניין והוא חדר צר וארוך, בו התפללו יום-יום ובו התקיימו ישיבות החברה. בית החברה קדישא שימש בשבתות החורף גם מקום תפילה למתפללים רבים של בית-הכנסת כי שם היו מסיקים תנור ששפע חום סביבו.

שלוש פעמים בשנה הייתה עורכת החברה סעודות גדולות ויפות בהשתתפות כל החברה ומוזמנים רבים: **א.** ביום ל"ג בעומר, יום הילולא של רבי שמעון בר יוחאי: הגבאים חילקו לקהל גבינה וביצים וספלי שכר צונן. **ב.** בחול המועד פסח – הוא יום הקלפי, אז נקהלו כול אנשי החברה ובחרו בגבאים – ושוב שתו יי"ש, מי-דבש וקינחו בביצים ובחרמז'לאך שנשי הגבאים שנבחרו טרחו והכינו. **ג.** אולם גולת הכותרת של כל הסעודות הייתה סעודת ערב ראש חודש אדר. לסעודה זו הוזמנו כול נכבדי הקהל וכלי הקודש ועל כן צר היה המקום בבית החברה, לשם זה נהגו לפלוש לבית המדרש הגדול.

וזה דבר הסעודה וסדר היום: ערב ראש חודש אדר הוכרז יום צום ותענית לאנשי החברה. כולם היו מתכנסים בבוקר השכם בבית המדרש, התפללו ואמרו סליחות של ז' אדר וסליחות מיוחדות לחברת קדישא כאשר היה מקובל בקהילות רבות. לאחר התפילה היו כולם יוצאים לסייר את שני בתי הקברות שבעיר. את בית הקברות הישן שעל יד הכפר שורה, ואת החדש שעל הכביש העולה זאמברובה. הסיורים והתפילות בבתי הקברות ארכו כל היום, עד תפילת המנחה. לפנות ערב היו חוזרים לבית המדרש רעבים צמאים וקפואים מקור ושלג, אולם שמשי החברה הקדימו והסיקו את התנורים בעצים ובטורף לרוב, עד כי הזיעו אמות הסיפים. בתפילת המנחה קראו בתורה "ויחל" כמקובל בתענית ציבור. התפללו סמוך לה תפילת ערבית חטופה וישבו על יד השולחנות הערוכים להינות מן הסעודה ולסעוד ליבם ביי"ש ובמיני מרקחת, דגים, בשר ומטעמים, לפתן ופרות – כיד ר' מיכל סארווער הטובה עליו הוא

מלך המלצרים שבשכונת בית-הכנסת ועל פיו יישקו ויערכו חתונות ושמחות בישראל, בימים ההם ובשכונה ההיא.

וכטוב ליבם ביין היו מנגנים כלי-זמרים, מזמרים בעלי בתים ור' יואלקה בדחן מפיונטניצה היה עולה על השולחן ומטיף חרוזיו ומנעים ומשעשע בחידודיו וב"קונצים" שהיה משמיע ומראה לקהל.

סעודת חברה קדישא זו – היא היא שנתנה כוח ואומץ לחברים לשאת בעול הקשה והעל-אנושי בכול ימות השנה ולחלוק לנפטרים שבלומזה את כבודם האחרון בימות החמה ובימות הגשמים, בימי קור וסגריר.

וראויים להיזכר אילו בעלי בתים שעמדו בראש החברה קדישא ונשאו ונתנו באמונה במילוי תפקידם שנים רבות: ר' חיי זלמן ילין, ר' הרש-בר גלצ'ינסקי, שהוריש את מקומו לבנו, ר' נתן הקבלן, ר' לייבל קאנטור, שהיה אח"כ גבאי החברה, צבי אפשטין ועוד ועוד, ועל כולם ייזכר ר' משה דן בר אהרון אליעזר שיינקופ, שוחט ובודק בלומזה, **ותיזכרנה גם לטובה אילו נשים צדקניות** חברות בחברה קדישא שהיו מתעסקות בטהרת הנשים הנפטרות ובקבורתן, כמו ריקל התופרת, אשת ר' משה דן הנ"ל, רבקה אשת ר' משה ניימרק ואיגה התופרת – שהיו תופרים תכריכים למתים וגם משרתות את החברה באמונה.

בשנת תרצ"ג חגגה החברה קדישא דלומז'ה ואיתה כול הקהילה את יום מלאות 100 שנה. החגיגה הייתה נהדרת ובה נזכרו נשמות מאות נפטרים קדושים וטהורים שנשאו ונתנו באמונה במשך שני יובלות השנים בקהילה לומזה, אולם **לא עלה על דעתם שבעוד עשר שנים ייסתם הגולל על קהילה קדושה ונאה זו ולא יזכו יותר ללוות את אחיהם האחרונים בלומזה לבית עולםם...**

בית המדרש חברה ש"ס

בית המדרש חברה ש"ס נמצא ברחוב האיטלזים (יאטקובה) אבל מעטים ידעו את שם הרחוב הזה כי בפי כול נקרא "רחוב חברת ש"ס". אפילו הנוצרים היו אומרים "אוליצא חברה שאסא" (רחוב חברה ש"ס),

והרי תיאורו מפי ה' יוסף זיידנשטאט:

"מראהו של של בית המדרש 'חברה ש"ס' לא היה מרהיב עין: חלונות גדולים ומאובקים תמיד שחלקם העליון היה מקושת וזגוגיות צבעוניות כעין הקשת היו קבועות בו, קירות וסיפון קודרים, שני תנורי פח עגולים בצד מערב וביניהם ספסלים לפשוטי העם, סבלים עגלונים, וסתם עניים אשר בית התפילה שימש להם אכסניה ליום ומקלט ללילה, הבית שימש לא רק מקום תפילה ולימוד כי כמה ענייני ציבור נחתכו בו והתקיימו כאן אספות ומועצות וכנוסים בצורכי הקהל, כאן התפללו כל ראשי העדה, העשירים המופלגים של העיר, כמו, ר' צבי אפשטיין, סגן יו"ר העירייה, ראש הקהל ומנהל הבנק לאשראי, ר' בורשטין שלמה, ר' משה אהרון הפנר הסוחר הגדול, יצחק טאבוליציקי, חבר ועד הקהילה וסגן יו"ר של המזרחי, ר' אברהם'קה יעקובי, ר' חיים ליוש צ'ישלוק, ר' הרש-בר גלצ'ינסקי ובנו יעקב, ר' יודל בלומוביץ ועוד.

המקום היה התל שכל תושבי העיר היו פונים אליו. קרה מקרה של מחלה בבית עני וידו לא השיגה להזמין רופא, היה נושא את רגליו אל חברה ש"ס, שם היה מרעיש עולמות ודורש עזרה מהקהילה, וטאבוליציקי מנהל העזרה הסוציאלית היה משדל אותו בדברים ואומר לו: הנה לך פתק, תלך אל הרופא ויקבלך חינם וגם תקבל תרופות בבית המרקחת על חשבוננו. סכנת פינוי מדירתו, כי הייתה צפויה לאיזה דייר מפני שלא שקד לשלם את שכר הדירה במועדו – היה נפנה לבית המדרש זה בשבת הקרובה, עולה על הבימה, מעכב את הקריאה בתורה,

דופק על השולחן ומודיע שאינו זז מכאן עד אם יסדרו את ענייניו על הצד המשביע רצון, וקהל המתפללים היה מוצא תמיד פשרה ורואה לסדר את הדבר ולהמשיך בתפילה וכן סודר כאן בין כותלי החברה ש"ס אישפוז עניים בבית החולים, הכנסת כלה יתומה וענייה, פדיון שבויים, שתדלנות, המלצות וכו'. השם חברה ש"ס בא כמובן על שום שישבו כאן ולמדו גמרא כול היום. הסוחר המופלג ר' משה אהרון הפנר היה נוהג לקום בארבע שעות בלילה ולבוא לבית המדרש ללמוד גמרא עד תפילת ותיקין וכן עשו בעלי בתים רבים.

לא כל מתפללי חברה ש"ס היו עשירים ונטורי-קרתא. בשורות האחרונות היו מתפללים גם אנשי "עמך", הסבלים והעגלונים איוו להם את המקום לתפילת "מנחה" ו"מעריב" ודרך אגב להזין את עינם במקום ששם ישב חאצקל וורונה, יהודה בלומוביץ והתווכחו בסוגיה קשה מן התלמוד וגם לקלוט מפיהם איוו אימרה יפה, דבר אגדה או שיחת חולין של תלמידי חכמים. בחורף, בשעה שבחוץ השתוללה סופת שלג או החמיר הקור, היו יושבים שם הקבצנים ובעלי מלאכה עניים, שאין להם בביתם גזר עץ להסקה, מסביב לתנורים הגדולים, מתחממים ומיישרים את אבריהם הכווצים. השמש של בית מדרש זה היה ר' פסח פליישר, אשר מסר את מיטב שנותיו לחברה ש"ס. עיקר עבודתו היה לכוון בפטיש עץ – נדבת הסנדלר הישר סוקוליאק – את זמני התפילה. לסדר וניקיון כמובן לא דאג..., בשבתות לאחר הצהריים היה הבית מלא "יושבים" על יד התנורים, קוראים שניים מקרא ואחד תרגום, פרק תהילים וחוטפים שיחה בענייני פוליטיקה ומאורעות השבוע, סיפורי מעשיות וכיו"ב.

החברה ש"ס היה גם מקום מקלט למשוגעי העיר, כמו "שמוליי", מהם היו יושבים מאחורי התנורים ומהם היו ישנים על הריצפה. הנשים הצדקניות שהיו משכימות להתפלל היו מביאות בשבילים מעט מזון. אייגה התופרת – ראש

עסקניות של צדקה בעיר נהגה להביא ל"עזרת הגברים" תיק מזונות ולחלקם בין עלובי החיים האלה, וכמעשה עשו כמה נשים רחמניות, שוחרות מצווה וצדקה, וביניהן גם אימי ע"ה.

כן הייתה החברה ש"ס מבחוץ איזו מצודה ישנה ועזובה, אבל מבפנים, בתוך כותליו, פעם בחזקה העורק הציבורי של חיי לומזה היהודית של "הפני" ושל דלת העם.

מגן אברהם

מעל לחברה ש"ס נוסד בית מדרש של בעלי-בתים לומדים, אבל "עזי פנים" – כפי שקראו להם אנשי החברה ש"ס, בשם "מגן אברהם". המתפללים היו בחלקם אנשי בית המדרש של יעבץ, בית תפילה קטן של לומדים אשר ייסד ר' זוסמן יעבץ, אבי הסופר וההיסטוריון זאב יעבץ. כאשר עבר יעבץ לווארשה, בטל בית המדרש ואנשיו יחד עם כמה אנשי חברה ש"ס שעזבוהו לרגלי מחלקת, קמו ועשו להם מקדש מעט בפני עצמם.

אנשי "מגן אברהם" נהגו ללמוד כל יום לפנות ערב מתוך הספר "מגן אברהם". המתפללים הותיקים ואנשי השררה היו: אברהם דבורקה'ס, משה-צבי דרודובסקי, חייקל שטרויסברג, יצחק ביאלי ועוד.

המתפללים ידועים היו בליצנותם וגם נחשבו בין המתקדמים, מהם יצאו אחר-כך מיסדי "המזרחי" בלומזה.

מספרים, פעם כשנבחר ר' חנוך איזנשטאט גבאי "מגן אברהם", בא אליו בבוקר גבאי החברה ש"ס, ר' חיים קוטוביץ לדרוש ממנו שכר דירה בעד "מגן אברהם", כי הגבאי הקודם לא רצה לשלם.. נענה פייבל קאווקביץ ואמר: אם אתה דורש שכר דירה, משמע שאנו דייריה של חברה ש"ס, למה לא יתקנו את הגג בעליית

הקיר אשר משם דלף טורד תמיד. נכנס קוטוביץ לראות את הגג הרעוע, סגר פייבל קאווקביץ ולא נתנו לצאת עד אשר יוותר על חוב שכר הדירה. שבת פרשת "לך-לך" הייתה שבת של "מגן אברהם" כי כתוב בפרשת השבוע ש-ד' אמר לאברהם: "אנוכי מגן לך".

הכנסת אורחים

אחת החברות העתיקות בקהילה היא "הכנסת אורחים" ברחוב סאנאטורסקה, מול בניין התלמוד תורה. על יד המוסד היה קיים בית תפילה יפה, שבו התפללו עסקני החברה ותומכיה – בעלי בתים הגונים ובעלי מלאכה ישרים. גם לומדים במשך כל היום לא חסרו בו, ושנים רבות התגורר שם "פרוש" אחד שישב כל היום על התורה והעבודה. בין מנחה למעריב לימד "עין יעקב" לבעלי המלאכה ובמשך היום, לאחר תפילתו הארוכה, על פי נוסח המקובלים "בית-אל" בירושלים. היה מחבר מעין לכסיקון ראשי תיבות של השפה העברית.

ב"המליץ" (23.12.1880) קובל תושב העיר שאין סדר ב"הכנסת אורחים" ואין דואג לעניים. בניין "הכנסת אורחים" הוקם לפי המשוער, בשנת 1860, הגבאים שהתמסרו לטובת העניים הנודדים ודאגו למקום לינה לאורחים מחוסרי אמצעים היו: משה לייב ראפאלובסקי (גבאי), חאצקל זדאלאקר, הרצקה אלטשולד ואחרים. כו עובר אורח קיבל מאת הגבאי זכות ללון שלושה לילות בבית "הכנסת אורחים" ולהינות משלוש ארוחות.

חברי "הכנסת אורחים", רובם בעלי מלאה, התנדבו לפחות פעם בחודש לבוא לפקח על העניים, לדאוג למיטה נקייה ולארוחה לאורחים בימות חול ושבת. אולם עיקר העבודה הייתה עמוסה על השמש, רוב עבודתו נעשתה בהתנדבות ובאהבה ובמסירות לעניים הנודדים, ובעיקר לעניים תלמידי חכמים שהיו

מצויים בדרכים, מהם מטיפים ומגידים, מחברי ספרים, שחיזרו על הפתחים למכור את פרי רוחם בפרוטות למען החיות את נפשם ונפשות ביתם, פירושם, שפרשו מביתם ונדדו לאכסניות של תורה וסתם עניים מהעיירות הסמוכות שהיו באים ללומדה, עיר הפלך, לחזור על הפתחים – בייחוד בערבי חגים, בראשי חודשים ובכל פעם שהמחסור אכף עליהם.

אחד השמשים האידיאליים היה ר' פייבל סטוליאר, יהודי תלמיד חכם, טהור-לב ויפה-נפש, חי על מלאכת כפיים, אח לכול קשה יום ופטרון למחוסרי בית. פעל הרבה למען הכנסת אורחים. ר' צדוק סטוליארצ'יק – סבו של אברהם ניימוביץ, שהיה אחד מגבאי תלמוד תורה – בעל מלאכה ישר, למדן שאהב לכתוב "הגהות" בשולי הספרים להגדיל תורה.

אגודת קורבן-עצים

חורף קר וזועם היה בשנת תר"ם-1869, העניים סבלו רעב וקור, העצים היו ביוקר, לרגלי שיבוש הדרכים הביאו מעט עצים העירה, התעוררו כמה בעלי בתים ויסדו אגודת "קורבן העצים", מתפקידם היה לאסוף נדבות ותרומות למען קנות חומרי הסקה לעניים. החברה הצעירה רכשה לה אהדה רבה בעיר.

בית תמחוי לעניים

משנתרבו העניים ודואג אין להם, התעוררו כמה נדיבי לב ויסדו בית אוכל בזול או בחינם לעניים. היוזמת והמייסדת הייתה גב' מ. נתנסון, ההתעניינות הייתה גדולה, בנות בעלי הבתים הביאו חומרי מזון, עזרו להכין וגם הגישו לשולחן, אך המוסד היה קיים רק במשך חורף אחד. בפורים של אותה שנה נסגר מחוסר אמצעים ועסקנים מסורים. **זוהי תופעה רגילה בלומז'ה עירנו.** כותב על ב"המליץ" ה' "חובב ציון" (27.1.1894).

בימי הכיבוש הגרמני, במלחמת העולם הראשונה נוסד מטבח זול למעוטי יכולת על ידי הקהילה ושלטון הכיבוש תמך בה. התמסר אז לעבודה זו כמה צעירים מהנוער הציוני ובעיקר חיים-יצחק גלינקה ויעקב ספירשטיין. גם בימי הכיבוש הנאצי בגטו, פעל מטבח כז, שחילק יום-יום למעלה מאלף ארוחות חינם. בראש המטבח בגטו עמדו הגברות זינה קוקושקו, קארבובסקה ועוד. כמעט כל אזרח הושיט אז עזרה למטבח באשר יכול וכמה צעירים שילמו בחייהם על מאמציהם להבריח לתוך הגטו עצים, תפוחי אדמה, בהמות ותבואה.

מחזיקי עניים

הישיש יודל בלומוביץ' השקיע את עצמו בשנות חייו האחרונות במפעל "מחזיקי עניים", עשרות משפחות מכובדות שידם מטה ולא פנו לעזרה קיבלו על ידו מתן בסתר. עשרות עניים קיבלו בכל יום לחם ומזונות, חומרי הסקה ובישול, רופאים ורפואות חנם וכו'. המשרד של החברה היה ב"חברה ש"ס", שם ישב יודל בלומוביץ' על התורה, ושני עוזרים נאמנים היו לו, והם גילו את הזקוקים למתן בסתר וגם מצאו מקורות לעזרה: אייגה פאניץ' היא התופרת, וה' יאקובינסקי.

הכנסות החברה לא הגיעו למעלה משישים זהובים לחודש, אולם שדה פעולתה גדל ועלה עד מאה ולפעמים, בערבי חגים עד מאתיים זהוב לחודש. מאין בא הכסף – ד' הוא היודע. ללא הנהלת פנקסים וללא אספות כלליות נעשתה הפעולה על ידי הנ"ל ולא היה רעב וערום בעיר.

בשנת 1935 נעשתה פעולה רחבה גם למען העניים שחזרו על הפתחים. נוסד ועד מיוחד שידאג לעניים אלה ובראשו ה"ה אוקון, פירר ואלתר לאוו. הם הזמינו אליהם כול קבצן ופושט יד והציעו לו קיצבה חודשית שלא יוסיפו לחזר על הפתחים ויסירו בזה חרפה מעל העיר. רובם קיבלו את ההצעה אולם אחדים, קבצנים תקיפים, בעלי-חזקה לא רצו לעבור לחיים יותר תקינים והמשיכו בשפלונתם...

מושב זקנים

ב-1 בספטמבר 1894, נוסדה בלומזה חברה קטנה וצנועה ביוזמתו של העסקן המשכיל, המורה והרופא פייבל שכנא פאסמאניק. לאחר מאמצים רבים נמצאה דירה מתאימה וביום א' ביולי 1985 נכתב בעיתון "המליץ" (31.7.1895): נפתח ברוב פאר מושב זקנים ל-4 זקנים ו-3 זקנות. כמנהל הבית נבחר פה אחד ה' פ.ש פאסמאניק הנ"ל. "בית מושב הזקנים הוא בית-עץ וקטן, אך יש תקווה להגדילו בקרוב ולבנותו בית אבנים שיוכל להכיל בקרבו יותר זקנים הזקוקים לטיפול" כותב הסופר בעיתון.

בסוף שנת 1915, בימי הכיבוש הגרמני, חודש המוסד, כי גדל מספר הזקנים העזובים, ביניהם כמה פליטים מהעיירות שנחרבו.

בימי השלטון הפולני קנתה הקהילה בית מיוחד למען מושב זקנים. משגדל מספר הזקוקים לבית מחסה זה הוסיפו עוד דירה בביתו של החייט ר' אברהם סאנדאץ' ברחוב פולובה, ואחר כך בבית דונין ברחוב וויאסקה. הגברים אוכסנו לחוד והגברות לחוד.

גבאי מסור שהשקיע במוסד זה עמל רב והתמסרות יוצאת מהכלל היה ר' מאיר צאכאנוביץ'. הצטיינה גם בעבודתה למען הזקנים ודאגה למזונם ובריאותם,

הגב' אמסטרדאמסקי. רוב הזקנים היו בני העיר, אולם מדי פעם בפעם קיבלו גם זקן נעזב וגלמוד שלא מבני לומזה.

קופת העירייה הקציבה סכום ידוע – על פי רוב בלחץ משלמי המסים היהודים – לטובת המוסד, ושאר ההוצאות כוסו מהכנסות של נדרים ונדבות בבתי-הכנסת ומכספי הקהילה.

קרוב לשואה היו במושב זקנים עשרים ואחד איש: 14 נשים ו-7 גברות. המוסד קיבל תמיכה שנתית מהעירייה בגובה 2800 זהובים ובניכוי כול ההוצאות האדמיניסטרטיביות עלה על חשבון החזקתו וכלכלתו של כל זקן 9 זהובים לחודש.

בחודשים האחרונים לפני השואה נוספו כמה זקנים למוסד ותנאי קיומו נעשו גרועים ביותר. הגדעון השנתי שלו היה קודם בגבולות 250-300 זהובים וזה כוסה על ידי נדרים ונדבות ולפעמים על ידי וויתורי החנוונים והסוחרים שלא קיבלו כלום בעד הספקתם, דברי מכולת וחומרי הסקה למוסד.

בראש המוסד עמדו בשנים האחרונות ה"ה: דוד בראמזון, יצחק בז'זק, סירוק, לווינזון ואחרים. דוד בראמזון השקיע הרבה מרץ ועבודה בהנהלת המוסד הזה והיה אבי הזקנים והזקנות. הוא היה גם פעיל בועד צנטוס (למען היתומים) וחבר הקוראטוריון של בית-החולים, חבר ועד הקהילה וגבאי ב"מגן אברהם".

נפטר בפברואר 1938, בן 60.

כדאי להוסיף עליו: "חברה קדישא" דרשה הרבה כסף בעד הקרקע לקבורתו ועל כן הובילוהו בני ביתו לסטאוויסק, עיר מולדתו – לקבורות...

הזקנים יושבים סביב השולחן לארוחה

מוסדות עזרה לחיילים היהודים

בגדודי הצבא הרוסים שעמדו בלומז'ה – גדוד הרגלי השלושה-עשר (ביאלוזירסקי) והארבעה-עשר (אולוניצקי) שירתו אז אילו מאות יהודים. גם בגדוד ה-17 של הדראגונים הווליניים היו יהודים. בפלוגת האולאנים שירת בן הבארון היהודי גינזבורג. בעיר נמצאו דואגים למען החיילים היהודים שבאו מרחבי רוסיה לעבוד בצבא בלומז'ה. בחגים, בעיקר בחג הפסח, סדרו להם ארוחות חג בבתים שונים. החיילים התכנסו בבתי-הכנסת ושם חילקום הגבאים לבתי המתפללים, איש לפי אוכלו. בימים נוראים עזרו להם לערוך בית-תפילה מיוחד. בשאר ימות השנה לא שמו כמעט לב אליהם.

בשנת 1880 כותב אחד ב"המליץ" (23.12.1880) היו כמה חיילים שהתענו ואכלו לחם יבש כי לא רצו להתגאל בגפת-בג המלך ולאכול מאכלי טריפה.

גם אם לא נמצא דואג להם לשחררם בשבתות מעבודות שאפשר למלא אותן בימי חול. רק בשנת 1881 התעורר הרב דמתא, ר' לייזר שמחה, והשפיע אצל מפקד הצבא העירוני לשחרר חיילים יהודים מעבודה בשבת, לפי חוקת הגראף בארג משנת 1866.

בשנת 1887, כשעלה הרב מלכיאל טננבוים על כיסא הרבנות היה ראשית דרכו לסדר "**קעסל כשר**" בעיר, כלומר, דוד כשר, מטבח לחיילים היהודים. לשם זה שלחו לעיירות שלא היו בהם קסרקטינים, "משולחים" מיוחדים שדרשו בבתי-הכנסת ועוררו את הקהל לתרום למען ה"קעסל כשר".

כשגדל מספר היהודים בצבא, מתושבי העיר, רבתה גם הדאגה לסדר אותם בצבא ולדאוג למשפחותיהם.

גדולות למען החייל היהודי ומשפחתו עשה ר' א"ח מייזל. קודם כול הוכיח לשלטונות שההערכה של לשכת הגיוס בענין מכסת היהודים היא מוגזמת יותר מדי ועל כן הורידו את המיכסה. מלבד זאת נהג לאסוף בכול שנה, בראשית הסתיו, עת הגיוס ("פריזיוו") סכומים גדולים לשחרר מהצבא בנים שתמכו בבני משפחתם, אבות לילדים, כלי-קודש, בחורי ישיבה וכיו"ב.

כמה פעמים התאוננו סופרי לומז'ה בעיתונים על ההזנחה הרבה בעניין מיפקד הצבא בין היהודים, ראשי-הקהל אינם מדייקים בספרי הקהל ברישומים, אינם מוחקים את הצעירים היהודים הנפטרים ואינם רושמים את המהגרים והיוצאים למדינות הים. בבוא עת הפקודה יידרש מתושבי העיר היהודים מיכסת חיילים יותר גבוהה וזה מכביד על בעלי הזכות להשתחרר מהצבא כמו בנים יחידים, מפרנסים יחידים וכו'.

בשנת 1896, למשל, היו צריכים להתייצב לצבא בלומז'ה 73 טירונים יהודים, אולם 30 ממספר זה היו כבר בעולם האמת או מהגרים שלא הודיעו עליהם. בעלי הזכויות לשיחרור מילאו את מקומם של הנעדרים (המקור: "המליץ" מ-8.11.86). מספר לא קטן של משתמטים מהצבא, מעמידי "מלאך" (בעל מום המתייב לצבא במקומו של החייל הבריא, כדי לשחררו) ובעלי מום מלאכותיים, בצירוף אילו הנעלמים, שלא הודיעו עליהם לרשות בזמנים, הגביר את האנטישמיות בקרב המפקדה הצבאית.

בשנת 1900, לאחר רושם לא נעים שהשאירו הקרואים לצבא היהודים ב"פריסוסטובו" (לשכת הגיוס) שבלומז'ה, כעס ורגז שר הפלך האסן ולא נתקרה דעתו עד שכינס אצלו את כל רבני הפלך והטיף לפניהם מוסר קשה: אתם הרבנים, הינכם פקידי הממשלה ועליכם לדאוג ולהשפיע שבחורי ישראל ילכו לצבא ולא, יקצצו להם בהונות רגליהם, ועקרו שיניהם, יקלקלו מאור עיניהם וירזו עד כדי שחפת או יקומו ויברחו למדינות הים וכו'. הרבנים הבטיחו להשפיע על הקהל ולהוציא חוברת באידיש וברוסית על החובה הקדושה ליהודים לעבוד את המלך ("המליץ" 6.11.1895). כמה שנים הצליחו לסדר, ביחוד לימי הפסח, מטבח לחיילים, קצת נתנה הקהילה מ"מעות חיטין", קצת השלטונות הצבאיים שמסרו לשם זה את דמי הכלכלה של החיילים היהודים לתקופת ימי החג וגם דברי מכולת כמו תפוחי-אדמה, סוכר ועצים. בנות העיר בישלו וערכו את השולחנות והשתדלו להנעים את האווירה בחגים לחייל היהודי הרחוק מביתו ומסביבתו.

בשנים האחרונות הייתה מסדרת הקהילה מטבח לחיילים בחגים בבניין החדש של התלמוד-תורה, בחדרי האוכל שהוכנו למען הילדים ולמען בחורי הישיבה בימות חול.

חברת מזהירי-שבת

בדרך כלל השבת הייתה ניכרת בעיר. אף יהודי לא עבד בשבת ושום חנות לא נפתחה ביום שבת ומועד. אולם היו לפעמים בעלי-מלאכה "מאחרי שבת", שעליהם היה לגמור איזו עבודה ואילו חנויות שפיגרו לשרת את הקונים האחרונים שהתפרצו אליהן עם חשיכה. לזאת תיקנו אצילי העיר חברה מזהירי שבת שמתפקידה לסובב בשוק בערב שבת עם חשיכה ולהזהיר את הרוכלים והסוחרים, העובדים והעגלונים ששבת קודש באה ועליהם להזדרז. כמו-כן נכנסו לבית המרחץ לזרז את המתרחצים. בראש החברה עמד הרב הגאון והמורה-צדק רבי יהושע השל פריימאן ("הצפירה", ב' טבת תרמ"ג-1862).

פועלי צדק

בבניין גמילות חסדים, במרתף, הייתה חברה של סבלי לומז'ה המפורסמים לשם ותהילה, "חברת פועלי צדק", בשאר ימות השבוע נודעו הסבלים בהתנהגותם הקשה ובמרותם שהטילו על הציבור – הרי הפכו בשבתות לקהל יראים וחרדים, לאנשי נמוס וחברה.

לאחר התפילה וביחוד בשבת לאחר הצהרים, שכרו להם רבי ללמדם תורה, הוא ר' צ'ארווניץ המלמד דרדקי, שהיה מלמד גם פרקי תהילים ב"חברה תהילים". בזמן האחרון לימד אותם פרשת השבוע ר' אברהם מזרח לפי בקשת המתקדמים שבסבלים, ה' משיח ואחרים, עד עלותו ארצה. לאחר זמן נפלגה חבורת הסבלים לשתיים, קבוצת סבלים יצאה משם ויסדה לה בית מדרש חדש, לא הרחק מהראשון.

**צוות הסבלים בלומז'ה
בשנת 1916
השלישי
(יושב משמאל) הוא
"משיח"
הסבל – מלך הסבלים
בלומז'ה**

**סבלים בלומז'ה
בשנת 1919**

מסילת ישרים

"מסילת ישרים" לרמח"ל (משה חיים לוצאטו) היה ספר פופולרי בלומז'ה. בחורי הישיבה עיינו בו יום-יום, בין מנחה למעריב כספר מוסר, במקום טיולים לרוח היום, והיה גם בית מדרש מיוחד של בעלי מלאכה בשם "מסילת ישרים". על יד המדרגות הפונות מקצה רחוב קשיווה-קולו לשכונת הדייגים, ריבקאי. החברה נוסדה על ידי ה' פלאצק וגם בית המדרש לתפילה ועיון היה בביתו. כול יום התכנסו בעל-מלאכה ויהודים פשוטים ללמוד את "מסילת ישרים".

חברת החייטים

החייילים היהודים בלומז'ה מפורסמים היו בכול הסביבה. האריסטוקרטיה הפולנית וכן אנשי הצבא לא ידעו לפנות לחייט אחר זולת ליהודי. החייטים חיו ביניהם בשלום ובאחוזה, **היה להם בית מדרש מיוחד** בו התכנסו בשבתות ולפעמים גם בימות החול להתפלל "חברה חייטים" שכנה אחר כבוד ברחוב ז'ונדובה, בחצר ר' צבי אפשטיין, הגבאי שטיפל בחברה היה ר' משה זליג לוינסקי.

חובת הלבבות

בחצר ר' יעקב מושינסקי, ברחוב ז'ונדובה **עמד שנים רבות בית מדרש קטן** בשם "חובת הלבבות", שם לימד פעם הרב ר' יואל הלוי הרצוג חומש וגם דרש את דרשותיו הציוניות. שם התפלל ר' יצחק דומוביץ, אבי אברהם דומוביץ, ושם **גם הונח היסוד לתנועה היהודית בלומז'ה.**

שנים רבות לימד שם "חובת הלבבות". בכול שבת ה' בוכבינדר, חתנו של שכנא סלומצביץ הדייג. שעוריו היו מתובלים במשלים, אגדות ומילי דרבנן משכו קהל רב. אחד הגבאים המסורים היה בוכבינדר החבתן (עושה חביות) הזקן.

פֿינִי שװאַב הַמֵּיִם
 יְהוּדִי כֶּשֶׁר וְתַמִּים, חַי מִיְּגִיעַ
 כּפּוֹ, שְׁשֶׁאֵב כּל יָמָיו מִיָּם מִמֵּי
 הַ"וּדוּקאַצ'קָה", לַהֲשָׁקוֹת וּלְהַרְוֹת
 אֶת "עֵמֶךְ"...

ספר זיכרון לקהילת לומז'ה, עורך: ד"ר יום-טוב לוינסקי, תשי"ג-1952, מעמוד 171 ואילך.

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313862>

משה גולדמן

קהל החסידים בלומז'ה

מוקדש לנשמת אבי מורי החסיד
ר' יעקב יוסף גולדמן ז"ל

חונכתי וגודלתי על ברכי החסידות ומשחר ילדותי הסתכלתי והכרתי מקרוב את אורח חייהם המיוחד של תנועת החסידים בעירנו, מידותיהם ומנהגיהם. וכעת אחרי ככלות הכול, כשהכל אבר ולא ישוב, חובה קדושה רובצת עלי ותובעת ממני להיות גואל לזכרונם הקדוש ולדאוג שבאנדרטה הרוחנית שאנו מציבים ליהודי לומז'ה לא ייעדר מקומם.

לבשתי עוז להעריך ולהאיר את דיוקנה של העדה הזאת שרבים מאנשיה היו גדולים בתורה ובחוכמה וביראת שמים והיו עמלים עם הציבור באמונה.

הרכב העדה

קהל החסידים בלומז'ה היה מורכב מכל השולשלות וה"חצרות" החסידיות שהיו בפולין כגון: גור, סוקולוב, אלכסנדר, ראדזימין, אמישנוב, אוטבוצק ועוד - מספרם היה כארבעה מניינים, ראשי בית-אב. בימי המלחמה העולמית הראשונה לאחר פינוי העיירות הסמוכות וגירוש תושביהן היהודים - ביחוד מאוסטרולנקה - נתווסף וגדל מספרם של החסידים בלומז'ה.

רוב רובם היו אנשים על קיומם: סוחרים וחנוונים זעירים שקועים בעול הפרנסה והכלכלה, אמידים כמעט שלא היו ביניהם ולא תמיד היתה הפרנסה מצויה, הם הצטמצמו במחיצה רוחנית דקה שהבדילה ביניהם ובין יתר יהודי לומז'ה:

בבתי תפילה מיוחדים – **הלא הם ה"שטיבאלך"**, בנוסח תפילה כמנהג ספרד, באמונה ב"רבי" ובלבושם הארוך. לא גלחו את זקנם ולא הורידו את פאת ראשם וזקנם, החמירו בדיני שחיטה וטהרת המשפחה, והיו ביניהם יחידי סגולה ו"יודעי ח-ן" שלמדו והגו בתורה בנגלה ובנסתר יומם ולילה. כמה מהם היו קמים מדי לילה לערוך "תיקון חצות", התפלשו בעפר וקוננו בגלות השכינה – על חורבן הבית ועל סוכת דוד הנופלת.

ה"שטיבל"

כל העדה הייתה מחויבת להתפלל ב"שטיבל", כי זה סימן את ההשתייכות לתנועת החסידים. כולם התפללו בצוותא, כי היו ביניהם שינויי נוסחאות בתפילות, לפי הנוהג והמקובל בבית תפילתו של כל "רבי".

זכורני, פעם פרצה מחלוקת בין החסידים בלומזה וקמו חסידי "סוקולוב" ועזבו את ה"שטיבל" וסדרו להם בית תפילה בפני עצמם, רק מאנשי סודם ושלומם. לא היו להם עתים ושעות קבועות לתפילה, כי לשפוך שיח לפני האלוקים עושים תנועות ונענועים, כריעות והשתחויות, בבחינת "כול עצמותי תאמרנה", ויש שעמדו קפואים, בלי זיע ובלי ניע צמודים ודבוקים למקום ובלחש שפכו את ליבם בתפילותיהם.

קבלת שבת

יום השישי, מבעוד יום היו מתפנים מעבודתם ומעסקיהם ומדאגות החול ומתחילים להתכונן לקבל את פני קדושת "שבת מלכתא": נוטלים את צפורניהם (כדי להרחיק את הקליפות)... מטהרים וטובלים את עצמם במקווה, לובשים בגדי שבת מיוחדים של משי וקטיפה, כלומר – של אטל'ס וסמו'ט –

המסמלים בראשי תיבותיהם "אך טוב לישראל סלה" "סור מרע ועשב טוב", וממהרים ושמים פעמיהם ל"שטיבל".

בהתרוממות רוח וכיסופים נפשיים עמוקים. לקראת בואה של שבת פותחים במזמור תהילים "הודו לד' אשר גאלם מיד צר" ומאמרי זוהר מוקדשים לרגע נעלה זה, הוד קדושתה, "רזא דשבת מלכתא" יורדת ואופפת את כולם, בשירה ובזמרה מקבלים את פניה.

רבים מבין החסידים אינם מוכנים עדיין לתפילה, אחדים מהם מהלכים אנה ואנה, שקועים במחשבות וְהרהורים, אלה חושבים ומעיינים בספרו של הרבי או מתווכחים בענייני אורייתא, ואלה משיחים ומספרים בשבחם של צדיקים.

השמש נסתלקה זה מזמן מראשי האילנות, כול אחד מפנה את ליבו לתפילה, ביחידות, על פי דרכו הוא – תפילת ליל שבת. באיחולי שבת זה לזה פונה איש איש לביתו ומשפחתו, והשעה כבר מאוחרת, אך לא בגפו יבוא הביתה כשם שיצא לבית התפילה, תמיד יוליך איתו אורח לשבת, בחור ישיבה או עובר-אורח.

מזמור שיר ליום השבת

בזמן הסעודה בוקעות זמירות מתוך ביתו של החסיד – זמירות ליל שבת בנוסח החסידים. מנורת הנפט הייתה דולקת כול הלילה ולפני אשמורת הבוקר היו מתעוררים וקמים לתפילה ולתורה: ברכת השחר, העברה על הסדרה – שניים מקרא ואחד תרגום עם פירוש רש"י ואחרים, פרשת השבוע במדרש רבה, פרקי תהילים ומאמרי זוהר. אחרי זה היו מברכים על הציצית, מתעטפים בטליותיהם והולכים לביתו של סופר סת"ם לשתות כוס חמים שהוכנו מערב שבת לפי שיטת חימום מיוחדת, כשר למהדרין מן המהדרין.

משם פנו ל"שטיבל", לתפילה. קרו לפעמים אילו מקרים של עיכוב הקריאה בתורה, לרגלי סכסוך או תביעות, דין ודברים בין חסיד לרעהו – אך תמיד היו שני הצדדים משלימים ומסכימים ביניהם ומתחייבים לבוררות פנימית. לאחר התפילה היו מזדמנים ונפגשים בביתו של חסיד אחד לסעוד בצוותא את סעודת יום השבת. בדרך כלל היו מתכנסים אצל הארי שבחבורה, ר' מאיר חסיד ז"ל, קנאי גדול לדת ישראל, נלהב ומסור לחסידות בעירנו, תלמיד-חכם, בר-אוריין הלן באוהלה של תורה, כרגיל היה אומר "תורה" בשעת הסעודה, בין מאכל למאכל ודורש בפרשת השבוע כאחד "רבי" ומתבל את דבריו במאמרי חז"ל. הייתה גם השתתפות ערה מצד המסובים ור' מאיר חסיד היה שואל ומשיב. אחרי הסעודה ברכו ברכת המזון בציבור וכל אחד שב למשכנו לקיים "שינה בשבת תענוג".

מוצאי שבת קודש

אחרי תפילת מנחה היו נוטלים את הידים, טועמים בשעור "כזית" חלה ודגים, לצאת ידי חובת סעודה שלישית בבית והולכים ל"שטיבל". משהו מיוחד היה מרחף באפלולית של דמדומי שבת, המיית כיסופים והשתפכות נפש ממלאת את חלל ה"שטיבל" ומתמזגות באנחות עמוקות היוצאות מתוך ליבם, ועצבות של פרידה נסוכה על הכל: "שבת מלכתא עומדת להסתלק". ויושבים ככה עד אשר חשכת הלילה תפרוש כנפיה על הכל כדי ליתן לרשעים להינות עוד קצת מזיוה של מנוחת שבת בגן העדן. לבסוף – פותח אחד מן ה"עולם" בניגון חסידי וכולם עוזרים לו – ההתלהבות מתגברת ומתמזגת עם השירה והנפש מתרוממת והזימרה בוקעת שחקים.

אך הנה תמו הזמירות ו"מוכרים" את ברכת המזון, מברכים ומתפללים ערבית של חול ובצל הדאגות של ששת ימי המעשה הבאים לקראתנו, חוזרים ופורשים

לבתייהם, מדליקים נר שעווה צבעוני קלוע מיוחד להבדלה ומבדילים על כוס מלאה העוברת ומשתפכת על גדותיה, סימן ל"שפע", פותחים ומריחים את קופסת הבשמים, את ההדס, שיהיו מלאכי השבת מסתלקים בענן של קטורת... בטיפות שנשפכו מורחים את שמורות העיניים ואומרים "תורת ד' תמימה" וכסגולה לפרנסה "מכניסים" כמה טיפות לתוך כיסי הבגדים.

מלווה מלכה

בברכת "שבוע טוב ומבורך" מבקרים במוצאי שבת איש את רעהו, ושבים, מתוך ידידות, ומשיחים במנוחת הדעת על עניינים העומדים ברומו של עולם, על מצבו של עם ישראל בין האומות ועל צער גידול בנים, העוזבים ואינם ממשיכים במסורת אבות. יש ששוקעים בסוד-שיח, ברזי מסתורים ובצרופי גימטריות ונוטריקון על ימות גאולה ומשיח ועוברים מעניין לעניין ומנושא לנושא עד שמגיעים לחצות הליל, אז עורכים את השולחן לסעודת מלווה מלכה משיירי המאכלים של שבת ומתחילים ב"דא היא סעודתא דדוד מלכא קדישא", שרים זמירות ופזמונים מיוחדים לסעודה זו – עד שמסיימים בברכת פרידה "שבוע טוב.

שבחי הרבי

גדולה הייתה אמונתם ברבי, דמות דיוקנו הייתה מרחפת תמיד לנגד עיניהם והיו קשורים ודבוקים בו בכל נימי נפשם. על פיו הקדוש היו יוצאים ובאים, נושאים ונותנים, ובתקוף אותם געגועים לרבי ולשולחנו, לתורתו ולדבריו לא נתקררה דעתם עד שקמו ונסעו אליו להסתופף בצילו, לראות ולהסתכל בזוהר פניו ולשמוע חידושי תורה ורזי אורייתא עליונים, לשתות בצמא את דבריו וללמוד ממעשיו ומידותיו. בעת ביקור אצל הרבי כותבים ומגישים לו פתקאות "קוויטלאך" שבהם מציעים וגוללים לפניו את בקשותיהם וצרכיהם, שואלים

בעצתו על ענייני עסק ומסחר, על הסכמתו לשידוכים וענייני משפחה, וגם בדברי תרופות ורפואות למחלות. דעתו של הרבי קודש היא ומקבלים ומקיימים אותה בשלימות מבלי לנטות מדבריו ימין ושמאל.

ביחוד גוברת ההשתוקקות הנפשית העזה להיות במחיצתו של הרבי כש"הימים הקדושים והנוראים" מתקרבים ובאים, בימי הדין – עניהם של החסידים נשואות אליו, כי הוא מעביר את תפילותיהם ומשאלות ליבם למרום והוא הסניגור וה"מליץ ישר" בעדם ובעד כול ישראל.

לילה ראשון של סליחות

מוצאי שבת של ערב ראש השנה, עם חצות, חושך, דממה ושקט מסביב, העיר לומז'ה על יהודיה שקועה בשינה עמוקה... רק פה ב"שטיבל" רבה ההתרגשות. דבר מה גדול עומד להתרחש. החסידים מתכנסים, מתכוננים ומתקינים את עצמם לאמירת סליחות ראשונות. עיני כולם מופנים לתיבה, שם עומד עטוף בקיטל וטלית הש"ץ של העדה ר' משה זרח ז"ל, צדיק נסתר, ירא שמים גדול, מצניע לכת, סגור בד' אמות של תורה והלכה, איש תם וישר, אהוב ומכובד על הבריות, פרקו נאה וזקנו מגודל, בקול רועד ומתחנן הוא פותח: "יתגדל ויתקדש שמיה רבא" – חלחלה וחרדת קודש עוברת בקהל, גם השמשות וקירות הבית רועדים... בדביקות נפש עצומה והתלהבות גדולה עונים כולם אחריו.

התפילות רוויות דמע, כאב, תחנונים ובקשות רחמים ועזרה. הלבבות מלאים התעוררות לתשובה, חרטה וחשבון נפש לקראת ימי הדין הגדולים הממששים ובאים... תמו הסליחות, לשעה קלה נהפך ה"שטיבל" לחדר אוכל גדול – כולם מסובים אל השולחנות הערוכים מכל טוב: חלה ולחם ושיירי דגים ובשר שמחובת כל אחד היה להביא לסעודת הרעים המשותפת.

אחת מנשי החסידים מתנדבת להכין חמיצת-סלק חמה לכבוד הסעודה וחזקה היא בידי ר' מאיר חסיד ז"ל לאכול את החמיצה עם הממלחה ביד. אנחנו הצעירים, היינו מביאים כעכים חמים וטריים ממאפיתו של האופה הצולע מזאמברוב.

ואמרו על ר' יאיר הזקן, קטן-הקומה, הצנום ויבש כולו שהיה לך ומתגולל ב"שטיבל" שאף אחד לא ידע מי הוא ומאין בא שהוא חי וניזון כול השנה מאותה סעודה.

וכשהתקרבה הסעודה לסופה היו נוטלים ברכות פרידה לביתם. לכל אחד יש מה למסור ולספר מהתפילות והתרשמותו מכל מה ששמע וראה אצל הרבי... ביחוד היה מצטיין בסיפוריו ר' מנדל שפירא ז"ל, אומן הסיפור ובעל כוח ביטוי גדול, בקי בשבחי צדיקים ויודע לתאר את מעלת גדולתו הכבירה של הרבי, לפרש רזי כוונותיו ורמזיו בדברי תורה. הוא גם ידע לספר על ה"סבא" הצדיק זי"ע, כיצד התגלה ועלה וכו'.

בפינה, ב"שטיבל" מתכנסים החסידים צפופים זה לזה ונפרדים בלחיצות ידיים ובאיחולי כתיבה וחתימה טובה אחד מהשני, והתחילה מעתה פרשת ההכנות לנסיעה לרבי.

משיחות ר' מנדל שפירא

עברו ה"ימים הנוראים", החסידים שבים וחוזרים מחצר ה"רבי" ובראשם ר' מנדל שפירא. כולם מצטופפים סביבו והוא ר' מנדל ז"ל כאילו מרחף באוויר, שמורות עיניו נעצמות ונפתחות, אצבעות ידיו תקועות באבנטו ובהתלהבות בלתי שכיחה דולה הוא מאוצר זכרוננו, דולה ומדבר, דולה ומספר... ושעות על שעות עומדים על ידו חסידים ואנשי שלומנו, פרחי חסידות ואברכי משי ומאזינים ומקשיבים לכל הגה היוצא מפיו.

כפרתם של חסידים

אור לערב יום הכיפורים היו החסידים מביאים את כפרותיהם לביתו של ר' מאיר חסיד ז"ל ולפני חצות היה מופיע השוחט-ובודק ר' יוסף ווישקובר ז"ל, (חסיד רדזיני, למדן גדול ובעל מידות) בעצמו ובכבודו לשחטם. גם בשאר ימות השנה היו אוכלים החסידים רק משחיטתו של השוחט, שהיה מ"אנשי שלומנו" וכשהלכו לקנות בשר נהגו תמיד לשאול אצל שו"ב (שוחט ובודק), ר' יוסף ווישקובר על האטליז שבו אפשר לקנות בשר כשר משחיטתו.

דמעות וגיל ב"כול נדרי"

אבי ומורי ר' יעקב יוסף ז"ל, היה פורץ בבכי שופך דמעות בעת שפתחו את ארון הקודש לתפילת כול נדרי בליל יום הכיפורים. שערי שמים נפתחים והדמעות עולות ישר לפני כיסא הכבוד... ואילו ר' הלל חתנו של מאיר חסיד ז"ל, האברך המושלם שנגדע בעצם גידולו, היה מרבה לשיר אותה שעה בחינת "וגילו ברעדה"...

ריקודו של ר' אליה-מאיר רוזנבלום הי"ד

ביום טוב ומועד, ביחוד בשמחת תורה, כשחדוות החג גוברת ועולה מתלכדים החסידים בריקוד נלהב, משולבים, צמודים ודבוקים כתף בכתף נגעה, יד ביד אחזה, לרקוד את ריקודה של התורה והאמונה. מה נהדר היה כאשר הקדוש ר' אלי' מאיר רוזנבלום ז"ל היה משמח ומבדח את ה"עולם" בשירתו הלוהטת ובריקודיו הפזיזים.

מצות מצווה

ערב חג הפסח, רבה התכונה בין החסידים, מתכוננים לדבר מה מיוחד וחשוב, במצב רוח מרומם, לבושים בגדי חג, מתלקטים במאפיתו של ר' תנחום לאפות

"מצות מצווה". פותחים במזמורי הלל ותוך שירה ואמירת פרקי סדר קורבן פסח עוסקים בעבודת האפייה. "הבעל מנגן", ר' יעקב גיליאר ז"ל, בקולו הערב, תומך אגודל ביד ימינו באוזנו, שר ומנצח על המלאכה. נגמרה האפייה – היה כול אחד מקבל שש מצות – שלוש לכול "סדר".

סיום הש"ס

תקנה גדולה תקנו – שיהא כול אחד מאנשי שלומנו עוסק בלימוד גמרא כל יום. בתוכנית קבועה מראש חלקו ביניהם את המסכתות. כל אחד והמסכתא שלו. לאחר זמן מסויים היו גומרים את הש"ס, גמר קולקטיבי ומובן שערכו לכבוד המאורע "סיום" רבתי, כל אחד נתכבד באמירת הדרן על המסכתא שלו, ומובן מאליו שלא חסר המנגן שהיטיב את הלב וגרר את הרגליים לריקודים, ריקוד של שמחה, ריקוד של מצווה.

טלית למשכן

ארון עץ סגור על מנעול ברזל היה מחובר ל"שולחן" ומזמן לזמן בשבת אחרי התפילה היה הגבאי "לוקח" את טליותיהם של אלה שנשארו חייבים דמי עליות לתורה ונדרים וסוגרם בארון זה...

בימי רדיפות

לפעמים היו סובלים החסידים רדיפות ונגישות מטעם השלטונות. בזמן התפילות ובעצם השירה והזמרה היו מופיעים שוטרים ופקדו להפסיק ולהתפזר, כי כמהפכנים נראו בעיניהם...

בימי חירום כאלה היו מתכנסים בקבוצות קטנות בבתים פרטיים לתפילה והיו נודדים ועוברים ממקום למקום, גולים למקום תפילה, ופעם בשנת רדיפות ערכו

את תפילותיהם בימים הנוראים בקצה העיר, באחד הבתים של הגבירה – בז'אז'ינסקי.

תלבושת

החסידים היו מקפידים מאד על תלבושתם: בגדים ארוכים. לבוש קצר לא היו מכניסים לתפילה, הרבה היו מדקדקים על צורתם החיצונית המיוחדת, כי "חיצוניות מעידה גם על פנימיות". ביד חזקה נלחמו בצעירים שהתחילו לקצר במלבושיהם ובפאות ראשם וזקנם ולהתקשט בצוארונים לבנים ונוקשים. ראו אותם יוצאים לתרבות רעה. אחדים מ"פורצי הגדר" הוצאו או נדחו ממחיצתם וזה שימש אזהרה ולקח לאחרים למען ישמעו וייראו ולא יעזו ללכת בדרכיהם.

הבאיש את ריחו...

פעם בליל שישי, בעת קבלת שבת, הרים ר' אברהם משה הגיבן את קולו בצעקה: יהודים! געוואלד! שקץ, מסריח, ריח רע! כמה בהלה. התברר שהתקפה זו הייתה מכוונת נגד כותב הטורים האלה על שהשתמש "בסבון-בושם" לחפיפה ורחיצה.

פוליטיקה גבוהה

בעת הבחירות ל"דומה" הראשונה ברוסיה הצארית הוטל על ר' מנדל הייטלר, ה"מלומד" וה"ידען" שבחבורה להסביר ולברר לפני החסידים את התמורות והשינויים הקונסטטוטוציוניים והפוליטיים העומדים להתרחש במדינת רוסיה הגדולה. הוא עשה את שליחותו באמונה. פעם ברדת היום, בהתאסף ה"עולם" לתפילת מנחה ומעריב – הוציאו את הנערים והילדים החוצה.

המבוגרים והזקנים שנשארו בפנים הסתדרו מסביב לשולחן ור' מנדל פתח את דבריו בלחש, כמעט מפה לאוזן, בזהירות יתירה שקל כול מילה שיצאה מפיו

על החדשות העומדות להתחולל במדינה. כתום האסיפה, העיר אחד השומעים שלפי דעתו הוא רואה בזה "אתחלתא דמשיחא" והוסיף ואמר: כשמסתכלים ומתבוננים היטב בתמונת הקיסר המתנוססת על כותלי הדריים – רואים בחוש שהוא "המלך אדום" שעליו כתבו ב"אבקת רוכל" ולפני בוא המלך המשיח יפול מלך אדום.

עזרה הדדית

יש להרים על נס את מידת הרעות והעזרה ההדדית שניתנה מאחד לשני. החסידים היו קשורים ודבוקים בליבם ונפשם איש לרעהו, התעניינו וידעו מהנעשה ונשמע בביתו של כל חסיד, גלוי לב היו משיחים ביניהם על הכל: על עסקי פרנסה, על ענייני בריאות, על היחסים השוררים במשפחה, אפילו על דברים שבינו לבינה – וכולם היו מוכנים בעצה ובעזרה, איש לחברו. היה חג ושמחה אצל אחד מהם – הייתה השמחה כללית, לכולם, וכן להיפך – במקרה אסון וצרה, ר"ל, השתתפו כולם ולקחו חלק בצערו. קופת עזרה וגמילות חסדים הייתה קיימת ע"י ה"שטיבל" ומחובתו של כל אחד היה להכניס תשלום לקופה. כשאחד היה נכשל בעסקיו או מטה ידו וירד מפרנסתו – חשו לעזרתו ודאגו לחזקו ולהשיבו למעמדו, תמיד נתנו "גמילות חסדים" בעין יפה ובזמן הדרוש.

* * * * *

אלה אזכרה ואהמייה – על מקדש זה שנחרב, על חיים פשוטים,

צנועים וישרים שהיו שופעים בזוהר, באהבת האדם ואהבת

ישראל, שאבדו ואינם...

תל-אביב, ערב ראש השנה תש"ח

ספר זיכרון לקהילת **לומז'ה**, עורך: ד"ר יום-טוב לוינסקי, תשי"ג-1952, מעמוד 181 ואילך.

<https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc313862>

בפתיחת ספר הזיכרון לקהילת גורליצה

כתב עורך הספר: מ.י בר-און

דברים על מהות הקהילה בגורליצה

וכינה את מאמרו "בשער"

גורליצה שבזיכרון המקופלת בדפים אלו, כולה מיקשה אחת היא – גורליצה של יהודים בגלות גליציה, מימיה הראשונים עד ימיה האחרונים. ואפילו זו עיירה שייסדוה ובנוה עממים – מהגרים גרמנים מן החוץ, או פולנים ורותנים ילידי הסביבה – קלסתר פניה המובהק יהודי היה כל הימים, בנופה האנושי הצומח וגדל, מתפתח ומתרחב, על-פי אורח-החיים משלו מדור-דור, והוא מטביע חותמו על הנוף המקומי במרצו ומעשיו, בערנותו ובעוזו. במסורתו ובמנהגיו, בימי חולו ובימי שבתו וחגו. דורות של יהודים הרחיבו גבולה, פיתחו אוצרותיה הטבעיים במכרות הנפט ובמוצריו וביבול האדמה ותוצרתה והרבו בה מקורות פרנסה ועושר להחיות עם רב.

פיתחו סחרה וקניינה ופתחו לה שער לעולם במשאת ומתנה. הקימו בה בנקים ומוסדות כלכליים לרוב, בנו בתי כנסיות ובתי מדרשות, אוהלי תורה ומשכנות לרוח ישראל, יסדו מוסדות חינוך ומוסדות צדקה וחסד משלהם **וביצרו לעצמם קהילה מאורגנת לקיום ענייניהם החיוניים בדת ובתרבות ובכול צרכי הרוח הלאומית** – ואף פרשו מצודתם על עשרות הכפרים שבעיבורה. בכול מעשה ומפעל שנתחדש בעיר, שרובה ישראל, הייתה יד היהודים תקיפה במועצת העיר וועדותיה, בבניין וביצירה, בטיפוח ובשכלול, בהוספת נדבכים וקומות על קומות – לעשותה עיר לתפארת. אללי לנו! לתפארת העיר ולא לתפארת עצמם –

כי על אדמת עממים טמאה ישבו... **כי גבר אויב...**

* * * * *

גאה גאו חיי ישראל בגורליצה, במיוחד בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה לשנייה. **בשנים הללו נתגבשו כל סגולות היקר המובהקות של יהדות פולין הגדולה, בחומר וברוח, ונתבצרה בה פעילות ציבורית עממית רעננה לגווניה ולגווני גווניה. פרח אז הגאון הלאומי של הציבור היהודי בגורליצה ושלח פארותיו במאבקיו עם השלטונות העוינים, והווי החיים השורשי שלו משל בה בכיפה.**

גם מי שלא ראה את גורליצה מימיו, אפילו שמה לא הגיע לאוזניו, קולט מתוך דפי הספר [ספר הזיכרון לגורליצה] למראות הוד ישראל וקול קול יעקב, מרהיבי עין ונפש, נמשך הלב אחרי שיחם ושיגם של יהודים בעלי הדרת פנים, תעשיינים וסוחרים ובנקאים ב"בירות" וב"קאנט רות" שלהם, בעסקי נפט, בעסקי יערות, בעסקי תבואה ועורות, בעסקי כספים ומשכנתאות - שמתבלים משאם ומתנם בפסוק קולע, במאמר חז"ל מבריק, באימרה חריפה מפי הרבי שליט"א, במשל שנון מפי הרב, במדרש אקטואלי מפי מטיף ציוני מפורסם, ועד שגומרים עניינים שברומו של עולם המסחר, דיה קריאה אחת בטלפון שתעקור אותם מעולמם, כדי להניח הכול ולרוץ לקבל שני צירים שנשלחו ממרכז הקרו הקיימת לישראל, שבאו לערוך מגבית בעיר.

ולעומתם – יהודים עמלים, מפרכים גופם בעבודה קשה, בסדנה ובחנות, הומים ומהמים לפרנסתם בשוק ובעבר הנהר (זאוודז'ה, בלע"ז) כול היום, וכשמגיעה שעת מנחה-מעריב **אצים לבית המדרש, להשיב נפשם השוקקה למזון רוחני בתפילה בציבור, בפרק משניות, בדף גמרא, ומחרישים המונו של יום ברינתה של תורה בלילה.**

רוכלים דלים שממרחק יביאו לחמם, המיטלטלים בעגלותיהם, בפרקמטיה שלהם, מעיר לעיר, מיריד ליריד, כול ימות השבוע – כשמגיע ערב שבת עם חצות היום הם פורקים כול משא ימות חול מעל כתפיהם השמוטות, זוקפים קומתם ומיטהרים ומצטחצחים לכבוד שבת קודש ולובשים צורה חדשה של בני מלכים, מלאים זיו ומפיקים נוגה, וכשהחמה בראש האילנות במעלה ההר יוצאים בטפם לבית התפילה לקבל פני שבת המלכה ולקדש את הרחוב בהליכת "לכו נרננה".

אתה חוזר עם המוני המונים, מקדשי השבת, מבית התפילה לבתיהם, וכבר שכינת השבת מרחפת על פני העיר כולה מקצה ועד קצה.

על פני מרצפת חוצות טופפים צעדי מלאכי השלום בשלוות השקט, במנוחה קדושה, לאור נרות השבת המציצות בענוות חן מכול חלון וחלון, מיד קדושתה של השבת מתרוננת ב"זמירות" הבוקעות מרשות היחיד לרשות הרבים עד סוף האשמורה הראשונה, ועד שלא שקעו אלו בתנומת "שינה בשבת תענוג" כבר ניעורו ותיקי משמרות תהילים וכבר משתפכת נעימתם המתוקה באמירת תהילים בבית המדרש ושחרית של שבת, של "מעבירי הסדרה", קוראי "שנים מקרא ואחד תרגום" בסלסול פסקי טעמים לעילא ולעילא, ושל לומדי מדרש לפני התפילה.

רחובות העיר, עוטי אור מנוחה וקדושה של שבת שחרית, כובשים נשמתם ומאזינים לקולות "קדושה מסלסלים ויוצאים מפיות "בעלי תפילה" נלבבים שמכבדים את קונם מגרונם.

בין "מנין" ל"מנין" מרשרשים רחובות עיר מקהל לובשי שיראין, משי סמו"ט ואטל"ס, הולכי מעדנות - אלו ל"קידושא רבא", לאחר סיום עבודות הקודש

ואלו לפתיחתה, כמעשה חסידים ראשונים, שהיו שוהים שעה אחת קודם התפילה.

נשי ישראל עטויות חן שבת, חזרות מתפילתן לבושות פאר ועדויות עדיי עדיים – עומדים אנשי הרשות, בטלים ממלאכתם בעטיים של עם מקדשי שביעי, וצופים בהן העוברן ועיניהם יוצאות מקנאה המפעפעת בליבם.

כמה מתהדרות היהודיות הללו, משלנו עשו את כול העושר הזה! הרחוב אין דעתו פנויה לשעות למבטי קנאה-שנאה אלו – מתבשם הוא בריחות ערבים של מאכלי מטעמים של שבת הממלאים חללה של עיר ומניח להן לזרועות התנומה של עונג שבת שיישנוהו, אחרי מנוחת אהבה ונדבה, נשמה יתרה של שבת תובעת מזונותיה ויהודי העיר מפרנסים אותה בשפע, כול אחד לפי דרכו ולפי יכולתו, אלו בלימוד תורה לשמה ואלו בשמיעת שיחה נאה מפי דורשים ברבים ומפי מרצים מוכתרים בנימוסים.

תינוקות של בית רבן וגמרות תחת שחיים הולכים אצל בני תורה להיבחן בתלמודם שלמדו כול השבוע וצעירים וצעירות, תלמידי אסכולות, לפלגותיהם, מטיילים ל"הרי הלאסיק" ומעלים אבק בוויכוחיהם הסוערים בשאלת תיקון עולם: גאולת ישראל קודמת או גאולת האנושות קודמת, מסתכלים גויים "משכילים", אנשי האינטליגנציה העירונית וחורקים שן: מה מתגודדים הם כול כך הציוניסטים-הקומוניסטים הללו? אין לנשוא עוד כל להגם ושאונם של היהודונים בשבתם עד להחריש אונניים! לפלשתינה ילכו, למוסקבה, ויניחו לנפשם סוף כל סוף... שומעים בעלי-בתים ומתחלחלים: כבר הזהיר יעקב אבינו: למה תתראו! בנים, מרודי גולה אנו, ויש למזיקים שליטה בעולם – עת לחשות! מתריסים צעירים כנגדם: בני חורין אנו ומתחזקים בשיר "תחזקנה"... אלו ואלו חשים בגוף ובנפש, כי הקרקע בוערת תחת הרגליים בגורליצה, ואין

כוח, ואין יכולת, להינתק, להימלט, ובינתיים – **השריפה הגדולה קרבה ובאה.**

* * * * *

ו"גדולים בישראל, גדולי תורה וגדולי יראה, עמדו על עריסתה של גורליצה: רבנים לבית לאנדא, לבית האלברשטאם, לבית טייטלבוים, והם שהוציאו לה מוניטין בעולם: גורליצה של ה"דברי חיים", גורליצה של ה"יטיב לב", של האדמו"ר ר' ברוך, חסידות צאנז, חסידות בובוב ועוד ועוד.

זרע של תורה ויראת שמים, מידות ומעשים טובים, אהבת ישראל ומסירות נפש בישראל, שזרעו בעיר – נשא פרי ישווה לו, משפחות מפוארות של נושאי דגל היהדות ברמה, בשוק של החיים המסורתי, בחינוך, בעסקנות ציבורית, במעשי צדקה וחסד, בערבות כלל-ישראלית ובעמידה על משמר קודשי האומה, על זכויות האזרח היהודי ועל הגנת העובד היהודי.

היו בה אנשי מעשה רבי פעלים בכול ענפי הכלכלה ויחד עם זה מאמינים ובוטחים באלוקים חיים, גומלי חסדים, אנשי מופת בתורתם ובצדקתם, דיינים אנשי חייל שקודים על שמירת היהדות ועל תיקון המידות ומלמדים להועיל שעסקו במלאכת שמים, באהבת חסד וקנו להם שם בפקחותם הפדגוגית. בעלי-בתים אנשי צורה, מרביצי תורה ברבים ופקחים בכול דרכיהם. עילויים מבטיחים גדולות ומתמידים המקיימים את התורה מעוני. משכילים תורניים ואנשי השכלה אירופית רחבה. עסקני ציבור במסירות נפש ומשכילים אל דל במתן בסתר.

נשים צדקניות מחישות עזרה למשכנות דלים בחריצות כפיהן ובממונן, עושות ומעשות, מכתתות רגליהן לבקש את הנצרך ומכניסות אורחים בעין יפה.

ובנות משכילות עושות חסד עם ריעותיהן מדלת העם ומלמדות אותן לשון וספר ומקנות להן השכלה ודעת.

והכול נוחים זה לזה ונוהגים בשלום ורעות זה עם זה, בעזרה הדדית, כמשפחה אחת – משפחת גורליצה.

הצליח פעם מעשה שטן ופרצה אש מחלוקת, הבערה לא ללהב מכלה יצאה – בטל הגורם עד ארגיעה, שככה המחלוקת והכל שב על מקומו בשלום.

זרחה שמש התחיה הלאומית במדינה, נתעורר לה אנשי גורליצה ותיקים – ראשונים לארגון ולפעולה: ראשונים ליסוד אגודות ציוניות וארגוני נוער ציוני, "שומרים" ראשונים ואחרונים, ראשונים לארגוני המזרחי וראשונים לארגוני אגודת ישראל, ראשונים לחינוך עברי, וראשונים לדיבור עברי בחוצות עיר, ראשונים למגביות לקרנות הלאום וראשונים לנקודות הכשרה לעליה – מכרכים גדולים נהרו צעירים וצעירות לכאן להתכשר לעליה.

כמה אופייני הדבר: אגודות וארגונים מכול צבעי הקשת המפלגתית ברחוב היהודי אתה מוצא בגורליצה – חוץ מהללו שנתנו גט כריתות לציון ואימצו להם את ארץ גלותם למולדתם היחידה! וכן אין אתה נתקל כאן בעוקצי קנאה-שנאה בין ארגון לארגון, אין פרץ ואין צווחה.

המטרה המשותפת מקהה זיזים ועוקצים. האצילות הציונית – מחייבת, אגודות אבות ואימהות וארגוני בנים ובנות מסייעים אלו לאלו, אלו לפי דרכם ואלו לפי דרכם, למטרה סופית אחת – ארץ-ישראל ובניינה, הוציאה גורליצה מקרבה חלוצים בודדים, נחשונים וחלוצים מאורגנים בחבורות, עולים מייסדי ישובים במרחבי הארץ ועולים מרחיבי גבולות ערים, עולים בעלי הון ועולים בעלי מלאכה ובני המעמד הבינוני, מעפילים, לוחמים, אנשי הגנה ומחתרת, משחררי המולדת מהכובש הזר ומהפולש הזר.

וצר, הוי, כמה צר! רק מעט מן נמעט זכו ועלו, זכו ונמלטו, אפרוחים בודדים בלבד הצליחו לעוף מקינם, והקן נשאר תקוע בגורליצה, המשפחות נשארו תקועות, האלפים נשארו תקועים – **ועל הכל עלה הכורת.**

* * * * *

גלים, גלים נשתפך ים הפורענות על פני גורליצה היהודית – גלי גייסות גרמנים, גלי גדודי גסטאפו, גועשים, קלגסים זידונים, שוטפים, סוחפים, ממגרים, מכלים גוף ונפש, מוחים הכל עד לבלי השאר שריד. ניסו היהודים למודי ביטחון לנענע ראשם לגל שבא עליהם, עד יעבור זעם – הגל קטפם. עמדו אחרים ושמו נפשם בכפם וברחו, רובם חזרו כלעומת שבאו כי לא היה מנוס, לא היה מפלט, לא היה מנוח לכף רגל, היו יהודי גורליצה לבז ומשיסה, לבוז וקלס, לעבדות ולכלא, מופקרים לפראי אדם, לפריצי חיות, לעינויי שאול ומצוקות שחת, לרעב ולצמא, לחולי ומדווה, לשאת ולשבר, לשכול ואלמון, נפלו יהודי גורליצה ביד צר, ושכנים רעים משחיקים עליהם ומלעיגים בהם, ואין עוזר, ואין תומך, ואין כוח להתנגד, ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים.

נמקו יהודים בסבלותם ובענותם, נאנחים ונאנקים, אבל נשכו בשרם בשניהם ולא הניחו ליאוש לטרוף את נפשם.

נשאו יסוריהם בדומיה, בהמשכת הקיום היום-יומי, בעקשנות לקיים את הנפש עוד יום ועוד שעה ועוד רגע, אולי ירחם השם ויזכו עוד לראות בנחמה ולבלות את הצר והצורך.

גם בעיצומם של ימי האימים והזוועות הבהבו עוד בנשמתם שביבי תקווה ותוחלת, עוז אמונה ועוצם ביטחון בנצח ישראל שמרו על צלם אלוקים שבאדם ובמעשים טובים, בגמילות חסדים, בעזרה הדדית, בקיום אורח החיים היהודי, בחינוך הבנים וגילו גילויים מופלאים של הקרבת עצמם למען הקרוב והרחוק, למען האחדות והאחוה היהודית.

רק יחידים בודדים, תלויים משורשם, איברים מדולדלים בגוף הציבורי הבריא, חלאה מוקאה – לא עמדו בניסיון ונתמכרו לשטן, לשרתו ולרדות באחיהם ולהתאכזר להם למען חיי שעה מדומים,

כלל היהודים יהודי גורליצה בשורשיותם עמדו בהוויתם היהודית הנאמנה בכול הנסינות, בעמק הבכא ובגיא צלמוות – קדושים וטהורים, שלמים בנשמתם בתוך גופם הרצוף עד הרגע האחרון, בהליכתם בדרכם האחרונה לקדש את השם במותם, כשם שקידשהו בחייהם, בשירה ובשמחה עילאית, מעשי קידוש-השם הזה לפרטיהם אצורים בספר, בפרקי "חורבן ושואה".

מקור: ספר גורליצה, עורך: מ.י. בר-און, תשכ"ב-1962 מעמוד 3 ואילך.

ד"ר הלל זיידמן

בתי תפילה ובתי מדרש בטרנופול

בגישתי לעבודת-הקודש, לרשום אותיות במקום לחרוט מצבות לעירי טרנופול, וביחוד לשלומי אמוני-ישראל שבה, עולות בזיכרוני דמויות יקרות, קרובות, של הרוגי, מעוני ושרופי, המאירות את חשכת התקופה בזוהר נשמותיהם..

מבית הכנסת הגדול, זה הבניין הדומה למבצר מן המאה הט"ז, עתיק-היומין ועתיר המסורת, **מקלויז הושיאטין** המלא חסידים ולומדים, **מקלויז הנכבדים של ר' יעקהילה**, **מבית-המדרש** המעוטף בלבביות של פשוטי העם, **מקלויז או'רנה**, שלא פסקו ממנו ממנו מתפללים ולומדים יומם ולילה, בשבת ובששת ימי המעשה. **מבית תפילתו של הרבי ר' יוסה'לה**, נכד הז'דבוצי ושומר נוסח תפילתו המלבב בעצבו המתוק וניגונו החרישי שאין כמוהו – מכל בתי-הכנסיות ובתי-המדרשות.

בתי-התפילה והקלויזים עולות בנשמותינו נגינתם של שליחי-ציבור, חזנים ובעלי-תפילות, שקולם ערב, ופרקם נאה ומעורבים בדעת עם הבריות ומהדהדת תפילתן של עדות קדושות המצפות לגאולה, של קהל מגוון, שהקטן שבו היה מלא מצוות כרימון והפחות בהם היה נעלה במידות, וכולם היו נאמנים באמונתם, מסורים לתורה ולקודשי ישראל.

מתהומי העינויים של בלז'ץ, מקום כיליונם בתאי-גז, עולה אנחתה האחרונה של עדה קדושה, עיר ואם בישראל טרנופול, וחודרת לעמקי נשמותינו אנקת-

גסיסתה של קהילה גדולה שכל ימיה הייתה מתגעגעת לימות המשיח, נוקבת עד מעמקים אנחתם של יהודי ש"ס ופוסקים, של יהודי תהילים ומשניות, שגורל מר אחד איחדם, שקציר-מוות אכזרי הפילים יחד – שפלי-ברך וגאים, חסידים ו"בעלי-בתים", עניים ועשירים, לומדים ופשוטי-עם, כולם מאוחדים באמונה וברוח, וכולם שווים באסונם.

לא יוחגו עוד חגים בביתו של הרבי ממז'בוז' שברחוב טרנובסקגו, ולא יגילו עוד בשמחות-תורה בבתיהם של רבני דמתא.

הרב ר' יעקב שליט"א והרב ר' השל באב"ד, **ולא יתועדו בבית-מדרשם של הקצבים ושואבי המים**, ולא יתכנסו עוד בימי-פגרא בקלויז הושיאטין וקלויז צ'ורטקוב, ולא תישמע עוד השתפכות הנפש בנוסח זידצ'ובי בימים נוראים אצל ר' יוסה'לה סמוך לבית-הכנסת הגדול ורחובות המסחר רוסקה ורינק וסובייסקגו, ולא ישבתו עוד בשבתו ובימים טובים, קהילה גדולה הייתה למדבר שממה, חלפה ועברה כלא הייתה מעולם. כולה עלתה על המוקד בידי עם של חיות טרף, שקעה בתהום עינויים וכיליון ללא זכר, ללא קבר ומצבה.

ראשית נעורינו, קסם חלומות הנוער נשטפו בדם הרג רב. בבתינו בהם נולדנו לתורה, בהם חונכנו לאמונה, השתכנו זרים אכזריים. כל היקר והקדוש חולל ואובד, ורק שרידי הקהילה, שרידי הדור שנשמד, נושאים בקירבם ביגון את זכרם, ועלינו לשמור על גחלת הזיכרון, ולרשום שמות וקורות, ולהקים מצבות על קברים פורחים באוויר.

טרונופול היהודית, ובה היהדות הדתית, הייתה, כרוב ערי ישראל, עיר בתוך עיר, מובלעת ישראלית בתוך העיר הנכרית, נטע זר על אדמת נכר, יהודים המדקדקים במצוות הקיפו את העיר היהודית חוטי עירובין ובתוך המובלעת

היהודית הזאת חיו את חייהם יהודים נאמנים לדתם, הרחק מהתרבות הזרה, הם היו יהודים בעלי אופי עז, שרוח הזמן והסביבה הנכרית לא יכלו להם. הם בנו להם חיים משלהם, שמקורם באוצרות הרוחניים של היהדות, בתוך אקלים יהודי מיוחד, ומועדים וזמנים יהודיים: ערב פסח, ימים-נוראים, תעניות ושמחות.

חייהם של יהודים שומרי תורה ומצוות התרכזו בבתי-התפילה האלה היה אופי משלו, לא הרי זה כהרי זה, מתפלליו של כול בית-תפילה הטביעו את חותמם עליו והיו מושפעים ממנו.

בואו אפוא ונחשוב חשבונם של בתי-תפילה של קהילת טרנופול, מקובל היה שמספרם חמישים ושנים, אולם לא נשתמרה רשימה מדויקת, ונרשום את שנשאר בזיכרוננו.

בית-הכנסת הגדול, בניין כעין מבצר-אבן מן המאה הט"ז. בבית-הכנסת הגדול עברו לפני התיבה חזנים מפורסמים, בליווי מקהלות מאורגנות בטוב-טעם.

החזן האחרון היה הלל הרשפט, שנהרג על-ידי הגרמנים בשנת תש"ב. הבעל-קורא בבית-הכנסת היה המורה העברי המצוין זושא והלר, והוא עשה את מלאכתו בדייקנות, בבקיאות ובמומחיות יוצאות מן הכלל, קריאתו בתורה הייתה מבחינת אומנות.

בית המדרש הישן, בו התפללו לומדים, בעלי-בתים בנוסח אשכנז. למדנים הגידו שיעורים בפרשות השבוע, מדרש ומשניות. האחרון היה ר' שמריל אייכנבוים, למדן מופלג, חריף ובקי ופיקח, בעל לשון שנונה, ממקורביו של הרב מנחם-מוניש באב"ד ומנהל הפוליטיקה למענו במועצת הקהילה ובהנהלתה, בהן היה חבר שנים רבות.

קלויז הושיאטין, בקירבת מקום לבית-המדרש הישן ולבית-הכנסת הגדול, מתפללי הקלויז היו רובם יודעי-ספר, בהם למדנים מופלגים, בקיאים בש"ס ובפוסקים, כר' אברהמלי דליץ', מלמד לפי מקצועו, ור' פנחס שווארץ, סוחר. פאר קלויז הושיאטין היה ר' דוד לבוב, למדן, חסיד נדבן-עשיר, איש בעל מידות תרומיות, ובעל אופי אצילי. הוא לא נמנה עם חסידי הושיאטין אלא עם חסידי בוואן, אבל היה מתפלל בקלויז הושיאטין. הוא היה האוטוריטה העליונה ביהדות החרדית בעיר, ונבחר כנציגה במועצת הקהילה.

הקלויז של רבי יעקה'לה (על שם מיסדה ר' יעקב פדהצור). ריכז בתוכו בעלי-בתים עשירים וקצת משכלים, הרב מנחם-מוניש באב"ד היה נוהג להתפלל בקלויז זה בימים-נוראים, היה בעל תוקע, שהיה מזעזע את ליבו המתפללים בתפילותיו קודם תקיעת שופר.

קלויז צ'ורטקוב, מרכז לחסידים עשירים וללומדים ידועים, בה התפללו בעלי-האחוזות החסידיים ר' יהודה-בר זיידמן עם בניו ר' אברהם שלמה ור' מרדכי, ר' יעקב ברייטמן וחתנו הדגול, שהתפרסם אחר-כך בתור הרב מלובלין ומיסד "ישיבת חכמי לובלין" הוא הרב מאיר שפירא, מנהיג "אגודת ישראל" ואחד מנציגיה בסיים הפולני.

גם יתר חתניו של ר' יעקב ברייטמן היו לומדים ידועים, כגון ר' לייבוש אראק, שאר-בשרו של הרב מאיר אראק מבוצץ', ור' משה רוזנר, סגן ראש הקהילה ויו"ר התאחדות החרדים "תפארת הדת".

או'ירנר קלויז, ברחוב פודולסקה וויז'שא המקביל לרחוב רוסקה, אם בשל מקומה המרכזי ואם בשל סגולותיו האחרות, היה קלויז זה מלא תמיד מתפללים

ולומדים עד שעה מאוחרת בלילה. מעולם לא היה ריק מבחורים מתמידים, והתקיימו בו כמה מנינים בשחרית ובערבית.

מבין המתפללים נשמרו בזיכרוני ר' לייב הרש טהלאר ה"רואה" (בודק ריאות בהמות, להכשיר ו להטריף) שהיה בקי נפלא בש"ס ובשולחן-ערוך, ובקיאותו חרגה משטח מקצועו.

התבלט שם גם ר' יצחק וולפיש, נואם מצוין, דרשן ומשכיל, מנושאי דגל "המזרחי".

ר' נטעלה'ס קלויז, מול בית-הכנסת הגדול, מבתי התפילה הישנים בעיר, נוסד לפני כ-150 שנה על-ידי סוחר אדוק ר' נטעלה, שהיה חשוך בנים והקדיש את כול הונו וביתו לקהילה. בית-תפילה זה היה בעל שתי קומות. בקומה העליונה היה גר ר' יהושע השל באב"ד, מחבר "ספר יהושוע" המפורסם. אחרי פטירתו היו שתי הקומות לשני בתי-תפילה.

בית המדרש "קטברג", בסביבת בית-הכנסת הישן. מתפללים בעלי-בתים ידועי ספר.

ר' אפרים סושה'ס קלויז, גם הוא בית-תפילתם של בעל-בתים אמידים.

"ר' נחמציס שוהלכל", מול הקלויז הושאיטין ברחוב פודולסקה ניז'שה, **בית תפילה לבתי-מלאכה.**

ר' נתנאלי'ס קלויז, מתפלליו סוחרים אמידים, משכילים, אבל שומרי תורה מצוות.

בית-התפילה של האופים ("דאס בעקעררישע שוהלכיל). שם התפללו לא רק אופים אלא גם בעלי אומניות אחרות.

בית-המדרש החדש, בקרבת רחוב הבארון הירש.

בית התפילה שליד בית החולים היהודי ברחוב אוסטרובסקיגו.

בית-התפילה שליד בית-העלמין הישן. אף הוא ברחוב אוסטרובסקיגו, המכונה רחוב מיקולניצר.

ר' יוסה'ליס מנין, בית-התפילה של הרבי יוסה'לי אייכנשטיין, מגזע הזידאצ'ובי, סמוך לבית-הכנסת הגדולץ

מז'בוז'ר מנין, בית-תפילתו של הרב ר' אברהם יהושע-השל ממז'בוז' מגזע אפטא, חתנו של הרבי מקופציניץ.

בית-התפילה של שואבי מים, בקרבת בית-הכנסת הגדול, שבשבתות וימים-טובים היה מלא מפה-לפה פשוטי-עם שהתפללו שם ואחרי הצהרים היו שומעים שיעורים ממלמדים מתנדבים.

"פריוויליכער שוהלכ'ל", שבפרבר העיר פריוויליכה.

בית-התפילה של הפחמים, מתפלליו בעלי-מלאכה.

בית-התפילה של הרב מנחם מוניש באב"ד, במעונו ברחוב פרל
בימות החול למד שם עם תלמידיו ובערבים ובשבתות התפללו שם בציבור.

בית-התפילה של ר' יעקה'לה שליט"א, ברחוב יוסף באב"ד. בבית זה
גר גיסו של הרב יוסף באב"ד, בנו של הרב ממיקליניץ, ובשבתות התפללו שם
בציבור.

הטמפל, ברחוב פרל על שמו של יוסף פרל, היה בית-תפילתם של חוגי
ה"נאורים", מבצר המתבוללים.

מתוך ספר הזיכרון טרנופול, עורך: ד"ר פ.קורנגרין
אדר תשט"ו-פברואר, 1965 עמ' 278 ואילך.
[Tarnopol | Yiddish Book Center](#)

א.גלזמן

בתי כנסיות ובתי מדרשות בקרמניץ

בתי-הכנסת ובתי-המדרש תפסו מקום נכבד בחיי האוכלוסיה בקרמניץ ורבים התפקידים שמילאו בהזדמנויות שונות. ראש וראשון בהם, כמובן לצורכי תפילה. הרי לכאן התכנסו יהודים להתפלל שלוש פעמים ביום, ואין צריך לומר, בימי שבת ומועד. שנית, שימשו מקום לחגיגות, כאן היה מרכז החדשות של העיר, כאן שחו בעניני פוליטיקה.

לכל שכבה וחוג חברתי היה בית-תפילה משלו. גם הבדל המעמדות ניכר לפי בית-כנסת משלהם היה להם לפחות "מנין" משלהם.

בששת ימי המעשה שטופים היו היהודים בתחרות ובמלחמת קיום קשה, אולם משבא יום שבת וחג, נשכחו הצרות והדחקות. עתה שותפים היו עם כל הקהל במנוחת היום ובשמחתו, שותפים בתקוות ובשמחות, חילקו ביניהם את "הכיבודים" והעליות לתורה, ושלוש שרויים היו בקרב העדה, ואם פרצה פעם מריבה, הרי הייתה זו מחלוקת לשם שמים.

לא יישכח מראה העיר בשבת בבוקר, כאשר לאורך רחוב שירוקא החלו נוהרים מכל העברים בעלי-הבתים המכובדים, בעלי-מלאכה, סוחרים בלבוש שבת, אוחזים בידי ילדיהם בדרך לתפילת שבת. כול החנויות סגורות. איש איש הולך לו לבית-הכנסת שלו, למקום-תפילתו הקבוע. בשעה 12 לערך, חוזרים הכל מן התפילה ומשיחים שיחות-חולין, מביעים רשמים על אשר התרחש בבית-

הכנסת, מביעים "מבינות" על החזן או הדרשן, ונפרדים בברכת שבת-שלום לבתייהם לקדש על הכוס ולהינות ממנוחת "יום זה מכובד מכול הימים".

בית-הכנסת הגדול תפס מקום בראש. אכן, הוא נמנה עם בתי-הכנסיות המפוארים של פולין כולה. הוא שכן בבנין רם ונישא שהתנוסס לתפארת בתוך חצר מרוצפת אבנים, עבודה אדרכלית מפוארת, כאן לא שררה אינטמיות של התיחדות. קהל המתפללים היה רב-גווני ולא קבוע. בעלי-בתי מכובדים לא התפללו בו, רק עשירים שעלו לגדולה, אברכים, בעלי-מלאכה ועוברי אורח.

חזנים זמרים מפורסמים היו עוברים לפני התיבה בשבתות, כן היו בו חזנים קבועים כגון החזן שרמן וקוסוביצקי המפורסם. החזן שרמן היה איש יפה-תואר גבוה משכמו, לבוש בגדים מודרניים, והופעתו אצילית-אריסטוקרטית, חונן בטנור נאה. כשהופיע בטלית ופתח בקולו האדיר "במה טובו אוהליך יעקב", השתררה מיד דממה בקרב המוני המתפללים. לאיטו פסע וירד מן המדרגות ועבר לאורך בית-הכנסת, בין טורי המתפללים, עד למקומו ליד ארון-הקודש, שהיה מעשה אומנות לתפארה.

מלא הוד היה בית-הכנסת בימי חנוכה, שלפי המנהג היו מברכים בו על הנר הראשון בכלי-זמר ובשיר. המונים רבים נהרו לשמוע אל הרינה והנגינה של משפחת כלי-הזמר חצקל'ה ואנזל'ה הכנרים ובניהם המחללים, הזמרים פינגרהוט וחבריו ששהיו שרים "הנרות הללו" ו"מעוז צור", הנה הודלקה המנורה הגדולה, ומיד הועלו שפע מנורות החשמל שזרעו אור מסביב. מאורעות יפים וזיכרונות יקרים של ימי הילדות קשורים בבית-כנסת זה.

כמה הדור-נאה היה מנהג של הולכת הכלה בשבת הראשונה לכלולותיה אל בית-הכנסת, שמלה מיוחדת ומגבעת מיוחדת הכינו לכלה לכבוד מאורע גדול זה. שעה שכוח המתפללים כבר התכנסו בבית-הכנסת, החלה נוהרת תהלכה מבית הכלה בלוויית קרובות מחותנות וסתם חברות, כולן מקושטות בשמלות המפוארות ביותר – ובאמצע קרנה דמותה של הכלה אושר ונחת. מכול הבתים ליוו את הרעיה הצעירה בברכות ובאהבה לרגל שמחת ביקורה הראשון בבית-התפילה. בבית-הכנסת הובאה לכותל המזרח שב"עזרת נשים", ומאות המתפללים נשאו את ראשיהם בהערצה אל הכלה הנאה והחסודה ובכך קיבלו לחיק הקהילה הקדושה.

בית-הכנסת הגדול שימש גם מקום לכינוס אסיפות-עם, חגיגות-עם ולקבלת פני אורחים נעלים.

בית המדרש ה"קוצקי", אחרים לגמרי היו פני בית-המדרש הזה, השני בגודלו בבתי-הכנסת של קרמניץ. כמה מאות מתפללים התוועדו כאן בשבת וגם בימות השבוע. האולם היה גדול וחלונות גדולים בו. על הקירות – ציורי חיות ועופות בצבעים ססגוניים שהשרו הלך-רוח מיוחד. סברות הרבה רווחו בין הבריות על מקור השם של בית-המדרש והיו שסברו שמקורו בכך, שהתפללו בו בחיפזון כדרך קוצקים...

גם כאן היה הקהל מגוון: בעלי-מלאכה וסוחרים זעירים, רוכלים, סבלים, אנשים בלא מקצוע מסוים וסתם עוברי-אורח. בית-המדרש היה מחולק לשניים ע"י "עזרת נשים", שהייתה בנויה כיציע וכמין גג בשליש משטח בית-הכנסת.

רעש תמיד היה כאן, אנשים נכנסים ויוצאים. הרבה "מניינים" התפללו בו בזה אחר זה, ואם החמצת "מנין" אחד, הרי לפניך שני ואף שלישי. התפילה הייתה

בקול רם, תוך כדי הליכה הלך ושוב על פני בית-הכנסת. שולחנות גדולים עמדו לאורך האולם, וכל שולחן שימש מרכז לחבורות מסוימות. ליד השולחן קראו בעיתון, ואילו ליד השולחן השני משלו בכיפה הציונים דמתא. בתלמוד תורה לא עסקו כאן, כאן נאמו נואמים ציוניים. מגידים דרשו את דרשותיהם, מתפלליו של בית-המדרש הזה היו מן המאזינים המצוינים ביותר.

בלילות החורף החלו החנונים ואנשים שקפאו כל היום בקור מתכנסים לבית-המדרש, נטלו בחופזה את ידיהם, נגבו במגבת הארוכה והלחה ואצו לחמם גופם ונשמתם, והעיקר – להיות בצוותא עם יהודים, לחטוף אמירה טובה, מעט חדשות או לעיין במודעה שנפרסמה לקהל.

הדמות המעניינת ביותר בבית-המדרש הזה היה החזן ר' ישראל, יהודי גבה-קומה שזקן שחור ונאה יורד על מידותיו ולבושו תמיד נקי, היה עוזרו של החזן משה-חיים. תמיד מצאת אותו בבית-הכנסת, תמיד שקוע בענייני רוח, אהוב ומכובד על הבריות, הליכותיו האצילות ומאור פניו לכול אדם עוררו כבוד ויקר כלפיו.

פרק מיוחד הם הימים הנוראים ב"עזרת הנשים", ליד השולחנות הארוכים יושבות נשים רבות מדלת העם, שלא ידעו להתפלל ב"מחזור". בראש השולחנות ישבו נשים היודעות פרק באמירת התפילה, קוראות בקול את התפילות והתחינות ומראות באותיות ובסימנים לקהל הנשים, אימתי עליהן להתחיל לבכות... לא אחת החלו לבכות קודם הזמן, ואז פרצה יללה ובכיה מפני מאות נשים, הגברים למטה החלו דופקים ברוגזה על דוכניהם והיו מצעקים כלפי מעלה: "נשים, נשים, עדיין לא"... אז שככה הבכיה לאט לאט, נפשות תמימות ויקרות. כך בילו את החגים, ומאוחר בלילה הלכו לאיטן דרך סימטאות השוק לבתיהן, מקום שם חיכו להן באורך-רוח בני-ביתן לסעודת הערב.

בית-המדרש הישן. שלוים ומתונים היו מתפללי בית-המדרש הישן, היה

זה בית-התפילה של בעלי-בתים גאים, סוחר-יערות, סיטונאים, כגון משפחות בוקימר, לסצובר, קפוזר, משפחת כ"ץ, השוחט ליב.

מן האינטלגנציה היהודית התפלל כאן ד"ר לאנדסברג. כמה וחמישים איש מנה קהל המתפללים כאן.

בית-המדרש היחידי ברחוב שירוקא בלי "עזרת נשים", וכן בית-תפילה היחיד שבו התפלל רב, הוא הרב הקשיש מקרילוביץ.

כאן התפללו גם בעלי-מלאכה זעירים, ובכל שבת היו קוראים את התורה בשביל עצמם, לרוב בביתו של אליעזר ווקמן. כאן חילקו ביניהם את העליות לתורה, ואחרי תפילת "מוסף" קידשו על היין. "יהודים של שבת ויו"ט"... הגבאי של בית-המדרש, סוחר-יערות, ראה כבוד מיוחד לעצמו לשאת כמעט בכול הוצאות בית-הכנסת.

הוד והדר נסוך היה על בית-המדרש בערב יום הכיפורים, בליל "כול נדרי". ב"פלוש" עמדו הרבה ארגזי חול ובתוכם תקועים נרות-שעוה גדולים. קהל המתפללים איש איש במקומו.

דומיית-מוות שרויה בבית-הכנסת הקטן, איש איש מתפלל בלחש "תפילה זכה". הרב הישיש עולה על הבימה ופותח בקול חרישי דרשתו, דברי מוסר ההולמים את השעה ומסיים בברכת שנה טובה לקהל המתפללים. הקהל מקשיב לדברי הרב ביראת-כבוד וברוממות הנפש.

יפה הייתה ברכת הכוהנים בבית-המדרש הישן, שבירך בטקס מיוחד הכוהן ר' איצי שקורניק, סוחר מנופקטורה, הוא ובניו, היה זה יהודי נאה בעל זקן ארוך מעוטף בטלית עם עטרה גדולה. הוא וחמשת בניו התיצבו לנטילת ידיים קודם ברכת כוהנים. שלושה לוויים עם נטלות מיוחדות בידם יצקו מים על ידי

הכוהנים, וכשהתייצב ר' איצי כוהן בתווך – מוקף חמשת בניו ובירך בלוייתם בניגון מיוחד את הקהל הקדוש – הרי סוחר-האריגים מכול ימות השנה לבש הוד והדר כמראה כוהן גדול...

אחרי התפילה הקיף קהל המתפללים את ד"ר לאנדסברג הישיש, כדי לשמוע מפיו על ארץ-ישראל שראה בעניו בביקוריו, כמעין המתגבר נהרו סיפוריו, והקהל לא עייף ולא יגע משמוע לאיש שזכה לראות במו עיניו את המראות הנפלאים בציון תפארתנו...

"בית תפילה". בלכתך עם רחוב בית-הכנסת ובאת לבית-הכנסת השני של הסוחרים – "בית התפילה". כאן התפללו משפחת קיטאי, לאנדסברג ורבים אחרים ממעמד זה.

"בית תפילה" היה תמיד מלא מתפללים מפה לפה. כאן גם היה מרכז חדשות העיר.

עטופי טליתות עמדו מבחוץ ב"פלוש" ובסמטה הצרה, חבורות חבורות שוחחו שיחות-חולין מענייני העיר.

שנים רבות שימש כאן גבאי סוחר-הברזל קיטאי, שהייתה לו גם "חזקה" על אמירת "אתה הראת" בליל שמחת-תורה.

אכן, קהל המתפללים הצעירים ניסה פעם למרוד נגד ה"חזקה" הזאת, ואחד מן הסוחרים הצעירים שילם כסף רב בעד הזכות הזאת, אך ברגע האחרון קמו בעלי-בתים חשובים ונטלו בזרועם את קיטאי הזקן והביאוהו לעמוד-התפילה, כך נכשל ניסיון ה"פוטש"... וקהל הצעירים נכנע כניעה גמורה, נראה, שמהפכנים גדולים לא נתברכה קרמניץ...

המונים רבים נהרו ל"בית תפילה" בלילי סליחות. טעם מיוחד היה לאמירת "סליחות" כאן, והדי התפילה על ניגונם הנוקב המיוחד נישאו למרחקים.

הקלויז של איצי בדריק. על שום-מה נקרא בית-כנסת זה בשם קלויז, ומי היה איצי בדריק – לא ידעו לספר בני הדור, ידע רק כי אחרי שעלה באש בנו את הקלויז מחדש בתור בית-כנסת לסוחרים ובתי מלאכה זעירים. גבאי שימש כן ברל רויב, סוחר אריגים. אווירה קלה שררה כאן, היו אלה אנשים נוחים ובעלי-חוש למילתא דבדיחותא. לא אחת נהגו בתפילת ליל-שבת להגות מן המסילה את החזן ולהביאו לנוסח של "יום-טוב". הזקנים היו מתרכזים לכאורה, אך לא יכלו להצפין את חיוכם נוכח יגיעתו של החזן לחזור למסלול של ניגון שבת...

בית הכנסת הקטן של הסבלים. בחצר בית-הכנסת הגדול, באחד מן הפרוזדורים הארוכים נמצא בית-הכנסת הקטן של סבלי העיר. כול ימות השבוע מתכנס כאן בקושי מניין מתפללים, ואולם בשבת באים כול סבלי העיר שכללו שתי קבוצות: עם האחת נמנו הסבלים צעירים, שהיו מעין קואופרטיב של בעלי עגלות גדולות ועסקו בהובלת סחורה מן הרכבת אל העיר. הללו לא התעסקו בעבודות זעירות או סחיבת חבילות ושקים, בעבודות אלו עסקו קבוצת הסבלים הקשישים, אלה ואלה גברתנים ומוצקי-גו, בעלי לב יהודי חם, נכונים תמיד לעזור איש לרעהו.

מובן, שבראש בית-הכנסת עמדו הקשישים שמהם נמנו ארבעה גבאים והכול סרו למשמעתם. אחרי ששת ימי עמל התכנסו הסבלים בבית-הכנסת הקטן שלהם, מגפיהם מצוחצחים למשעי, המכנסים מופשלים מעל המגפיים ולבושים בקפוטות מימי החתונה.

בשבת לפנות בוקר אמרו כאן תהילים והיו אלה אומרי התהילים הטובים שבעיר. מכול קצווי העיר נהרו אנשים אל הסבלים, כדי לומר איתם תהילים קודם התפילה, בניגון ערב ובכוונה מיוחדת, בלי להבין לפירוש המילות, חזרו האנשים הפשוטים מזמור אחר מזמור על כול פרקי תהילים מכול ימות השבוע.

גם בשבת אחר-הצהרים, אחרי שעות השינה. התאספו כאן לשמוע לפרשת השבוע מפי הירש איציק המלמד, יהודי בא-בימים, בעל זקן אפור, שביקש לקיים מצווה מיוחדת וללמד לאנשים פשוטים פרשה של חומש בלויית סיפורי-מעשיות מהמדרש ו"עין יעקב". היה זה להם, לאנשים הפשוטים, עונג-שבת אמיתי, תגמול ופיצוי בעד ששת ימי עבודה קשה. כך ישבו והקשיבו עד רדת החשיכה, ורק אז התפללו מנחה וערכו סעודה שלישית כדת, לגמו לגימת יי"ש הגונה וקינחו בחלה ובמליח כבוש. אחרי זמירות ותפילת מעריב שבו איש איש לביתו ולסבלותיו.

בית הכנסת הקטן של החייטים. כאן התפללו בשבת ובמועד החייטים והפרוונים הזעירים שעבדו בשביל איכרי הסביבה. בכול ימות השבוע קשקשו מכונות-התפירה בבתי-המלאכה הזעירים שלהם. הם שנדדו ב"ירידים" על פני כפרים ועיירות, כדי למכור את סחורתם. ביום השבת, אחרי טלטולים במרחקים, בגשמים ובשלגים, התכנסו כאן בבית-מקדש-מעט שלהם, השיחו זה לזה מקורותיהם ומניסיונותיהם, ואחרי התפילה הלכו זה לזה לקדש על הכוס. היו ביניהם גם יודעי-נגן. ליד מכונות-התפירה שרו זמירות-עם ודברי-חזנות יפים ביותר, ואף אומנם נחשבו הם בין "המבינים" הטובים ביותר בחזנות שבעיר.

בית הכנסת הקטן של הקצבים. מקומו היה ברחוב הקצבים ליד האטליזים הגדולים, כאן התפללו כל הקצבים והשוחטים שעבדו אצלם, בחורים כארזים ואמיצים. בשבת באו לבושים חליפות-הדר ובראשם לייבצי הגביר. לעיתים קרובות פרצה כאן מחלוקת כגון בשל "חזקה" על שוחט, בחירות לקהילה וכו'. אכן, הייתה זאת מחלוקת לשם שמים, ובית-הכנסת איחד את כולם.

אין לשער את השמחה שהייתה שרויה כאן בשמחת-תורה, השתייה הייתה כדת, וי"ש שתו כאן יותר מאשר במקום אחר.

בית הכנסת של החסידים. לפני דורות אחדים היה מתפלל כאן האדמו"ר מקרמניץ, ר' מרדכי'לי, ומאז נקרא "בית-הכנסת של החסידים". בעשרות השנים האחרונות היה זה בית-הכנסת של הרב מפיוטרקוב והיה קשור בדלת צדדית עם דירתו של הרב. הרב היה בא מפעם לפעם ללמוד תורה בבית-הכנסת, והיה זה המקום היחידי בעיר שבו למדו תורה ערב ערב. גם בשעות היום היה נכנס לכאן יהודי כדי "לחטוף" דף גמרא. שולחן ערוך עמד כאן מלא ספרים. ליד הקירות היו עמודים בשביל לומדים לעצמם.

בית-הכנסת דנישביץ. גם בית-תפילה זה שנמצא בחצר בית-הכנסת השתייך לפנים, לפי השמועה, לחסידי הרב דנישביץ, ואף סיפרו כי בציציותיהם של הדנישביצים שזור פתיל תכלת, אשר רק הרב דנישביץ ידע את סוד צביעתו, אך כל זה היה כנראה בעבר הרחוק, וכיום לא נבדלו מתפללי בית-הכנסת דנישביץ בסדר תפילתם ובמנהגיהם ממתפללי שאר בתי-כנסת שבעיר.

היה רב אחד בעירנו והוא הרבי ר' משקה'לה, אלא ש"בשולחן חסידות" לא היה ערך ו"פדיון" לא לקח. הוא שכן בדירה נאה **והיה לו בית-תפילה משלו**, שבו התפללו בני ביתו ומקורביו.

מקום-תפילה פרטי שכזה היה גם לר' הירש מנדל רוכל, סוחר אמיד וראש משפחה מסועפת. חלקה הגדול של המשפחה היו ציוניים, בעוד שיתרם לא אבו לשמוע על הציונות. ר' הירש מנדל הקים בחצר ביתו בית כנסת בשביל בני משפחתו הענפה, שמשום כבוד בעל-הבית היו באים ומתכנסים להתפלל עמו בימי שבת וחג.

אלה הם בקצרה תולדות בתי-הכנסת ובתי-המדרשות של קהילת קרמניץ. כאן בכותלי בית-מקדש-מעט בילו אבותינו דורות, שנות שמחה וצער, כאן טוו את רקמת חייהם שנקרעה באכזריות בידי המרצחים הגרמנים.

מתוך ספר קרמניץ, העורך: א.ש. שטיין, תשי"ד-1954
מעמוד 87 ואילך.

דוד כהן

בתי תפילה בשפולה

בתי-תפילה למיניהם ושמותיהם

שמונה בתי תפילה היו בשפולה: "די שול" (בית הכנסת הגדול), בית המדרש, בית הכנסת של הסבא משפולה, בית-הכנסת של הצרונובולסקים, (ר' עקיבה'ס קלויז). בית-הכנסת הוולובי, בית-הכנסת האדום, או בית-הכנסת של השטונדובצים, בית-הכנסת של ר' זוסיה זלמנזון, והמניין של ר' דוד קרוטולוב. ואם כי היו בתי-הכנסת מפוזרים בחלקים שונים של העיירה, ודומה באו לספק צורכי אנשי העיירה לפי מקומות מגוריהם, היה לכול אחד ואחד מבתי-הכנסת, צביון משלו, ומתפלליו מתייחסים לחוג שונה של התושבים, ושמו לרוב מעיד עליו.

בית-הכנסת הגדול

זה היה מקום תפילתם של המוני העם: הקצבים, בעלי-המלאכה והעגלונים, וכול אדם פשוט מישראל שלא ייחס כבוד לעצמו, ולא היה יהודי יפה, יהודים שיהדותם תפילה, קדושה וברכו, ואמירת קדיש ללא מחשבות יתר, ללא למדנות וללא חקירות, יהודים באשר הם יהודים.

זה היה בית-תפילה הראשון והקדום שבעיירה, וסמוך לו כמה וכמה רחובות של בנינים נושנים, קטנים ודלים. לא רחוק ממנו היה בית-העלמין, וה"הקדש", מקום משכנם של קבצנים ונכים, החוזרים על הפתחים, וגם אלה מבאי בית-

הכנסת הגדול המה, אע"פ כן, הייתה דאגת בית-הכנסת הזו על כול העיירה, אף אלה שלא התפללו בו.

כמה גלגולים עברו על בית-תפילה זה, בנינו הראשון נשרף בימי השריפה הגדולה במחצית השנייה של המאה הקודמת.

שרפות היו אומנם בשפולה הקדומה, כבכל עיירות ישראל באוקראינה, דבר שכח, מדי שנה בשנה בימות הקיץ, בזמן שנשים ישראליות מטגנות מרקחת (ריבה) לימי החורף, מרקחת דובדבנים, שזיפים ותפוחים. הייתה פורצת שרפה בעיירה וכמה בתים, ביחוד אלה שגגותיהם חמר, תבן ועצים היו עולים בעשן השמיימה, אולם בשרפה הגדולה, נשרף רובה של שפולה הקדומה והאש פרצה ואחזה בבית האלוקים וכל העיירה מבכה את השרפה.

לאחרי זה הוקם, באותו מקום של בית-התפילה השרוף, בנין עצים מרווח ובלתי מטויח "צריף" "שאלאש" – ביידיש, כמקום תפילה ארעי. כל אנשי העיירה כולם נשאו ליבם, לקומם במקום זה בית-תפילה גדול והדור, בית אבנים, ועוד בסוף המאה הקודמת, הונח היסוד והוקם מסד של אבנים סביב ל"שאלאש", מסד לבניין רחב ידיים, אולם לא נמצאו אז אמצעים להקים את הבניין, ועברו כעשרים שנה, ואולי יותר, עד שנבנה הבית המיוחל כמבוקש, בנין לבנים לבנות, גבוה ורם, מקדש לאלוקים וגאוות היירה כולה.

במשך כל אותם השנים של ה"שאלאש" שימש המסד שמסביב כמקום משחק לילדי העיירה שיכלו לרכוב ולרוץ על גבי המסד המורם מהאדמה, ולמצוא קצת נחת.

בית-התפילה הזה עצמו, אם כי שימש מקום תפילה לדלת העם, **שימש גם מקום כינוס עיקרי לכול העיירה.** דרשנים גדולים וחזנים בעלי-שם, אשר

ציפו לקהל שומעים רב, היו מתפללים בו, ואזי באו הנה גם רבים ממתפללי בתי-הכנסת האחרים, ואנשי ההמון היו מפנים להם "ברצון ובכבוד את מקומותיהם שבמזרח", כיאות להם, לבעלי בתים ונגידים. כשהגיעה שעתה של חיבת ציון וקמו לה מטיפים, מצאו אף הם את מקומם העיקרי ב"שאלאש".

בשבת אחר-הצהרים, בין מנחה למעריב, היו מתכנסים כאן המונים לשמוע לדרשה ולהטפה. אבי שזכה לבקר בארץ-ישראל עוד בשנת תרנ"ח, המורים קלמן גפן וישראל בונגרד, והציונים גדליהו קושניר ושמואל ברונשטיין זיכרונם לברכה, שהיו מראשוני חובבי ציון בשפולה, היו מטיפים כאן, תכופות, לישוב ארץ-ישראל ויהודים נדחקים לשמוע.

כאן, בין העם הפשוט, בהמון, שחייו חיי עמל ודחקות, הייתה אוזן קשבת יותר, מאשר בבית-הכנסת הצרנובילי, למשל, מקום תפילתם של רוב עשירי העיירה והסוחרים החשובים, היודעים לעקום את האף, ולאמור "עט, חלומות", ולפטר את כול העניין בביטול של פיקחים, היודעים יותר טוב.

בית-המדרש

בית-המדרש היה מקום תפילתם של יהודים ברי-אוריון, כאן תפשו מקום בראש יודעי התורה שבעיירה, בעלי-הבתים הוותיקים ובעלי ייחוס יהודי קדום, אם כי לא עשירים ביותר, ולא בעלי הדעה התקיפים שבעיירה.

שמו של בית-תפילה זה מעיד עליו, כי בקדמת דנא, היה מקום זה משמש מרכזם של בחורים חובשי בית-המדרש, היושבים כול היום לפני ה' ועוסקים בתורה.

אולם לכשהורעו העיתים, רחמנא ליצלן, חדלו חובשי בית-המדרש בשפולה. בראשית המאה העשרים לא היה בשפולה אף בחור אחד היושב על התורה. כול בחור שחשק בתורה היה לוקח מקל נודדים והולך למרחקים, לישיבה, מהם ההולכים למיר ולוולוז'ין, ומהם לישיבת קשינוב, שהבטיחה מזונות טובים, כיד אנשי בסרביה העשירה.

מאז, היה בית-המדרש מקום תפילה ככול בתי-התפילה שבעיירה. רק בערבים, בין מנחה למעריב ולפנות בוקר, בטרם יתחילו להתפלל ותיקין, היו מתכנסים כאן יהודים ללמוד תורה.

תורה שבבית-המדרש, הייתה שונה מזאת שבבתי-הכנסת האחרים, שם למדו "עין יעקב" ופרקי "משניות" ו"זוהר" וכאן דף גמרא ורמב"ם, שולחן ערוך ואורח חיים.

אף הרבנים שבעיירה היו מתפללים כאן, וכאלו הטילו חותמם על המקום, "כאן לא 'רואה' ולא נחותי דרגא אחרים אלא מי שהתורה במעיהם". בעל דרשן שבא לדרוש בבית-המדרש, היה צפוי להתקפה רבה ולקושיות של תלמידי-חכמים ולביקורת חריפה, ובדברי אגדה ומדרש בלבד לא סגי.

אף מטיפים ציוניים, היו צפויים כאן לניגוד ולהתקפה. יהודי יודע תורה יש לו ירושלים של מעלה, ועבודת האדמה הוא מעשה גויים ואין לדחוק את הקץ, וציוניסטים אפיקורסים, לא יביאו את המשיח.

רוח שמרנית קשה הייתה שוררת בבית-תפילה זה, רוח של אמונה בקיים, ללא ספקות, לומדים ומתפללים, ומעיינים בספר, שומרים מצוות ומנהגי ישראל, כך חיים יהודים, עד ביאת הגואל, ואין חקירות, ואין ייאוש, ואין חלומות, ואין עם ארצות.

התפילה ללא סלסולי חזנים, תפילת בעל-תפילה בר-אוריין היודע פירוש המילות ושומר נוסח. הקהל עונה אחרין בקביעות וכדין: "ברוך הוא וברוך שמו, אמן".

סבו של אבי, אבי אימו, ר' ראובן קורלניק, היה שנים רבות הגבאי בבית-המדרש, מסחרו, כשמו, היה באלמוגים, נוסע היה לברודי להביא אלמוגים שונים, שהיו משאת נפשן, של כול הגויות והשקצות.

ר' ראובן נחום קורלניק – גבאי בית-המדרש

עטוף בגלימתו היה יושב על גבי עגלה פשוטה יחד עם כמה יהודים אחרים, רגליהם מורדות, ונשענות על גבי מוט הקשור לאורך העגלה, מעל לאופנים ונודדים למרחקים, משפולה שבאוקראינה הרוסית עד לברודי שבגליציה, וכן מעיירה לעיירה, משוק לשוק במשך כול ימות השבוע. איש אמיד היה, אך לא

ידע תפנוקים, אדם לעמל יולד, כך כל ימות השבוע. אולם בשבת, שאני, רוב השבת עברה בבית-המדרש ומעוטה בבית, בשינה של שבת ובעיון בספרים.

בשבת נשכחו השווקים והירידים והגויים והשקצות. בשבת לא לבש מכנסים, אלא קפוטה של משי, ארוכה עד לכפות רגליו המכסה על תחתוניו הלבנים כדרך החסידים. לא נעל מגפיו אלא סנדלים. לא דיבר כמעט אלא פיו מלא תפילה ואמירה, מעבירים על "הסדר" ומעיינים ב"אורח חיים", ומפטירים, ואומרים תהילים בין תפילה לתפילה ולומדים דף גמרא או פרק משניות ומקדשים ואומרים זמירות בין מנה אחת לשניה, ועוד ועוד.

החול לא נגע בשבת, לעצמו הוא בימי חול, וכמוהו, כסבי זה, כן רבים מבאי בית-המדרש, שומרי החומות ואין ליבם לחידושים. וכול אלה, החדשים והציונים, כמבלי עולם נראו להם.

בית-הכנסת של הסבא משפולה. ממש צעדים ממנו, נמצא בית-הכנסת של הסבא משפולה. בית-תפילה קטן, רק מנינים מתפללים, חסידים אשר שמרו על קדושת שמו וזכרו של הסבא. בית-הכנסת הוקם בביתו של הסבא לאחר פטירתו. היה זה מבנה עץ, מטויח מבחוץ ומבפנים ומכוסה גג פח ללא הידור, דומה לאחד הבתים שבעיירה.

המתפללים היו נוהגים לערוך אזכרה ביום היאהרציית ולבקר על קברו בבית-העלמין בתשעה באב. שם היו מתפללים אשר שם משפחתם זיידע, והם ייחסו עצמם להיות מצאצאיו.

החזן שלהם, איציק בעניס, יהודי סוחר בדים היה, מן האמידים שבעיירה ועשה מלאכתו בקודש ללא שכר, מתוך אהבה. הוא המשיך באומנות אביו שהיה חזן בעל-שם. איש שקט היה איציק בעניס ובעל הדרת פנים מזוקנים. איסטניס במהלכו ולבושו, חתן עשירים, חתנו של מוטעל הערסונסקי, מתווך וסוחר תבואות בשפולה.

בית מסחרו היה בכביש הגדול, העובר לאורך כל העיירה, מתחנת הרכבת עד חצר המשק של האחזה, "האקונומיקה" של הנסיך אורוסב, הוא הבעלים של שפולה. זה תחום העיירה.

מול החנויות של העשירים, חנויות מנופקטורה של וויסמן ושוצבריים, וליד חנויות המכולת הגדולות של הסיטונאים איציק טבצניק ויחזקאל לעווערברג, זה מקום החנויות האלגנטיות של שפולה, שכן כבוד גם הוא, אך היה משהו מבדיל ביניהם.

אברך משי, בן חסידים אוהב היה איציק בעניס לעבור לפני התיבה, וקולו הנעים מסלסל בשקט זמירותיהם של רזומני וסירוטה והבעלזר וויסילי סולובי ושל אביו הוא, בעני החזן ז"ל. ודווקא כאן, בבית-הכנסת הקטן, השקט, העני, החסידי, והחסידיים נהנים ממנו.

חזנים מן החוץ, שהיו באים לשפולה, ודרשנים עוברי-אורח, היו נמנעים מבית-כנסת קטן זה, לא כדאי. המתפללים לא היו מבין הלמדנים הגדולים, היו מעיינים בספרי יראים, בזוהר ובספרי מעשיות. כאן שלטו ה"עין יעקב" וה"אלשיך" וה"ראשית חוכמה", ספריו של הסבא משפולה.

הרביים שהיו מבקרים בשפולה, לא היו מתפללים בבית-כנסת זה. דומה אין נוגעת מלכות במלכות, ובבית-כנסת זה, עדיין רוחו של הסבא משפולה שוררת בו, רוח של ענווה וצניעות והמוניות. רוח של עצבות יהודית מתוקה, ניגון מפוזם,

ואנחה שוברת לב. דומה אוניה שאיבדה את קברניטה ולא מצאה לה אחר, ושטה לבד. חסידים נאמנים לרבי, שנסתלק ללא יורשים, ואין לו חליפין.

בית-הכנסת של הצרנובילסקים, ר' אברהם עקיבה'ס קלויז

ראשיתו בצנעה, הנגיד ר' אברהם צרנובילסקי בנהו ליד ביתו, אז כמעט מחוץ לעיר. מנין שלו, אולם לאחר כך, כשהעיירה גדלה ונפשטה, ונסלל הכביש המוביל לרכבת, ליד אותו מקום, לגידים יש מזל, ונבנו חנויות רחבי מידות מעברי הכביש, והיה זה לרחוב הראשי של העיירה, בו אפשר היה לעבור אף בערב פסח על האבנים הסלולות, מבלי לשקוע בבוץ. הוקם במקום בית-הכנסת הקטן, בנין לבנים רחב מידות ורם, והיה הבית, העומד ברחוב הראשי בכניסה לעיירה, מעטה כבוד על העיירה, וכול הנכנס והיוצא מרגיש בו, "בית-התפילה של היהודים".

אף-על-פי שהבניין החדש הוקם מכספי המתפללים, וכל מתפלל קנה מראש מקום ישיבה בבית-הכנסת, "אשטאדט אין שול", בכסף מלא, עדיין שם מיסדו עליו, ר' אברהם עקיבה'ס קלויז – או בית-הכנסת של הצרנובילסקים.

כאן התפללו הנגידים, הצרנובילסקים, הוויסמנים, השורצבריימים, וכול היהודים היפים, שכבודם מכיסם, ובדרכי אסטניסטיות, שראו ברכה במעשיהם, וקוראים בעיתונים רוסיים, קיעבסקי ניסל, ואודסקי נובוסטי, ובניהם למדו בגימנסיות מחוץ לעיירה ולובשים בגדי שרד עם כפתורים מנוצצים ומדברים רוסית, משכלים כביכול, ראשוני פורצי גדר בקהילת ישראל.

כאן דיברו על מסחר ופוליטיקה, על "פרוואז'יטילסטווא" – זכות ישיבה מחוץ לתחום, ועל "פרוצנטנו נורמה" – אחוז ההגבלה של היהודים בבתי-הספר,

לעיתים גם משהו על ציונות. כי כאן התפלל גם הנגיד ר' נחום שוורצבריים, יו"ר הציונים בשפולה, ומר שמואל ברונשטיין – אחד העמודים שבשפולה – חתנו של הנגיד קרצונסקי, אולם בודדים היו בסביבה זו, נגידים אינם נוהגים לדבר בקהל, ושמואל ברונשטיין בוחר לנאום בבית-הכנסת הגדול ובבית-הכנסת הוולובי, שם יש קהל מקשיבים, פשוט יותר ומקשיב יותר.

בית-הכנסת האדום: או בית-הכנסת של השטונדובצים

לא מחמת רוח המהפכה נקרא הבית "האדום", ולא משום שכת של שטונדובצים מתפללים כאן, חלילה, לא ולא (שטונדובצים היו כת פרוסלבית-תנ"כית באוקראינה) יהודים פשוטים התפללו כאן. למה נקרא שמו "האדום"? כי נבנה לבנים אדומות, שרופות ויפות. ולמה נקרא "של השטונדובצים"? כי היו מתפלליו קצת פורקי עול. לדעת יפי רוח שבשפולה, הן כלפי שמיא, והן כלפיהם, היהודים היפים וגם בעלי ייחוס רב לא היו.

יהודים, תגרים ואנשי שוק, מתווכים ובעלי-מלאכה, היו, שראשיתם דלה, ומפשוטי עם, ואח"כ ראו ברכה במעשיהם. טפח הכיס וטפחה הכרס, בעלי-בתים לכל דבר, נגידים, למדנים, ובעלי יוחסין, זוכרים להם עברם, מעקמים האף כלפיהם, והם רוצים קצת כבוד לעצמם, להיות גם אנשים יפים, לשבת במזרח ולעלות לתורה, לזכות במפטיר, בחתן בראשית, בחתן תורה, במפטיר יונה ולא רק הגבה וגלילה, עליות ללא ברכה, כעצם, שזורקים לכלב, להתכבד בפתיחת הארון ולעמוד על הבימה עם ספר תורה ביד. כל אותם דברים טובים אשר נפש יהודית נהנית מהם. הלא, לא בני גויים הם, חלילה, ואף לצדקה ולמתנת יד, לתלמוד תורה ולמעות חיטים, כוחם גדול כשל אחרים. יבואו אליהם היהודים היפים, וידברו עמהם, יקראו גם להם ר' יענקיל, ר' משה, יש צורך וכו'.

התחילו במניין, אי אלה נעלבים ואינם עולבים, מעטים כבדרך מקרה, אין לעמוד בפלוש בימים נוראים, ומאחורי הבימה בשבתות, כעניים ואביונים, רחמנא ליצלן ומספרם הולך ורב, ללא תעמולה, בחוש נהו אליהם, כאן נוח לשכמותינו, והגיעו לבית-הכנסת משלהם, בית-כנסת לא גדול, אך יפה, מורם מעל הרחוב, עולים אליו בכמה מדרגות ואין הבוץ נסחב ישר לתוכו. חיצוניותו לבנים אדומות, אין כמותן בכול בתי שפולה וחוטי טייל לבן ביניהן, חלונות צבעוניים, גבוהים וארוכים. ארון קודש, הדר, ליד המזרח ובמה באמצע בית-הכנסת, מורם מעל, היכל ממש.

יש בעל תפילה, ומזדמנים חזנים מהחוץ, לשבת מברכים ולימים נוראים. באים אליהם יהודים מכובדים מבתי-כנסת אחרים, להאזין לתפילה ולרינה ומסתכלים בעיניים צמאות, שר' יענקל ור' משה יזמינו אותם למקומם הם, מנהג הכנסת אורחים וכיבוד אורח, שיתפקעו יהודים יפים. ויהודים יפים בעלי-בתים, מעקמים אף: "פע, משהו דומה לתפילה שלהם, רחמנא ליצלן".

גבאי שלהם, קופה של שרצים לו מאחוריו, מי שהוא זוכר לו, כי בימי נעוריו נפל מגג על אורווה של סוסים זרים, רחמנא ליצלן, שנשאוהו הרחק, הרחק עד שמצאוהו בשוק, בעיירה סמוכה, וישב בחד-גדיא, כך מספרים היהודים היפים.

עכשיו עלה לגדולה, ספסר יערות ואחוזות הוא, עוסק עם הפריצים שבסביבה, לובש קצרים ופרווה של טחורין, נגיד ממש. נוסע לקייב, לקונטרטקין ומדבר רוסית, מעשי פריץ. ביתו בית נגידים ויש לו גרמופון. בנו לומד בגימנסיה, בעיירה סמוכה ומהלך בבגדי שרד.

בערב פסח הוא נותן למעות חיטים יותר משורצבריים, ואשתו דואגת להקדש ולביקור חולים, והינה גבאית ממש: "אפשר להתפקע, שטונדובצים שכאלה".

בית-הכנסת של ר' זוסיה זלמנון

זה היה בת-כנסת קטן. ר' זוסיה נגיד היה ובית מידות היה לו, וגן גדול של עצי תפוחים ואגסים סביב לבית. בקצה הגן בנה בית-כנסת לעצמו, ויהודים ממקורביו היו באים להתפלל שם. לכשנסתלק ר' זוסיה, נשאר בית-הכנסת ואשתו גיטל הייתה מקימתו לזכר בעלה.

הרבה מילדי ישראל נמשכו לאות בית-כנסת, לא בזכותו של ר' זוסיה, כי אם בזכות התפוחים והאגסים, שאפשר היה לשלשל לכיס, אגב הליכה לבית-הכנסת כביכול.

סבי, ר' ישראל ז"ל, אבי אבי, ור' לייזריל משה-לי הנצי"ס, שניהם היו ממתפללי בית-כנסת הזה והיו משרים מתורתם עליו. דומה, היו זקוקים שני יהודים, בני תורה אלה, לפינה משלהם. סבא אומנם, לא היה מרבה לשבת בשפולה, ורוב ימיו היה חי ביערות שבהם עסק, אם על חשבוננו ואם כפקיד של אחרים. משבא לשפולה לשבת, או לחג, היה מתפלל באותו בית-תפילה של בר-פלוגתיה לייזר משה-לי"ס, והיה דומה, זקוקים הם זה לזה, כפתיל לשלהבת.

בית-הכנסת הוולובי

בימות חול

מקומו של בית-כנסת זה על יד השוק היה, לא רחוק מהבאר הגדולה, מקום חנייתם של העגלונים, ומשורות החנויות, "השוק". למה נקרא שמו "הוולובי"? כי באותו מקום היה לפני שוק הבהמות. "וואל", משמע באוקראינית "שור".

בית-כנסת זה חולו גדול משבתו, הנה היו סרים בימות חול, כול אנשי השוק, לחטוף ברכו וקדושה, וכל אשר היה זקוק לאמירת קדיש. דומה, נפל בית-כנסת זה לאנשים יראים אלה, משמים, ועמד להם באם הדרך, להקל עליהם

את עבודת הבורא, אגב טרדותיהם המרובות. מתפלליו אנשי עסק היו, ותושבי הסביבה.

כמה מנינים היו מתפללים בבית-כנסת זה מדי בוקר, זה אחר זה ובערבים מתכנסים הנה אנשי השוק להתפלל ערבית, בטרם יתפזרו לבתיהם. יש המאחרים שבת, לעיין בספר וללמוד שיעור או לשמוע ללומדם של אחרים. דומה, לא נסגרו שערי בית-תפילה זה לעולם.

כיכר השוק ובית-הכנסת הוולובי
רישום: דוד כהן. ציור: עוזר שבת

בעוד חושך, בטרם יעלה שחר, היו מתכנסים כאן יהודים פשוטים, אנשי עמל ועבודה. מתפללי ותקין, אנשי המניין הראשון נדחקו רובם ככולם, מסביב לשולחן אשר לי הכיריים, בקצהו המערבי של בית-הכנסת אשר מול פתח הכניסה, כאלו לא העיזו להיכנס פנימה, ישבו צפופים ודחוקים זה לזה לאור

נרות, או מנורות נפט בודדות, מעיינים בספרים, לומדים ביחידות, מדברים בלחישה, כאלו שלא להעיר את מישהו.

בית-הכנסת רובו ככולו שרוי באפלה, המזרח, זה המקום המכובד, עזוב. אף ארון הקודש והעמוד עומדים בבדידותם באפלה ומסביב ריק, אין אדם, רק נר התמיד, מהבהב על העמוד ומאיר את האותיות "שוויתי", להעיד כי יש אלוקים במקום הזה.

פנים בית-הכנסת הוולובי
רישום: דוד כהן.
ציור: עוזר שבת

הקהל המשכים, ע"י הכיריים מחכה עד שיעלה השחר ויכירו בין כרתי לתכלת, אז יתפזר בבית-הכנסת, יתעטף בציצית, יתחיל בברכות, יניח תפילין, ויתחיל בתפילה.

אחר-כך זה אחר זה, עד שעות הצהרים, מנינים אחרי מנינים, טרם יספיק מנין אחד לגמור תפילתו, קופץ יהודי מאיזו פינה, ופותח בקול רב: "ברכו את ה' המבורך", והקהל עונה לו "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", וראה, הנה הופיע איש חדש לפני העמוד, ומנין חדש הצטרף, ויהודים מתפללים.

אנשי השוק, יהודי הכפרים הבאים לקנות ולסחור, היוצאים בעוד לילה מבתיהם, האצים ורצים הנה ושוב, מתפנים לרגע, קופצים לבית-הכנסת, לחטוף ברכו וקדושה, לאמור "קדיש", כאן מוצאים הם טלית ותפילין מן המוכן וסידור על כל עמוד ועמוד, כורכים ומתעטפים ומצטרפים למניין. במהירות בולעים תפילתם כאטריות. העובר לפני התיבה, קולו ישמע רק בעוברו בריצה על גבי ראשי הפרקים, כעגלה הדוהרת על פני אבני-הסימנים אשר בצדי דרכים.

"מה טובו, הודו, יהי כבוד, ברוך שאמר, אשרי, ישתבח, שמע ישראל, אמת ויציב, ה' שפתי תפתח, נקדישך, אשרי, ובא לציון, היום יום, עלינו", ואשר בין פסוק לפסוק, יבלע במהירות, ובמלמול שפתיים, און לפה לא תשמע. בין נגיעה, נשיקה ויריקה (בראשית התפילה, בזמן הנחת התפילין, נוגע יהודי בידו בתפילין של יד ובתפילין של ראש בקצות אצבעותיו, בברכו על הציציות, הוא מקפלן ונושקן. בסוף התפילה, בעלינו לשבח, בהגיעו למילים "וככל המונם", היינו הגלולים, הוא יורק).

עברו רק כמה רגעים, ואדם בישראל מילא חובו לקונו, והרי הוא פנוי שוב לעסוק בדרך-ארץ ומשא-ומתן. הוא מוריד מעליו טלית ותפילין שאולים, במקום שהוא נמצא שם עומד, ופניו לשתית תיקון. תיקון זה, שיהודים היו נוהגים לשתות בבית-הכנסת, כוסית יי"ש ופרוסת עוגת דבש לקינוח, הייתה חלק מהתפילה, ליהודי הירידים ועוברי הדרכים.

סעודה קלה וחטופה זו, שאין עמה נטילת ידים לפניה, וברכת המון אחריה, דומה, לא נוצרה, אלא בשביל הברכות בלבד, ברכת "שהכל" ו"בורא מיני מזונות" בראשיתה ו"ברכת הנהנים" לאחריה, אגב ריצה מבית-הכנסת לשוק.

ישראל איצי

ישראל איצי לא היה שמש בבית-הכנסת ולא נשא משרה אחרת בקהל, הוא לא היה מעשרת הבטלנים הרגילים בעיירות ישראל כי לא היו עשרה בטלנים **בבית-הכנסת הוולובי**. איש לא מינהו לשום תפקיד והוא לא היה חייב לשום איש על מעשיו, הוא היה ישראל איצי, אדם לעצמו, נמוך קומה, רזה, בעל זקן קטן ודליל, ופאות קטנות, בעל קפוטה ארוכה ומשומשת, וכתונת פרומה בצווארו, וקרטום של חסידים. בעל עיניים ירוקות וזריזות וצחוק ערמומי. הוא לא היה למדן, לא חסיד רב, **אבל הוא היה הכרח המציאות של בית-הכנסת הוולובי** של כל שמחה וכל תוגה: בחול, בשבת ומועד. היהדות הקימה את עצמה.

דירתו הייתה בחצר העניים של רב יוסי טולומאטשער, הנמצאת במרחק ממקום בית-הכנסת הוולובי, שם גרה גם אשתו הקטנה עם בניו המרובים שהלכו ורבו משנה לשנה, ובכל זאת לא הייתה שעה, שאדם נכנס לבית-הכנסת, מראשוני מתפללי ותיקין, ועד היוצאים האחרונים לאחר תפילת מעריב, שלא מצאו את ישראל איצי בבית-הכנסת. ואנשים תמהים, איך ומתי יכול איש רזה-הגוף וחלוש זה, הטרוד לילות וימים בבית-הכנסת, לקיים את המצווה, בחדרו היחיד, וחצר, והמאוכלס בצפיפות ובדייקנות וחריצות שכזו, ולהקים כתריסר בנים ובנות, ועוד ידו נטויה? וישראל איצי צוחק ונהנה מדברי המהתלים בו. דומה, חננהו אלוקים בינה יתרה והוא חי את חיו ללא צל של תוגה, וללא ייסורי מצפון, וללא תרעומת על קללות אשתו, ללא מבוכה באין פת לילדיו הרעבים.

הוא רץ לבית-הכנסת, הוא דואג לתיקון, ומקבל פרוטות. הוא אוסף שאריות הנרות של היארצייטים לאחר גמר תפילת מעריב, **ומוסרם לפנות בוקר למשכימים לבית-הכנסת הוולובי**, ומקבל עבורם פרוטות. הוא מטפל בהעמדת כל חופה על יד בית-הכנסת הוולובי ומקבל רח"ש (דמי רב, חזן, שמש). הוא אומר קדיש אחרי מתים שאין להם בנים. הוא משמש אורחים, בעלי דרשניס, מגידים וחזנים. הוא נלווה לכלי קודש, בסיוורם של בעלי-בתים, לקבל דמי חנוכה, מתנת פורים ומקבל חלקו.

ליב השמש, הוא השמש של בית-הכנסת. הוא דואג לסדרים. הוא מקבל פקודות מהגבאי, הוא דואג לנרות, להדלקה לפני העמוד, לצחצוח המנורות, לספק נפט, לעצים להסקה, לניקוי בית-הכנסת, לסידורים שיהיו בנמצא. בקיצור, הוא דואג לבית-הכנסת כולו והוא נושא באחריות. יש מי שיצווה עליו: בעלי-בתים יכולים להתאונן עליו.

אולם ישראל איצי, הוא אומן חופשי, עושה הכול מרצונו הטוב, והשכר הניתן לו, הוא אגב אורחא, בלתי מותנה, מתנת אלוקים. הוא דואג לפרט, לכל איש ואיש. הוא עושה את היהדות, מבחינת "טוב להיות יהודי". בערב יום הכיפורים, כשמסתדרות ליד הכניסה לבית-הכנסת הקערות של הצדקות המרובות, וגבאיהם תובעים נדבת המתפללים להחזקת המקום הקדוש, יושב ישראל איצי ליד השולחן עם קערה שלו, ועליה כתובת של קידוש לבנה "ישראל איצי", צדקה לעצמה.

בשבת ובחג

בשבת וחג, שונים פני בית-התפילה הזה, ה"עולם" הפשוט מצטמצם, רבים מאנשי העבודה והשוק מתפללים בשבת בבית-הכנסת הגדול, או בבתי-כנסת אחרים, הקרובים לבתיהם. ואלה מהם, שמקום תפילתם אף בשבת כאן,

נדחקים לשורות האחרונות, אל מאחורי הבמה וצדדיה. לפני העמוד מתפלל חזן ממש, לייב החזן, איש צעיר, חיוור פנים, ממתיק זמירות – בחגים, בייחוד בימים הנוראים, בלווי מקהלת משוררים, שאומנו והודרכו על ידו במשך חודשים אחדים, ממחצית הקיץ.

הרעש בשבת קטן, ו"משוכן עד", לא יעיז איש לקפוץ לעמוד. הגבאי יושב בשעת קריאת התורה על הבימה, ונוהג שלטון ביד רמה. פסקה החרות של ימות החול, ואין רעש ואין צווחה, אין חוטפים בשבת. הקהל, אף העניים, לובשים בגדי שבת. הבית רחוק. המנורות הגדולות דולקות בליל שבת, ועל העמוד גרות גדולות בפמוטי כסף, אף בשעת תפילת שחרית ומוסף.

ה"מזרח" וה"שפיגל", היא שורת המקומות שממול המזרח, מתמלאים יהודים יפים, רובם תושבי הסביבה, סוחרים וחנונים, שבימות החול מתפזרים הם לכמה וכמה מנינים או מתפללים בבתייהם.

בשבת הינם מתכנסים להתפלל בצוותא, בעלים בעמם וכוחם וגבורתם מלא בית ה'. ביניהם זקנים בעלי הדרת שיבה, לבושי קפוטה ארוכות ובעל טליתות מעוטות כסף. ועל ידם אברכים, בנים וחתנים, בעלי זקנים שחורים וחומים בסרדטים עד לברכיהם.

הזקנים מחזיקים בחומשים גדולים, הכרוכים בכריכות עור ומעיינים במפרשים הרבים, והצעירים מתדיינים בדברי תורה, ומשוחחים ומגלים סברות מחוכמות, ואף אפיקורסיות לעיתים.

מנהג, כי בשעת קריאת התורה, אין מקפידים על השיחה. רוב הקהל נוהג היה לעבור על הסדרה (הפרשה) בבתייהם, מי שניים מקרא ואחד תרגום, ומי תורה

ומפרשים, ואינם נוטים להקשיב לקריאת הקורא. דומה, לא ניתנה תורה בבית-הכנסת, אלא לשם העלייה לתורה בלבד, ובה מעוניינים רק העולים עצמם, והגבאי האוסף נדרים.

על כל פנים, אין תשומת הלב גדולה, אלא עד שיעלה המפטיר, והקהל שם אוזן, להבחין אם לא יכשל בברכות ובקריאת הטעמים.

בשעה זו של קריאת התורה היה אבי ז"ל, והוא אז עדיין איש צעיר, מעיין ב"עקדה", ספר "עקדת יצחק", חיבורו של יצחק בן ערמה על התורה, ומתווכח עם בר-פלוגתיה, ר' גדליה קושניר, בן גילו, המעיין ב"בינה לעתים", אף הוא פירוש על התורה. עד כאן דברי תורה, אולם היו וויכוחים אחרים, ענייני ישראל וענייני ארץ-ישראל.

אבא ז"ל היה מראשוני חובבי ציון בשפולה, ובשנת תרנ"ח ביקר בארץ-ישראל, ומאז הטיפ ליישוב ארץ-ישראל ללא הפסק. הוא קרא ב"הצופה" ושמר טינה ל"הצפירה", שלא הייתה בשעתה מהתומכים בציונות, ור' נחום סוקולוב, היה זה שנטה לטריטוריאליזם.

ר' גדליה קושניר היה קורא ותיק ב"הצפירה" ומתפעל "מאורח לשבת" וכיוצא בו, והוויכוח היה חריף למדי. האברכים האחרים שבכותל המזרח וב"שפיגל" אלתר טרן, פני וליבער הופמן, לוי פולונסקי, נוטים אוזן לוויכוח, מתערבים ותומכים זה בזה. גם הזקנים נוהגים להפסיק מלהאזין לקריאת התורה, ומקשיבים לוויכוח, שכן בני-אוריין הוחזקו, ונהגו בהם דרך-ארץ עד שגדל הרעש והגבאי דופק על השולחן וקורא בקול "שא שטיל", או שנגמרה הקריאה והחזן פותח בקול "יקום פורקן".

הגבאי שנדחה

סבי, רבי שמעון גינזבורג, אבי אמי **היה גבאי בית-הכנסת הוולובי**, שנים רבות, אף אביו, ר' דוד, שקראו לי בשמו, היה ממתפללי בית-הכנסת הזה. למשפחה היו בבית-כנסת זה כמה מקומות, מהם בכותל המזרח ומתחת לארון הקודש, ואף ספר תורה משלה, אשר סבי ר' שמעון הזמינה מידי סופר סת"ם, ר' ירמיהו, והכניסה בכבוד רב, ובשמחה רבה לבית-הכנסת. פרוכת גדולה, משובצת כסף, מתנת סבתא, הייתה תלויה על גבי ארון הקודש, בשבתות ובמועדים.

כשאבי נשא לאישה את אימי, והוא בן תורה, מסר לו סבי את המקום בכותל המזרח, כראוי לתלמיד חכם, וכאן היה מקום תפילתו ומקום וויכוחיו בשבת.

סבא עצמו שמר על מקומו מתחת לארון הקודש, על-יד העמוד של החזן, אך יותר משישב על מקומו זה, היה מתהלך כל ימיו בבית-הכנסת, כשם שהיה בימי תוקפו.

בזמן היותו גבאי היה עובר בין השורות, מקפיד על הסדרים, מתעכב על-יד הבימה ומעיר לזה ולזה.

עצם העובדה שברבות הימים, לכשנזדקן וגברו הצעירים, העבירוהו מגבאות. לא השפיע לשינוי יחסו הוא לבית-הכנסת. הוא נהג בתקיפות וביד רמה כאשר הורגל. בית-הכנסת היה מקום חיו הציבוריים בכל, בכל ענייני העיירה. כאן תבע מאחרים, כאן נתבע, כל מאורע ציבורי השתקף כאן. הוא לא היה למדן. ספריו היו מהרגילים ביותר בבית יהודי: חומשים, מחזורים, וסידור גדול המכיל כל אשר יהודי חייב לאמור. כאן חוק לישראל, פיוטים וסליחות, קרובץ לפורים ותהילים, ועוד ועוד מטעמים, ספרים אלו לא משו מידיו, והיה מעיין בהם בכל עת מצוא, בשבתות ובמועדים.

אך עיקר כוחו בדאגה לכלל, לקהל בית-הכנסת, ולהבדיל לבית המרחץ אשר בבנינו השקיע עמל רב, מרץ וזמן, ונכנס בגינו בריב עם כמה יריבים ופרנסים אחרים אשר בזבזו את כספי הציבר, לדעתו. הוא היה חבר באופראוה, היא המועצה המקומית המאוחד ליהודים וגויים, והדואגת לשמירת השווקים ולתקוני הדרכים, שהפכו בורות ושיחין, מדי שנה בסוף הקיץ, וסכנה צפויה בהם לעוברי דרכים, מוציאה תעודות זיהוי ומכינה רשימות של החיבים בעבודת הצבא.

הוא לחם עם הקצבים ועם בעלי הטקסא, על מס הבשר ומחיר הבשר, וההקצבות לצורכי ציבור, להחזקת בית-הכנסת, למעות חיטים, לתלמוד תורה ולהקדש.

הוא ידע על כל העניים והנצרכים, והיה להם לפה. כל העניינים האלה היו צריכים להעביר בשלום או בריב, בבית-הכנסת, לפני קריאת התורה או אחריה, או על-ידי עיכוב הקריאה ע"י דפיקה על השולחן "אן עק זאל דאס נעמען".

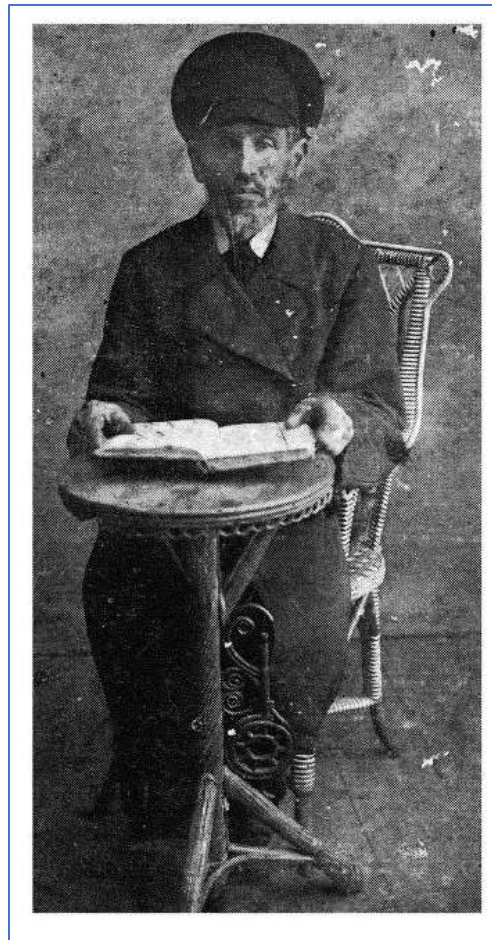
אף בימים שהיה אמיד, לא היה מהנוהגים הידור בעצמם. טוחן לפי מקצועו. היה קרוב לעובדים בטחנה ולעגלונים יהודים וגויים ונהג עמהם כאחד מהם, "שמיל דודיס", קראו לו, (היינו, שמעון בן דוד) וגישתם אליו ישירה בלי כחל ושרק, ואולם מתוך הכרה, כי יש על מי לסמוך, שאם הוא ירים קולו, ילך בית-הכנסת רתת, ולא תהיה מנוחה עד שיתוקן העוול.

עסקנות יהודית לא נתנה שכר, ולא הרבתה כבוד לאוחזים בה, אך בימים שהיה גבאי, היה הקהל כולו חולק לו כבודו אחת לשנה. בליל שמחת-תורה, לאחר ההקפות, כשהקהל היה בגילופין, היה הקהל מלווה את הגבאי לביתו בשירה ובזמרה, כאן נערכת ארוחה כיד המלך, השתיה כדת, יין וי"ש, כול מיני מתיקה,

"הולובצ'יס" - לביבות בשר עטופות כרוב ומבושלות במיץ מתוק חמוץ, ו"קראפים" – סופגניות אפויות בדבש, מעשי ידי סבתא לתפארת, הכול בקערות גדולות ומרובות "הכרה של הגבאי". דומה, לא נשא סבא בליבו יגון גדול יותר, עד שירדו שאולה, מאשר על אובדן השמחה הזאת, ומשחדל להיות גבאי, היה נוהג בשמחת-תורה, תיכף לאחר ההקפות, לבוא הביתה. בשמחתו של גבאי אחר לא השתתף.

עוד זאת אהב סבא, לעבור לפני התיבה. תפילה זו בפני העמוד, כשקולו מורם על קולותיהם המרובים של המתפללים, הייתה בה מן התייחדות עם קונו והכרת כוחו, עליה נאבק כול ימיו, עד יומו האחרון.

הצעירים בבית-הכנסת רצו חזן ממש, עם משוררים לימים נוראים. חצופים אלה, היו לועגים לרינתו. משחדל להיות גבאי, לא יכול להילחם בהם, ואי אפשר היה למונעם, אולם כול זה בתפילת מוסף, בשבתות ובחגים. לא כן תפילת שחרית ומנחה בשבת, שהינם עדיין בבחינת הפקר, ותפילה בחול, שכל יהודי רשאי לגשת לעמוד ולהתחיל בקול רם באמירת ברכות או בברכו. כאן היה בין הזריזים המקדימים, ואין לעמוד בפניו. כשהיו בניו וקרוביו טוענים בפניו, היתכן? למה לך כל אותו הריב? אם הקהל אינו רוצה בתפילתך, למה לך לכופך את עצמך עליהם? היה סבא טוען בכול תמימות ליבו, במרירות, ובביטול כלפי אלה הדוחקים את רגליו, כמי שידע שאך לעשות חובתו הינו רוצה, הקהל אינו רוצה, מי זה הקהל?

ר' שמעון גינזבורג, גבאי בבית-הכנסת הוולובי

הגבאי החדש

יריבו של סבא לגבאות, אשר דחק את רגליו היה מאותו הקהל, היה זה בן הדור החדש של ראשית המאה העשרים. המסחר פרח, יהודים פשוטים נתעשרו ובעלי המאה היו בעלי הדעה. לומדי התורה נמעטו אף הם ובעלי הייחוס הקודם מותיקי העיירה כאלו נדחקו הצידה.

ברוך ברוצקי, העשיר הגדול בשפולה, סוחר היערות, שביתו היה ליד בית-הכנסת הוולובי, הלך לעולמו, בנו פסח, אשר קרא לעצמו פיוטר, עבר לגור בקייב. ר' מוטיל לוי יצחק'ס, סוחר אמיד ובן תורה, מיושבי המזרח בבית-הכנסת

התמוטט, והוא ושלוש בניו ישבו במזרח כאבלים, עוד אחד מזקני בית-הכנסת פשט את הרגל, וטענו עליו שאיבד מעותיהם של יתומים ואלמנות.

דודי, שמואליק טבצ'ניק, שמקומו סמוך למקומו של אבא, עוד היה איש עשיר, אלא שנזדקן. בניו, שבנעוריהם היה דוחק בהם בארכובותיו, בבית-הכנסת וצועק עליהם "זאב תרגום", אמור תרגום, נעשו אריסטוקרטים וגלחו זקנם, ולא היו בעלי השפעה בבית-הכנסת.

ר' דוד ווסלוקיבער, שעלה לשפולה מאחד הכפרים הקרובים, איש זקן ועיניו כהות, ר' ראובן שורצבריים, אם כי בן מיוחסים היה וטרם ירד מנכסיו, לא היה מהתקיפים בדעה. הטחנה של סבא הלכה וירדה. אבא לא היה נגיד מעולם.

כל המזרח כאילו נתערער. חדשים מקרוב באו נדחקו לתוכו, פרוים אברוצ'קי, סוחר עורות ובעל חנות למנעלים שעלה לגדולה, קנה מקום במזרח, ומשה בער, סוחר טבק שהתעשר היה לגבאי בית-הכנסת. סבא לא הכיר בגבאותו לעולם, אולם גם יתר הזקנים לא השלימו ורננו: משה בער גבאי?

אומנם, היה משה בער יהודי פיקח וסוחר הגון, זקנו שחור, עדין, פניו יפים וכתפיו רחבים וידע לכלכל את מעשיו בשכל, ואף אמרו בצדק, ידע לכבד תלמידי חכמים. בבית-הכנסת, כשנתגלגלה שיחה של תורה, ידע הוא לשתוק, ולתת לאחרים לדבר. תומך ברואה, שהיה ממתפללי בית-כנסת זה, דואג לחזן, נותן עליה לאדם מכובד, אף אם אינו אמיד ואינו תורם אלא מעט ומצווה לחזן להבליע את ה"נדר", בזמן "המי שברך", שלא להלבין פני אדם.

בכל זאת, זכרו לו רבים את ימי נעוריו, עת שהיה מארחי-פרחי, והתחבר לפחותים, אלא ש"המזרח" שתק, ונמנע מלהזכיר נושנות. ידידיו, מאלה שעלו לגדולה כמותו, שתקו אף הם. לא כן ידידיו מקדמת דנא, שנשארו במעמדם הקודם, הם מררו את חייו וגבו את חובם ממנו.

בכל עת מצוא, איצי בליאכר, מנמוכי הדרגא, מאנשי השוק, ידידו מאז, ידע כל סודותיו מימי נעוריו. בחג, או סתם בשבת, כשתבע לעצמו עלייה, ולא ניתנה לו, או שנקרא ל"הגבהה", או כשהייתה לו סתם סיבה והזדמנות לתרעומת, היה קופץ על הבמה, דופק בשולחן, ומתחיל מונה וסופר את חטאי נעוריו של הגבאי, כל עסקיו היפים מלפנים, את ידידיו וידידותיו מאז, את גיטל החיגרת אשר שמרה לו חסד נעורים, ואותו גנב וממזר שהיה איש בריתו ואיש סודו ואותם "עסקים כשרים", שהשרו ברכה עליו, ועשוהו ליהודי יפה.

ה"מזרח" שומע ואינו מתערב, ואינו מפסיקו, אף הוא, יושב הוא על הבמה באומץ ובגבורה, מביט ישר לפניו של איצי בליאכר, בחיוך של ביטול, עד שזה יוצא מכליו וגרונו ניחר.

אזי רק, כשזה, מפסיק מאליו, אומר משה בער בקול, למען ישמעו כל אשר מסביב: "איצי, איצי, חבל עליך, הרי אם תצרח עד למוחרת ותמנה את חטאי, לא תדע יותר ממני את אשר היה, ואיננו עוד, יודע אני בעצמי ומה בצע בכל זה?" והקהל צוחק: "ממזר, פיקח שכזה", ועובר לתפילה.

בשבת אחה"צ, לאחר שינה של שבת ועד לתפילת מנחה, היה בית-הכנסת הופך מקום כינוס, פעם לשולחן שלוש סעודות של הרבי, שבא לבקר חסידיו בשפולה, ופעם לדרשן שבא מן החוץ הדורש בעניינים של יראת שמים, פותח לרוב בפרשת השבוע ומוצא בה סימוכין לענייני דיומא, וסתם דברים שביהדות,

מוכיח את הדור הסר מהדרך הטבה ויראתו פגומה, ואיננו משגיח במצוות, ותורה נשכחת.

הדרשה **בבית-הכנסת הוולובי**, מכיוון שמכוונת לרוב המוני עם, לא מלאכה קשה הייתה. אין להרבות כאן דברי תורה מסובכים, די לעורר נימים שבלב, הרגשות, לספר מעשיה מחרידה בדרך משל, וההמון הפשוט מושפע.

נשים, שבעזרת נשים, מעטות מהן, הבאות לשמוע קול דרשן, מקשיבות מבעד הדלת הפתוחה להיכל, לכבוד המאורע. יש מהן מוזילות דמעות ונאנחות ברוב התרגשות וחסידות.

בשעת התפילה, כרגיל, הייתה הדלת אשר בין בית-הכנסת, ההיכל ובין עזרת נשים סגורה לחלוטין. תפילת הנשים הייתה מודרכת ע"י "הזאגערין", מעין חזנית לנשים אשר אומנם לא התפללה בקולרם בפני העמוד, אלא עוברת בין המתפללות, מדריכה את הנשים ואומרת להן באיזו תפילה להתפלל "וו האלט מען" וקוראת בפניהם בתחינות ובטייטש חומש ומכוונת אותן בהזכרת נשמות. מצווה זו שנתקדשה במיוחד בין נשי ישראל.

מראשית תנועת חיבת ציון, רבו הדרשנים החילוניים לציונות, לשוב ארץ-ישראל, לתרומות הועד האודיסאי אשר תמך בשוב ארץ-ישראל, ואחר-כך, לאחר הקונגרסים הראשונים, לתרומות לקרן הקיימת.

כאן הגיעה השעה לחובבי ציון שבעיירה. הם בעצמם היו דורשים, איש, איש, בבית-הכנסת שלו, וגם מתחלפים זה בזה. מפעם לפעם דרשות אלה על ארץ-ישראל, היו תמיד מלוות גם סקירה על חיי היהודים ברוסיה. ענייני יום יום,

משתלבים עם התקווה לגאולה קרובה, עם סיפור על הקונגרסים, על אשר התפרסם בעיתונות הציונית, האידית, הרוסית והעברית של אותם ימים.

מדרשנים אלה הכירו אנשי שפולה את שמות ההוצאות הספרותיות של הימים ההם: את ה"שחר" של סמלונסקין, "לוח אחיאסף", וא"כ "השילוח", "המליץ", "הצופה", "הצפירה", הפריינד והאידישער פאלק באידיש, הוואסחד (השחר), היעברייסקיא ז'זין (החיים היהודים) ו"הרזסווייט" (השחר) ברוסית. המוני העם שמעו דברים אלה בצמא, והציטוטים העלו את הדרשנים לרמי מעלה, היודעים באותיות הקטנות, ומביאים דברים לעם.

דרשני שפולה היו בעיקר סיומה (שלמה) כהן, גדליה קושניר, קלמן גפן, יחזקאל לווענברג, ישראל בונגרד, שמואל ברונשטיין ואחרים. לשפולה היו באים גם מטיפים מבחוץ, שליח הועד האודיסאי, שליחי היישוב בארץ-ישראל ושליחי המרכז הציוני בקייב בהנהלתו של נחום סרקין הקייבי.

משה בער הגבאי, איש נוח היה, **ובית-הכנסת הוולובי** היה פתוח לכל הדרשנים הללו, מכל סוג שהוא, יותר מאשר כול בית-כנסת אחר. בחושו העממי הגדול, הרגיש משה בער, כי הדרשות, באשר לא תהיינה, ואע"פ שמעט מאד יכול היה הוא בעצמו לדון על חשיבותן וטיבן, הינן מעשה חשוב ויפה, המעסיק את נפש הקהל וגורם לו הנאה מרובה ופותח את אוזניו, את עיניו, וליבו, לראות, לשמוע ולהרגיש משהו יותר, מאשר בימי הטרדה של ימות החול והריצה אחרי הפרנסה, ואחרי הגוי וההתדמות לו. והיה הוא, הפשוט, העם-הארץ לפותח שערי שמים לעם, מבלי דעת, מבלי שנטל גדולה לעצמו. בזמן הדרשות היה יושב על הבמה, מגיח על הסדר ושומע.

המניין של דוד קרוטולוב

המניין הזה, מניין זה של החסידים שבחסידיים, הפלוסטרם, היה מול בית-הכנסת הוולובי, בדירתו הצרה והשכורה בביתו של ר' איצי טרן, הקים לו דוד קרוטולוב, יהודי גבוה ורחב, בעל זקן גדול ומדובלל, וגבות וריסי עיניים עבותות, חומרה של קפדן וירא שמים, מנין לעצמו, למהדרים שבמהדרים.

מה ראה על כך, ומה זכותו לכך, מי יודע? ר' דוד קרוטולוב בא לשפלה מאחד הכפרים, גיסו של ר' דוד ווסלקיבער היה, אלא שדוד ווסלקיבער, איש עשיר היה, ודוד קרוטולוב לא. שם בכפר היה מוזג, מוכר יי"ש לגויים, ולא יכול להרבות שם, לא בתורה, ולא במעשים טובים ובחסידות.

כשבא לשפולה היה למוכר יין לקידוש והבדלה, וזה בלי רישיון. ילדים אמרו שיינו טעמו, טעם מים, עד שספק היה אם חייבים לברך עליו "הגפן" או "שהכל", אולם הוא, דוד קרוטולוב, ראה טוב לעצמו, והיה לובש קפוטה ארוכה של פלוסין, וקרטוז של פלוסין, ונוהג חסידות.

היה לו ספר תורה משלו והקים מניין לעצמו. בערב פסח מכר יין לארבע כוסות ומצה שמורה. בערב סוכות-אתרוגים, ובהושענא-רבה – הושענות.

יש שאמרו כי המניין לא בא אלא לפרסומי מילתא, להטיל קדושה במעשה ידיו, וברכה במעונו.

תורתו לא הייתה גדולה כול עיקר, וליצנים היו אומרים, כול חסידותו תלויה בשמו, כי קרוטולוב, משמעו בגויית, ראש עקום, אך הנסתרות לה' אלו קינו. לדוד קרוטולוב נמצאו כמה יהודים שקראו לעצמם חסידים ובאו להתפלל במניין שלו והוקם עוד בית-תפילה בשפולה.

מתוך ספר הזיכרון שפולה, מחבר הספר: דוד כהן, תשכ"ה-1965
מעמוד 74 ואילך.

Shpolah : masekhet haye Yehudim be-'ayarah | Yiddish Book Center

זאב זיסקינד

בית החולים בדובנא

זוועות מלחמת העולם הראשונה לא פסחו על עירנו. העיר הורעשה בית-הכנסת העתיק שבו התפלל "המגיד מדובנא" המהולל – "אזופוס העברי" בפי החכם מנדלסון – נפגע, ונפלו קורבנות-אדם יקרים. הער שהצטיינה ביופי הטבע שלה, שנהרות ויערות נהדרים סובבוה, נראתה חרבה, עזובה ושוממה. נוסף לכך החלו מגיפות משתוללות ומפילות חללים רבים, וחולים זעקו מכאבים בלי שיבוא מישהו לעזרתם. מצב חמור זה נגע בליבם של אחדים ממשכילי עירנו, שהחלו בשנים 1921-1922 לשקם לאט-לאט את מוסדות העזרה והסיוע, ומאחר שהאמצעים שנמצאו לרשותם היו דלים מאד, פנו הם אל אחיהם היהודים בארצות הברית שיעמדו להם בפעולתם זו. יהודי העיר מצידם הושיטו עזרתם איש איש לפי יכולתו.

קודם כל החלו עסקנים אלה מטפלים **בהקמתו של בית-חולים** שיושיט עזרה רפואית להמוני החולים הכואבים והסובלים.

נוסד ועד, שחבריו היו: א. קאראולינק, בץ רויטמן, ס. אלברט, א. צ'רקאס, ד. הורביץ, א. ברנשטיין, ד. פרל והרוקח אשכנזי ולידם עסקו במלאכת-מצווה זו ד"ר כהנא-יושב ראש, ד"ר הינדס – רופא כללי וילדים, ד"ר באט' – רופא כללי, והמנתח ד"ר רויטמן. עזרו על ידיהם האחיות מילובה, לאשצ'אוואר וספקטור, הגב' ל. פיבשבסקה הייתה אם הבית. הרופאים והאחיות עבדו במסירות רבה ולעלה מכוחותיהם בהושטת העזרה לכל אלה שנזקקו לה.

בשנים הראשונות להיווסד בית- החולים לא היה בו מנתח, וכל מי שנזקק לניתוח הקל ביותר נאלץ היה להיטלטל לבוב. מצב זה נשתנה עם בואם של המנתח ד"ר רוטמן ואשתו, מנתחת אף היא.

בשנת 1925 הועמד לרשותם חדר-ניתוחים גדול ומרווח וציוד רנטגני, וכך באה הקלה רבה לנזקקים לניתוחים.

רשת החשמל בבית-החולים הייתה קשורה, כרגיל לרשת העירונית, ולא אחת קרה שהזרם נפסק ובית-החולים שקע בחשיכה דווקא בשעת ניתוח. מאחר שסכנת נפשות הייתה כרוכה בכך, החליט הוועד להתקין גנראטור שיספק זרם חשמלי לבית-החולים באופן בלתי תלוי ברשת העירונית.

התבססותו של בית-החולים והתפתחותו וכן רמתם המקצועית הגבוהה של רופאיו וצוות העובדים כולו לא הפיקו רצון מאת השלטונות הפולניים, אדרבה – הם היו לצנינים בעיניהם, על אף העובדה שבית-החולים היהודי הושיט עזרתו גם לחולים לא-יהודיים.

השלטונות ראו בבית-החולים היהודי מתחרה כביכול בבית-החולים הממשלתי והם ביקשו להוציאו מידי היהודים, אז נסע מר ברנשטיין לוארשה להשתדל אצל השלטונות המרכזיים בדבר ביטול הגזירה. שליחותו עלתה יפה, ובית-החולים נשאר בידי היהודים, והוא המשיך לשרת באמונה וביעילות את אוכלוסיית העיר כולה, יהודים ולא-יהודים כאחד, עד שבאה השואה והקהילה היהודית של דובנא נכרתה מקרב עמה.

ספר דובנא, עורך: יעקב עדיני, תשכ"ו-1966 עמ' 293.

שמריהו גוטמן

מוסדות הסעד של קהילת דובנא

"לינת צדק"

החברה "לינת צדק" נוסדה בשלהי המאה התשע-עשרה על ידי המתפללים בבית-הכנסת בראצלב, שהתקנאו במוסד "גמילות חסדים" שנוסד על ידי המתפללים בבית-הכנסת דר' אברהם מרדכי. מטרתה של חברת "לינת צדק" מקופלת בשמה: להושיט עזרה וסעד לחולים נזקקים ולאו דווקא בממון, כי אם בביקורים ולינה אצל הזקוקים לטיפול והשגחה, הזמנת רופאים ותרופות, וכדומה.

חברי "לינת צדק", אנשים ונשים, היו עוזבים את בתיהם ומשחותיהם והולכים ללון ולשמור על החולה הזקוק להם בביתו, בראותם בכך משימה קדושה, חובת אדם לאדם שאין בכוחו לעזור לעצמו. מתנדבים אלה היו יוצאים למילוי חובתם לפי תור ומחזיקים במצווה זו שבאה לידם שלא יחמיצוה. הוצאות המוסד היו מתכסות על ידי תרומות חודשיות מצד אנשים מכל שכבות העם, אחד המרבה ואחד הממעט, והעוסקים בצרכים אלה של הציבור עסקו באמנה כי ה' ישלם להם כפועלם.

אמונתם זו היא שעמדה להם להתמיד במצווה זו. כך נמשכה פעולה זו עד מחמת העולם הראשונה, משמרות התחלפו, אבל מעשי הצדקה לא נפסקו. גם בעת פלישת האוסטרים לדובנא וקירבת החזית לעיר, המשיך המוסד לקיים את פעולותיו, אם גם בצמצום מסוים.

משנסתיימה המלחמה נחדשה הפעולה ביתר תוקף בעזרתם של כוחות צעירים שנצטרפו וכלים ארגוניים מתאימים יותר. חוג התנדבים והתורמים התרחב והקיף לא רק מתפללים בבתי-כנסת, כי אם גם צעירים וצעירות, אשר עם היות השקפותיהם ומהלך מחשבותיהם שונים ורחוקים מאלה של זקני הדור, אשר נתנו ידם לסעוד את החולים על ערש דוויים. הפעולה המשותפת של שני הדורות עשתה הרבה לקירוב הלבבות והיחסים חברתיים טובים נתרקמו ביניהם, שהוסיפו לוות חן לפעולה כולה.

העלמה ואליה פוטיחה נבחרה ליושבת-ראש של המוסד וביתה הפך לכה מרכזית לפעולותיו. עם העסקנים והעסקניות הותיקים בעת ההיא נמנו: הגברות שרה'קה דוביציס, ברכה אהרנשטיין, גיטל-דבורה דוב, פייגה מארשלקוביץ, וה"ה משה קלרמן, אברהם ליכטר, לדרמן ואחרים.

מקץ שנים אחדות אחרי מלמת העולם הראשונה היה המוסד לאגודת סעד רשומה כחוק, שוועד נבחר עומד בראשו עם יושב-ראש, מזכיר וגזבר. פעולות הסעד נתרחבו ונתארגנו על יסודות מודרניים יותר: הביקורים אצל החולים הן של המתנדבים הן של הרופאים היו מוציאים לפועל לפי הוראות המוסד בכתב, והרפואות מבתי-המרקחת אף הן היו מתקבלות על ידי החולים על חשבון האגודה לפי הוראות. באותו זמן רבו המקקים, בעיקר חולי שחפת, והמוסד עשה כמיטב יכולתו לבוא לעזרתם.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה מוסד זה של "לינת הצדק" היחידי בעיר ששני דורות, זקנים וצעירים, עבדו בצוותא לקיים מה שנאמר: "כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא".

ההוצאות שהלכו ורבו חייבו גם מאמצים כפולים ומכופלים להגדלת ההכנסות. אכן, משהפך המוסד אגודה רשומה יכול היה להופיע בפומבי לצורך איסוף כספים, והוא החל מארגן נשפים, הצגות, הגרלות, "ימי פרח" ברחובות וכולי תוך תנופה מתאימה שהציבור נענה לה ביד פתוחה.

מושב זקנים

פינת הרחובות בארנאדינסקה ופוטושטובה הייתה אחת היפות והמטופחות ביותר בכל הסביבה. הבתים היו מוקפים גינות ובוסתנים, וביניהם הצטיין בהדרו ביתו של הרופא הפולני הנזעם והנודע בעיר וסביבתה ניבירובסקי, בפינה זו עמד גם ביתו של ר' איזיק ברנשטיין, שבו שכנה המשפחה על שלושת דורותיה. ילדי הסביבה היו חודרים דרך חצרו של ר' איזיק אל גנו של הד"ר ניבירובסקי, להנות נפשם מן התפוחים, הגסים והשזיפים העסיסיים שגירו מאד את תאבונם.

ר' איזיק לא עמד לשטן להם והתחבב מאד בשל כך על הילדים, והם היו תמיד מוכנים להקשיב לסיפוריו ולבדיחותיו, ואף גילו רתיינות כלפיו על צביטותיו. אחר מלחמת העולם הראשונה העתיקה הבת ומשפחתה את מגוריה ור' איזיק נשאר לבדו בבית-המידות שלו. יום אחד הכריעה אותו הבדידות, והוא החליט להפוך את ביתו לבית מחסה לזקנים שהוא בעצמו יעמוד בראשו וינהלהו. הבית היה מורכב משני אגפים: את האגף הקדמי הא הקצה לנשים ואת האחורי לגברים, שבו שמר חדר לעצמו. שכנים ותומכים שונים סייעו בידו ברכישת חלק מן המיטות, וחלק מן הזקנים הביאו בעצמם את מיטותיהם עמם. מכיוון שתקציב לאחזקת הבית לא היה, נאלץ כל אחד לדאוג לעצמו, כשלרשותו המטבח והשירותים הכללים. ר' איזיק הזקן והתמיר היה במו ידיו חוטב עצים לבישול ולהסקה, שואב ונושא מים בדליים מן הבאר ומשרת את הכלל.

במרוצת הימים הלך המחסור וגדל, היה הכרח למצוא מקורות גם למזון ולצרכים אחרים. אז קיבל עליו את הדאגה למוסד הרב ר' מנדל'ה רזנפלד וסייעו עמו אבי המנוח, גרשון רויטמן ויעקב רינזבורג (יעקל סאניאס) ז"ל. אבי היה דואג לשירותים והצרכים הכללים ויעקב רינזבורג – למזון וחלוקתו.

קטן היה המוסד מלקלוט את כל המתדפקים על דלתותיו, ואף-על-פי-כן עלה בידו לסייע לרבים בפתרון בעיות משפחתיות קשות. אכן חיוניותו רבה הייתה, ורבים היו האנשים שהחזיקו טובה לר' איזיק על כל אשר עשה עמהם.

ספר דובנא, עורך: יעקב עדיני, תשכ"ו-1966 עמ' 293.

ג.שטיבל

בית היתומים

בית היתומים שכן ליד בית-החולים היהודי, מספר הילדים במוסד הגיע עד 30 ויותר, וגילם – בין שנה לשש-עשרה, רובם היו יתומים מאב ואם, או מאחד ההורים אבל היו שם גם ילדים שהוריהם היו בחיים, אלא שאי-אפשר היה להשאירם בבית מסיבות חנוכיות וסוציאליות.

קבוצת העסקנים שטיפלה במוסד זה עשתה את עבודתה תוך התמסרות רבה, גאגה לא ללחם בלבד, כי אם לאוירת הבית בכללו, והשתדלה להעביר משם יגון ואנחה ולהרבות אורה בו.

אם הבית הגברת גולצקר ז"ל, שהקדישה כל ימי חייה למען הילדים שהגורל התאכזר אליהם, יצרה במוסד אוירת בית חמימה וטיפלה בילדים כטפל אם בפרי בטנה, בלי להתחשב בשעות העבודה המרובות, בלי נטילת חופשה בזמן הרצוי, שכן כל מחשבותיה היו נתונות-נתונות רק למוסד ושוכניו. איטה הייתה לא רק אם בית הבית בלבד, דואגת הייתה לחינוכם וללימודיהם של אלה מן הילדים שלא ניתנו להיקלט בשום מסגרת חינוכית אחרת, ומשמשת בעת ובעונה אחת גם גננת לפעוטות שבגיל הגן. הייתה זו אישה נפלאה שהשרתה מעדינותה ואצילותה על המוסד והקלה מעל הילדים את קשיי החיים שלהם.

את תפקיד המזכיר והגזבר של המוסד מילא מר דב בלאט, אשר שמא בקפידה על איזונו של התקציב הדל ומנע בכך מהנהלת המוסד דאגות מיותרות, ואיפשר לה לעמוד בהתחייבויותיה כלפי העובדים והספקים גם יחד.

המשימה שהטיל על עצמו הועד של המוסד חרגה למעשה בכותליו ברגע שהחליט לתת דעתו גם על הנוער התבגר של השכבות הנחשלות בחברה, ללמדו מלאכה ולהדריך בדרך הכבוד של חיי עמל ויגיע כפיים. לשם כך הותקנה במוסד מתפרה בשביל הבנות,

שבה למדו תפירה גם בנות המוסד וגם בנות שמחוצה לו, ואילו את הבנים היו מסדרים כשוליות אצל בעל המלאכה שבעיר. בהקשר לפעולה זו רואה אני חובה לעצמי להזכיר כאן את מר יחזקאל גריימן, אשר הירבה לעשות בכיוון זה בין הנערים שהיו משוטטים ללא השגחה ברחובות והשפיע את השפעתו המבורכת עליהם. כן דאג הועד לספק עבודה לנוער ממשחות מרובות ילדים ומעוטות יכולת, כדי שיוכלו להשתכר ולהקל בדרך זה מעל סבלתיהן.

בראש הועד עמד מר הרצברג, אשר דאג דאגת אב למוסד עד שהכריעה אותו מחלתו, ואז באה רעייתו, הגברת הרצברג, והטילה על עצמה את המשך העבודה.

יחד עמה עבדו במסירות וללא יאות הגברת קגן מזמברמיה, ה"ה יוסף פינחסוביץ, יצחק פינחסוביץ, יחזקאל גיירמן ואחרים.

ספר דובנא, עורך: יעקב עדיני, תשכ"ו-1966 עמ' 296.

משה כהן

סדר פסח לחיילים יהודים

עם תיגבור חיל המצב הפולני בעיר בשנת 1937 הגיע מספר החיילים בתוכו כדי מאה וחמישים איש.

כאשר הגיע חג הפסח, החליט ועד הקהילה באחת משיבותיו לערוך סדר פסח לחיילים היהודים, וכן לספק להם אוכל כשר במשך ימי החג.

בהתאם להחלטה זו, פנו ראשי הקהילה ד"ר גולדבלאט והרב הרשל רזנפלד אל המפקדה הצבאית בבקשה לשחרר את כל היהודים החיילים לשני לילות החג, ולהרשות להם לצאת במשך שבוע החג פעמיים ביום העירה לאכול מאכלים כשרים לפסח. כמו כן ביקשו להעביר את הכספים המיועדים לפי התקציב הצבאי למזונות החיילים הנ"ל במשך ימי החג לוועד הקהילה.

המפקדה נענתה לבקשת ועד הקהילה והגזברות הצבאית אף העבירה את הסכום הגיע לרשותו.

הועד ניגש מיד להוצאת ההחלטה אל הפועל, לשם כך התחיל בשיפוץ חלק מהחדרים בבניין העיריה שעדיין עמדו עזובים מימי מלחמת העולם הראשונה, ובגיוס מתנדבים להכנת כל הדרוש ל"סדר".

ארגון נשים וארגוני ויצ"ו וארגוני נוער נענו לפניית הועד ונרתמו לעבודה. לא עברו ימים מועטים והכל היה מוכן בהתאם לתוכנית שנקבעה.

בלילות ה"סדר" באו חברי ועד הקהילה עם הרב רזנפלד בראשם ועמהם עסקני ציבור אחרים להסב עם החיילים אל השולחנות הערוכים ולהאציל למקום רוח ביתי חגיגית.

נשי ויצ"ו ובני נוער עסקו בהכנת האוכל והגשתו, יצרו אוירה נעימה ביותר והישרו חן על המסיבה כולה.

בשעת הסעודות הושרו משירי ציון ובגמר ה"סדרים" יצאו הכל בריקודי ה"הורה" המסורתית.

בימי חול-המועד של פסח באו החיילים פעמיים ביום בסדר צבאי – לפי הוראות המפקדה – לארוחת הצהרים ולארוחת הערב. אחרי ארוחת הערב קיבל כל אחד מן החיילים מנת אוכל ארוזה יפה לארוחת הבוקר שלו למחרתו. כן נשלחו חבילות מזון ארוזות לאותם מן החיילים שלא יכלו לבוא, אם מסיבות היותם עסוקים במשמרתו ואם מסיבות אחרות.

סידור זה שנעשה ביוזמת וועד הקהילה היה בו משום נתינת כבוד לחיילים הנמצאים בשירות הצבא הרחק מבתיהם, שלא צריכים היו עוד לצפות לכך שמישהו מן המתפללים בבתי-הכנסת יזמינם לארוחה, כפי שהי נהוג קודם לכן. סדר זה שהונהג פעם אחת הפך למאורע של קבע בחיי העיר, ושנה שנה היו ה"סדרים" של פסח נערכים על ידי וועד הקהילה בסיועם של הארגונים שנזכרו

לעיל. כך נמשכו העניינים עד שנת 1939, כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה והשואה ירדה על בית ישראל.

מניה דייבוג

בית "טאז" בדובנא

"טאז" הייתה אגודה שדאגה לבריאותן של שכבות מרובות בנים ומעוטות יכולת. הייתה זו אגודה יוזמנית וערה מאד בין הארגונים המקומיים בעירנו. קיימת הייתה כבר שנים רבות לפני שבאתי לעבוד כאחות בה, ואני הייתי קשורה למוסד זה משנת 1930 עד 1934, מלבדי עבדה שם גם האחות באלה קרום.

חבים בוועד ופעילים למען נהמוסד היו: ד"ר יעקב גולדבלאט, ד"ר באט', ד"ר גלפרסון, ד"ר ברטה גרינצוויג, והגברות גרינברג לאשצ'אוואר, חנה כהן, שטיינשנייד ועוד. המזכיר היה מר סוניה ז'ורנה.

תקציב המוסד היה מבוסס על תרומות של חברים, שהיו צנועות למדי, ועל מפעלים חד-פעמיים כמו נשפים, הצגות ו"ימי פרח", והאמת ניתנת להיאמר, כי התקציב של המוסד לעולם לא און ותמיד היו גירעונות שהיה קשה לכסותם. הפעולות הרגילות של האגודה היו: "טיפת חלב" בשביל אימהות מיניקות ותינוקות, השגחה על הניקיון במשכנות העוני מצד אחות סוציאלית, טיפול במחלות עור, גזזות ומחלות עיניים, דאגה לבדיקות רפואיות.

כן דאגה האגודה להקמת מושבות קיץ לילדים, שבהן יוכלו להתרענן ולהתפתח. המושבות היו "תמימות" ו"חלקיות", רוצה לומר, מושבות שבהן היו הילדים נשאים כל הזמן, מושבות שבהן נמצאו הילדים רק במשך היום.

במושבה החלקית שהתקיימה בשנים 1930 ו-1931 בחצרו של מר גולדמן נמצאו כמאה ילדים בשלושה מחזורים. התשלומים בעד אחזקתם היו דלים, ורבים מן הילדים נתקבלו ללא כל תשלום.

הילדים היו נמצאים במושבה החלקית מן הבוקר עד שעה ארבע אחר-הצהריים, כשהם מתעמלים, משחקים בכל מיני משחקי תנועה, ועוסקים במלאכת יד בהשגחת שלוש גננות ובפיקוחי אני, ונהנים מן המרגוע ואור החמה הברור.

ארגון המושבות היה נתון לטיפולו של מזכיר האגודה מר סוניה זורנה, שהיה מסור בלב ונפש לכל מפעלי "טאז", ועשה כמיטב יכולתו למען התפתחותם ושגשוגם.

צילום שנתון "טאז", תש"ד (1944) - מרסל שטיינפלד

ספר דובנא, עורך: יעקב עדיני, תשכ"ו-1966 עמ' 301.

קהילת היבניב

גומלי חסדים

היהודים היו מסתפקים במועט אך למרות זאת, היו לא מעטים מביניהם, מחוסרי יכולת ועניים. חלקם היו מעוטי יכולת, גם מי שמזלם שפר עליהם, היה להם למחיה בינונית בלבד וחיו בצמצום. מי שהיה להם למחיה ברווח כבר נקרא נגידים, ואילו עשירים ממש, כמעט ולא היו. היו גם כאלה שבערב יום

כיפור אכלו איש לרעהו: יעזור ה' שנוכל לסבול את הצרות", על אושר ממש לא חשבו כלל.

אך פער רציני מעשי לא נוצר בין העניים לבין האחרים, כי אחת התכונות האופייניות של יהודי היבניב, הייתה מידת החסד, אהבת הזולת והדאגה למילוי מחסורו, היוו את גולת הכותרת של מעשי יהודייה. כל אחד הרגיש חובה אלמנטרית להפריש לזולת, אף אם לחמו היה צר. אנשים שבקושי הרויחו את פת לחמם, דאגו לבל תיווצר שכבה תת תזונתית, עניה ורעבה.

לא הייתה לשכת סעד עירונית או קהילתית שדאגה לנזקקים, יהודי העיר מילאו תפקיד זה בהתנדבות ובספונטניות בכל שפעולה זו הייתה דרושה, ללא צווים והוראות, ללא מסי חובה מיוחדים, אלא כתכונתם של ישראל שהם נתבעים ונותנים.

מצבים וסיבות שונות הביאו לסיטואציות בהן זקוקים היו יהודים בעיירה, להגיע לידי מתת רעיהם ועזרתם, היו שעצם פרנסתם דחוקה הייתה ומעולם לא הספיקה להזנת בני משפחותיהם. יש ובעקבות מלחמה, פוגרום, שריפה או חורף עז, נותרו משפחות שלימות ללא מחיה מינימלית. לכל אלה – במידה והדבר נודע למאן דהוא – נמצאו דואגים מתאימים ומסורים, אף עוברים ושבים דלים שפקדו את המקום, בימות החול ובשבתות, לא נשארו רעבים.

דאגה זו אשר באה בהתנדבות, נבעה מעומק הלב ועל כן הייתה רפודה בחמימות, רוך ואהבה. חז"ל אומרים (בבא בתרא ט:): "כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך באחת-עשרה ברכות". ישנם בני אדם אשר מטבעם בושים הם לקבל מתת מן הזולת, אך בושה זו נעלמה כאשר הינם מרגישים כי הנותן עושה כן מתוך רצון מלא, דבר המתבטא בתוספת דברי עדוד וניחומים, תוך הגשת העזרה. על כן המפייס בדברים את העני – מעלתו גדולה יותר, וכך נהגו יהודי היבניב בבואם לעמוד לימין אחיהם.

הכל דאגו כי לא יחסרו למעוטי היכולת, הדברים הבסיסים, וזה ניתן בגלוי או בסתר, לפי צורך האדם או השעה.

ילדיהם של מחוסרי יכולת למדו ב"חדר" כשאר הילדים, כשאחיהם אוספים כסף בעבורם ונותנים אותו למלמדים, כשכר לימוד.

כאשר הורים לא יכלו להשיא את בתם, דאגו קרוביהם להעביר את הדבר בין יהודי המקום וכך אספו סכום מתאים שהועמד לרשות ההורים בסתר בדרך מכובדת.

מספר יהודים היו דואגים בקביעות לנזקקים, כשהם עושים מעשיהם באישון ליל ובסתר.

ר' יעקב אדלר היה אופה. לעיתים ראו אותו בשעות הקטנות של הלילה כשהוא עושה דרכו בסמטאות העיירה וחבילה על גבו. אלה שעקבו אחריו ראוהו נוקש על דלת אחת הדירות, וכשהיא נפתחת הכניס לתוכה חבילת עצים להסקת הדירה ושק עם מצרכי אוכל. ידע האיש כי עניים דיירה ואין באפשרותם לקנות את הדרוש לחימום הדירה בחורף העז ששרר בגלציה.

ביום חמישי בערב היה רגיל לאסוף כסף מתושבי המקום על מנת לחלקם לנצרכים לשבת וזאת למרות שהיה עליו לעבוד לאחר מכן במאפיה, במשך כל הלילה ולמחרת ביום שישי עד סמוך לכניסת השבת לאפיית חלות והכנת הצ'ולנט.

יש לציין את **מסירותה של אשתו בריינדל**, אשר למרות חולשתה הגופנית, הייתה נשאת לבדה במאפייה ומאפשרת לבעלה לבצע את המעשים הטובים הללו.

בערב שבת היו מעוטי יכולת שהלכו לבתים למשפחות שונות, ולקחו מעט אוכל לשבת. **חווה, אשת מאיר יודנברג**, לא הגישה אוכל לשבת, אם לא ידעה שנתנה כבר למשפחה אחת לשבת, אם לא היה לה כדי נתינה לאחרים, לקחה מן החלה שבעלה נתן לה לשבת.

בשנת 1935 עבר חורף קשה על גלציה. הדבר פגע בכלכלת המדינה ובמיוחד ביהודים שרובם בלאו הכי, היו מרודים. כאשר התברר כי המצב הדרדר עד שבהיבניב נותרו משפחות רבות ללא אפשרות לקנות פת לחם ולחמם את דירותיהם, התכנסו כמה מיהודי המקום לטכס עצה כיצד ניתן לעמוד לימין הנזקקים לעזרה. **הללו היו: אברהם אנגלברג, הרש קרטנר, לייביש זיגל ופייבל אורטנר.** לאחר התייעצות קצרה רתמו את עצמם להיחלץ לפעולות מיידיות. פייבל שהיה מורה של בן קצב, ביקש מתלמידו להביא מאביו, סוס עם מזחלה, עמה עבר מבית לבית וביקש תרומות עצים להסקה, על מנת לאפשר לנזקקים לחמם את בתיהם. תוך זמן קצר מילאו את המזחלה על גדותיה בעצים וחילקו לנזקקים.

היענותם של הציבור לעזרה, עודדה את העסקנים להרחבת פעילותם, הם ניגשו להקמת בית תמחוי בו יוכל כל דכפין ודיצריך לסעוד את ליבו, ומי שלא ינעם לו לאכול שם, יוכל לקחת את ארוחתו לביתו וזאת תמורת תשלום סמלי של פרוטות מעטות. שוב הלכו מבית לבית ורבים נתנו מצרכי אוכל שונים למטרה זו וכך נוסד בית התמחוי.

כאשר נפתחו שעריז והנצרכים לו החלו באים לתוכו, התברר כי מספר משפחות הזקוקות רב יותר מאשר חשבו בתחילה, על כן אי אפשר היה להסתפק באיסוף אוכל וחלוקתו, אלא נחוץ היה לבשל עבור הנזקקים הגדול. התנדבה לבשל ביום הראשון, **ארוסתו של פייבל** ולאחריה עשו כן, בימים הבאים, נשים רבות אחרות. הגברים אספו, איפוא, דברי מאכל לבישול והנשים בשלו והכינו את האוכל.

בדרך שאדם רוצה לילך – מוליכים אותו. העוסקים במלאכת מצווה זו, זכו גם להצלחות שונות ממקורות בלתי צפויים. לפתע בא יהודי שבתו עמדה לנסוע ללבוב בהיותה מקשה ללדת ותרם לעסקנים מאה זהובים, באומרו כאשר בתי תלד בעז"ה אוסיף לכם עוד ממתת ידי. אף יהודי פריץ בעל אחוזה גדולה שהיה ידוע כמתרחק מאחיו ונמנע מתמיכה בהם, פנה בנדיבות לעסקנים, באומרו: "מה אתם רוצים? עצים, תפוחי אדמה, חיטה? הכל תקבלו ממני."

פעולה זו נמשכה כארבעה חודשים עד פרוס חג הפסח, כשכל אחד מן הנצרכים מקבל מדי יום ביומו, רבע לחם ולעיתים אף בשר.

כך היו יהודי היבניב, כאשר נתבעו – נתנו, למרות שגם פרנסה עצמה דחוקה הייתה.

בשילהי מלחמת העולם הראשונה, חלו רבים בדבר, כמה מיהודי העיירה: **ר' אהרון קליינשפיץ, ר' יעקב אדלר, ר' וולף פרלמוטר (המכונה זייגערמאכער) ור' עקיבא ריטעל**, הלכו לבקרום בתדירות ודאגו להם, במסירות נפש. אל אף שהמדובר היה במחלה מדבקת לא חששו על עצמם ועל משפחותיהם, וכן הללו לא נדבקו כלל, כמאמר חז"ל: "שלוחי מצווה אינם ניזוקים".

ר' אהרון קליינשפיץ היה ממתין להיות מן האחרונים, בליל שבת בבית-המדרש, כדי להזמין אורח לביתו, כאשר אמר לו בנו: "אתה עייף מעבודת כל ימות החול וכן האימט והילדים, קח מיד אורח ואל תמתין זמן כה רב" – השיב לו: "הנני מחכה בלקיחת אורח, כי אולי יזמין את האורח עשיר כדוגמת דוד פליישער קאצבאך, אצלו יהי יותר אוכל, אצלי לא יהיה לו בקבוק ברונפּען (יי"ש) על

השולחן ודברים אחרים שאני לא יכול לקנותם, רק כאשר אני רוה, שעשיר כזה לא הזמינו והלה צריך אוכל כי יש גם אצלי, הוא לא יצא רעב מביתי".

ספר זכרון לקהילת היבניב [אוהנוב] והסביבה,
עורך: הרב נתן אורטנר, תשמ"א-1981, עמ' 108 ואילך.

ר' לוי וישראל מילער {בנאי} מנהלי חברת "לינת צדק"

דאגתם של יהודי היבניב לא הייתה נתונה רק לאחיהם במקום, אמנם לפי הלכות צדקה עניי עירך קודמים, אבל קודמים בלבד, ואילו לדאוג צריך גם לעניי ערים אחרות, וכך נפסק בהלכות צדקה כי גם לעני העובר ממקום למקום, יש לספק צרכיו כל זמן היותו במקום: אכילה, שתיה ולינה ויהודי היבניב אשר תדיר דאגו לנזקקים לעזרה, גם קיימו הלכה זו בכל כוחותיהם ואף למעלה מזה.

כי היו יהודים נצרכים מן החוץ, אשר רגלים היו לכתת רגליהם מעיר לעיר לאסוף נדבות. בדרכם היו סרים גם להיבניב ונשארים בשבתות או מספר ימים בימות החול. רבים פתחו בתיהם לאירוחם. מספר בתים היו ידועים כמקומות בהם יכול הזקוק לכך, לסעוד את ליבו.

הטיפול בשטח זה, היה בידי חברת "לינת צדק", אשר מנהליה ופעיליה היו שני האחים: ר' לוי ור' ישראל, הללו עבדו כבנאים, בתור שכאלה לא עבדו במרוצת השנה יותר ממחציתה, כי בעונת החורף נבצר מהם לעבוד במקצוע זה מפאת

מזג האויר, על כן נאלצו לפרנס את משפחותיהם במשך כל השנה מעבודת מחצית שנה. ברור, איפוא, כי מצבם הכלכלי היה ירוד. אך סיטואציה זו לא מנעה מהם את הדאגה לעניים מן החוץ שמדמנו להיבניב, והללו שבאו כמעט מדי יום ביומו, לנו בביתו של ישראל, היה מספרם כאשר היה, כאשר מספר המיטות לא הספיק, נפרסו מזרונים על הקרקע או הוכנו מצעים מקש, על מנת שלא יישאר אדם ללא לינה מתאימה, ובבוקר לא עזב איש את הבית ללא לגימת כוס קפה חם וטעימה קלה.

בליל שבת דאגו כי כל אורח כזה יסעד בבית אחד מיהודי המקום. בליל שבת התפלל אחד מהם בבית-המדרש והשני בקלויז החסידי והם לא עזבו את מקום התפילה עד אשר נוכחו לדעת כי לא נותר אורח ללא מארח לסעודת השבת. עם גמר התפילה עמדו בפתח ובקשו מן המתפללים לקחת אורח אחד לביתם לסעודת השבת. כאשר נותרו אורחים שלא מצאו להם מארחים לקחום הם לבתיהם.

בעוד את הבאים לשבת, היה הגבאי מפנה למשפחות השונות, שרצו ויכלו לאחסן אורחים, בימות השבוע היו תדיר שני בחורים – שהתחלפו מדי פעם – אשר דאגו לאורחים ולהכוונתם לבתים השונים. ברור שמוקד הפעילות, היה בבית-המדרש, אשר היווה למעשה את מרכז החיים היהודיים בעיירה.

רבקה, אשת ר' גרשון קצב (ליכטר) נתנה סיר עם אוכל, בכל עת שבאו אליה לבקש בשביל נזקקים, אף אם המדובר היה בשעה מאוחרת בלילה.

גם **מר לייבל טפר ור' יהושע שוחט**, קיבלו מצרכי מזון לעוברי אורח ואחרים במידה הדרושה, מה שהללו נתנו, היה מן האוכל שלהם.

ר' וולף יודנברג, גם נמנה עם אלה אשר ביתו היה פתוח לכל דכפין וממכניסי האורחים הקבועים בשבת. הוא נתן לאורחיו מזון ביד כה רחבה ונדיבה, עד כי חששו לבוא אליו מסיבה זו. רגיל היה לומר על אורחיו: "אם הוא יכול לקום וללכת בכוחות עצמו לאכסנייה, פירושו של דבר שהוא עדיין רעב".

ספר זכרון לקהילת היבניב [אוהנוב] והסביבה, עורך: הרב נתן אורטנר, תשמ"א-1981, עמ' 113.

חברת "ביקור חולים"
ר' עזריאל אופטאק
מנהל חברת "ביקור חולים"

בעיית הייתה מן החמורות ביותר, בהן נתקלו יהודי היבניב. מיותר לציין כי לא היו במקום שירותי רפואה ממשלתיים או עירוניים, אף לא מוסד כדוגמת "קופת חולים" בימנו, על כן קשה מנשוא היה מצבן של משפחות רבות אשר רמת חייהן הייתה ירודה – בעידן חוליו של אחד מהן, התרופות עלו כספים שלא היה ברשותן. החולה דרש טיפול והשגחה קבועה, אותם לא יכלו הקרובים לספק. אנשים אשר עמלו קשות למחיתם, כרעו תחת נטל המעמסה במקרים כאלה, כי כיצד יכלו להיות ערים ליד מיטת חולה ומיד בבוקר לצאת לעבודה לא קלה, להבאת מזון ומחיה למשפחה?

אך יהודי היבניב אשר דאגו בכל עת לאחיהם וחסכו מפיתם לטבת זולתם, נרתמו למציאת פתרון לבעיה מעיקה זו, באמצעים הדלים שהיו ברשותם, באונם וממונם עזרו ועמדו לימין הנזקקים.

למטרה זו הוקמה חברת "ביקור חולים, אשר שמה מעיד על מהותה ותכליתה. המנהל, המזכיר, הגבאי, הגובה והפעיל העיקרי בחברה זו היה **ר' עזריאל אופטאק**, ולמעשה היה דואג היחידי לכל ענייניה. הוא עצמו היה מלמד תינוקות ובדומה למעמדם הכלכלי הירוד של המלמדים באותם ימים, היה אף הוא אדם עני. ברם, למרות דאגותיו לפרנסת ביתו, הקדיש את כל עיתותיו הפנויות לטיפול בחולים ודאגה למילוי צרכיהם. כבכל הליכותיו, כך גם במישור זה פעל בצניעות.

בשומעו על מקרה חולי, דאג לשליחת רופא לבית החולה. כאשר היה מדובר במעוטי יכולת אשר המשפחה לא יכלה לכסות את שכר הרופא או לשלם את התרופות, דאג הוא לכיסוי התשלומים. כמו כן דאג לרכישת מכשירים שונים שהושאלו לחולים לפי הצורך. המקור הכספי למטרה זו, היה: דמי חבר פעוטים אותם אסף בעצמו מיהודי המקום. כמו כן פנה לבחורים צעירים וביקשם ללון בביתם של חולים, על מנת להקל על סבלם של הבריאים אשר קרסו תחתם מעול הטיפול בעבודתם היומיומית גם יחד. כל בחור אליו פנה ר' עזריאל, נאות לבקשתו, כך שלא נותר חולה אחד ללא טיפול מתאים, מחוסר אמצעים. לא אחת פגשוהו מהלך בין הבתים, להשיג מיני מרקחת עבור חולים. ' עזריאל היה גם מספק חלב מעיזים שהיו ברשותו, לחולים שהיו זקוקים לזה.

ידו הייתה גם בארגון משפחות שהתנדבו להכין ארוחת בשר בשביל נצרכים נסתרים, כשבחורי בית-המדרש היו השליחים הנאמנים להביאן לחולים אשר ר' עזריאל מסר את כתובתם. כך נעשתה פעולת עזרה לדרך מסועפת על ידי איש אחד, ללא עש וללא פרסומת. הוא נפטר לפני מלחמת העולם השנייה.

ר' אשר חזקאל'ס זי"ף יהודי תלמיד חכם שהיה מלמד, ידע רבות ברפואה והיה הולך לחולים ועוזר ומטפל בהם.

גם הינדה דעם רופא'ס הייתה בעל ידע ברפואה והלכה לחולים לעמוד לימינם.

ר' שמואל כ"ץ סיפר כי אימו – על אף היותה נשואה ואם לילדים – הייתה לנה לעיתים בבתי-חולים עניים.

ספר זכרון לקהילת היבניב [אוהנוב] והסביבה,
עורך: הרב נתן אורטנר, תשמ"א-1981, עמ' 116.

רופאי העיירה בהיבניב

ד"ר זורובסקי, **לא יהודי. מחסידי אומות העולם** אדם הומאני וטוב לב, במיוחד אהב ילדים. יומיים בשבוע היו לו שעות קבלה לעניים, ללא תמורה. היה מבקר אצל חולים ומטפל בהם מבלי לחשוב על התמורה הכספית. ממחוסרי האמצעים לא היה לוקח כסף כלל. במשך השנים לא נראה כעס על פניו.

ד"ר קיביץ היה רופא העיירה, רופא טוב ויהודי טוב. עשה את מלאכתו באמונה ובמסירות, היה אדם מופנם ולא התערב בחיים היומיומיים של המקום.

כך דאג איש לרעהו במעש ולא באומר, במקום נאומים דרשות על פער ועל הצורך לדאוג לעזרה – נרתמו היהודים לעזור בגופם ובמאודם, לעיתים מעל ומעבר ליכולתם. הרגשת האחוה, באה לידי ביטוי מעשי בכל המישורים, כאחו כולם היו משפחה ענפה אחת.

ספר זכרון לקהילת היבניב [אוהנוב] והסביבה, עורך: הרב נתן אורטנר, תשמ"א-1981, עמ' 117 ואילך.

בעלי צדקה בהיבניב

בכל יום שישי היו עוברות נשים בין הבתים, לוקחות חלות ועוגות ומחלקות אותן לאנשים נצרכים, דבר זה נעשה ללא יוצא מן הכלל – בכל מזג אויר שהוא.

לפני פסח, כמובן אספו מעות חיטין.

וולף יודנברג, היה מכניס אורחים גדול, היה מרוגז אם לא סיפקו לו אורח לשבת. רגיל היה לומר: "אצלי הוא יאכל בשר וכל מטעמים וישב לידי", ואכן מי שנכנס אצלו כאורח, יצא שבע מביתו. אם האורח קם בעצמו מכסאו, היה קורא לאשתו ואומר: "בלומה, יהודי זה עדיין רעב, אם הוא יכול לקום בעצמו". הוא היה מעביר מצלחתו לצלחת האורח, על מנת להגדיל את מנתו. כשסיים האורח את ארוחתו, היה אווז בידו ומביאו לישראל יהודה מלמד'ס, האורחים. אצלו היו ישנים האורחים.

בני משפחת רייס, שהייתה משפחה ענפה, היו בעלי חוה בדעניסק וגם בקאריב. הם נחשבו כנגידים.

לפני כל פסח, שלחו מספר רב של שקי חיטה ותפוחי אדמה על מנת לחלקם בין עניי העיירה.

גם במשך כל ימות השנה, כאשר נזקקו לנדבה גדולה, נסעו אליהם ומצאו אצלם יד פתוחה ונדיבה. כשעברו אצלם עוברי אורח, שאפו לכבדם באוכל, וראש משפחתם אמר – כי זה ה"קדושה" וה"ברכו" של יהודי כפרי, שאינו יכול לקיים את זה מחוסר "מנין" ובמקום זה יש לו את המצווה של הכנסת אורחים וגמילות חסדים עם עוברי אורח.

את אחד מבני המשפחה שניצל ראיתי לאחר השואה, כשהוא עומד ומוכר סיגריות. לפני המלחמה, היה רגיל לנסוע כפריץ.

מר מעטאל, בעל חוה באיזור היבניב (הובינעק), **היה בעל צדקה,** אחיו ד"ר מעטאל היה עורך דין וגם בר אוריין. בימי מלחמת העולם הראשונה היה נהר סוליקה העובר בתוך היבניב, הגבול בין הגרמנים לרוסים, וד"ר מעטאל היה בצד הגרמני. כשרצה להיכנס לעיירה היבניב עצמה, דרשו ממנו הרוסים פספורט, אך הוא סירב להציג פספורט כזה, ועל כך היה העונש: גלות בסיביר, והרב א.י. רוקח, החביאו בביתו, הלבישו קולפיק ובעקעשע ולקח עגלה שתובילו ללמברג, אבל בדרך הצטנן, חלה בדלקת ריאות ומת. לאחר מכן נאלצה אשתו למכור את חפציו ומלבושיו, כדי שיהיה לה מה לאכול.

העיר עמדה על רמה גבוהה, יחסית בידע תלמודי. רבים מיהודי היבניב ידעו ללמוד היטב דף גמרא עם תוספות, על כן מי שידע זאת, לא נחשב לו הדבר כמעלה מיוחדת. כל מי שידע ללמוד, ישב ולמד בין מנחה למעריב.

רבים קמו לפנות בוקר ולמדו כמה שעות לפני התפילה, וכן היו רבים שלמדו מספר שעות בלילה. היו שלמדו במשך כל היום, כך שתמיד היו אנשים בבית-המדרש.

ספר זכרון לקהילת היבניב [אוהנוב] והסביבה,
עורך: הרב נתן אורטנר, תשמ"א-1981, עמ' 143 ואילך.

קהילת פינסק-קארלין

עזריאל שוחט

מוסדות, חברות ואגודות של סעד בשנים 1914-1981

משבטל משטר קהילות ברוסיה, נשללה מאת הציבור היהודי מנהיגות בעלת תוקף חוקי-משפטי המייצגת את הקהילה האוטונומית, שהייתה מוסמכת להטיל מיסים ולספק צורכי ציבור, אומנם כבר קודם לכן היה ה"קהל" מסואב ואפשרויותיו לעשות למען הציבור היו מועטות. "צרכי עמך" המרובים באו על סיפוקם, במידת האפשר, על ידי התנדבות ספונטאנית של יחידים, שרצו לקיים מצווה ודאגו לעניים, הקימו מוסדות ו"חברות" לענפי סעד וחינוך ושמרו על קיומם וטיפוחם.

להקמת "חברה" למטרות אלה היה אפשר לקבל רישיון, ומוסדות מוכרים על ידי השלטונות היו עשויים לקבל הקצבה מ"מכס הבשר" ("קורובקה") בכל עיר או עיירה הוחכר "מכס הבשר" ודמי החכירה חולקו בין המוסדות היהודיים השונים על ידי השלטונות, והם צירפו לשם הגדלת ההכנסה יהודים "אמידים ומכובדים".

במקומות רבים, בעיירות קטנות במיוחד, שלא נמצאו בהם הכוחות הארגוניים ולא אנשים העומדים על המשמר זכויותיו של הציבור היהודי, היו יורדים כספי "מכס הבשר" לטמיון.

פינסק וקארלין ובמיוחד קארלין – אוחדו רשמית בפקודת שר הפנים ביולי 1895 – ונתברכו בגבירים נדבנים, בעסקני ציבור ובכוחות ארגוניים, וניתן לומר שבמובן-מה, הייתה תחרות בין הערים ה"תאומות".

בית "גמילות חסדים" נוסד בקארלין בשנת תרל"ב-1872 על ידי בית לוריא בפרט משה לוריא – אליאסברג והאלפרן. מנהליו היו אהרון לוריא וגיטה אטינגר.

עד לשנת תרנ"ה-1895 נסתייעו בו כ-20,000 איש. עשר שנים לאחר מכן, **בשנת 1882, נוסדה חברת "גמילות חסדים"** בפינסק, ברובע לינישצ'ס. לפי מאמרו של אלמוני, שנכתב בשנת 1937 הנמצא בארכיון ייו"א בניו-יורק היה פנקס החברה, תקנות החברה היו כדלקמן:

כל חברה חייבו לשלם רובל ומחצית הרובל כמס שנתי. ההלוואות ניתנו עד לתאריך קבוע, דהיינו עד לחול-המועד פסח או לחול-המועד סוכות. גבאי החברה היו רשאים למכור משכונות שלא נפדו.

חבר שחלה, צריכים שאר החברים לבקרו. **אם מת חבר,** הייתה החברה חייבת לקיים מניין בבית הנפטר במשך ארבעה שבועות. **חבר שנולד לו בן,** היה חייב לתת פדיון 3 פעמים ח"י קופיקות. **ואם נולדה לו בת** – שתי פעמים ח"י. עשה "תנאים" – שלוש פעמים ח"י. **ערך חתונה** – חצי אחוז מהנדוניה.

בראש חודש ניסן היו מקיימים אספה לבחירת ארבעה "גבאים", מנהלי החברה. ביום הראשון של חול-המועד פסח נכנסו "הגבאים" החדשים לתפקידם, בשבת "משפטים", שבה קוראים בפרשה "אם כסף תלוה את עמי", היו מתכנסים לתפילה בבית-הכנסת הגדול, ולאחר-מכן קידוש בבית "גמילות חסדים" שהקימה החברה.

ליד החברה הייתה קיימת גם "חברה משניות", שבה היה ר' זאב בר' אריה ("האניג קוואטשער) מגיד את השיעור. ר' זאב בר' אריה, איש עמל עני,

שהתפרנס מעשיית דבש, היה מקדיש זמן רב, ללא תשלום, לגביית מס החברים.

ר' אריה-דוד בר' אברהם-חיים פיינשטיין היה דורש בשבת פרשת "משפטים" בקלויז הפינסקאי על דבר "גמילות חסדים".

בשנת 1884 הצטרפה לאותה חברה **בית-הבד**, שהייתה מכונה "אלייניקס", והיא הכניסה ספר תורה ל"גמילות חסד".

היו גם שתרמו נדבות מיוחדות, כגון: חנוך בר' אייזיק כ"ץ תרם 100 רובל ב-1888 לפני עלייתו לארץ ישראל, ותמורת זאת היה על ר' זאב בר' אריה ללמד ב"חברת משניות", שנה אחת אחרי פטירתו של המנדב לעילוי נשמתו.

בשנת 1897 תרם ר' ליפא פשקין 140 רובל, אף הוא בצירוף תנאי כקודמו. חברה זו המשיכה בפעולתה הסדירה עד לכיבוש הגרמני בשנת 1915. יש לנו ידיעה שבשנת תרמ"ב-1882 נוסדה "גמילות חסד" על ידי משפחת צייטלין.

בשנת 1887 התארגנה אגודה נוספת של "גמילות חסדים". המשרד שלה שכן בבית-הכנסת ברחוב בריסק, ואפשר שהיו בתי גמילות חסדים נוספים.

חברה בשם "סומך נופלים ויולדות" הוקמה בשנת 1875 בערך על ידי מרים-לאה, אשתו של משה לוריא, ופייגלין ליון ומטרתה "לעזור לבעלי מלאכה או סוחרים קטנים אשר מטה ידם לנהל את בית מלאכתם ועסקם" ו"לתמוך ביולדות עניות, לכלכלן ולמלא מחסורן עד שובן לבריאותן".

בשנת 1893 הושיטה חברה זו עזרה ל-109 מפרנסים נצרכים ול-92 יולדות בסכום של 1,405 רובלים. בשנת 1902 תמכה ב-125 אנשים בסכום של 2,528 רובלים. מנהלי החברה היו מלבד המייסדת מרים-לאה לוריא: רושקה לוריא, גיטה אטינגר ויוסף האלפרן.

כמו כן הייתה קיימת חברה בשם "חונן דלים" "להושיע אביון ולהקים כושל". הפעיל בחברה זו היה טוביה איינבינדר, שהיה "מכתת רגליו לאסוף כסף בעד העניים הנעזרים על ידי החברה".

באמצע שנות השמונים הוקמה חברה דומה בשם "אגודת אחים" וגם מטרתה "הייתה לעזור לכל דרך נכלם ולהשכיל אל דל בעת מטה ידו". עסקני חברה זו היו: מיכל ברצ'ינסקי, יששכר פלדמן, סמואל יוזף פינקלשטיין, ובמיוחד הסוחר שמיד, שהיה "מסובב בתי נדיבים", לבקש את תרומתם לחברה, כמו כן אנו שומעים על **חברה "משכיל אל דל"**, שהיה לה בית חולים בפינסק.

"ביקור חולים" – שם אשר שימש גם לציון בית-חולים ישן. המקום חודש בקארלין באמצע שנות החמישים, והוחזק על ידי "הגיבורים הנכבדים" "נכבדי קארלין. היו בו 20 מיטות.

בתחילת המאה הנוכחית הוקם בניין חדש ל"ביקור חולים" על ידי יוסף האלפרן, ובו היו 25 מיטות, מכיוון שה"פרסונאל" היה מצומצם, אירגנה ציפה בתו של ר' דוד פרידמן **בשנת 1891 "אגודת נשים"**, שקיבלו, שקיבלו עליהן לטפל בחולים ולפקח בתורנות על הניקיון. להשגת כספים לשם החזקת בית-החולים הומצאו לפעמים תחבולות שונות, כך למשל, נידב פעם ה"גביר" קלמן ליפשיץ את ספינת-הקיטור שלו למסע טיול, וההכנסה הוקדשה לבית-החולים, אגב, רוב הכרטיסים נקנו על ידי בית לוריא.

מ"מכס הבשר" ומתשלומי חולים כיסו 62% מכלל ההוצאות והשאר כוסה על ידי תרומות ונדבות, ועל ידי רווחים מ"פקדון תמידי" של 3,000 רובל. הרכב ההכנסות הללו מאלף מאד, משום שהוא מעיד על פעילות נרחבת. היו הכנסות "וואכער", כלומר נדבות שבועיות, נדבות של "הדלקת נרות", נדבות בזמן הכנסת תינוקות בבריתו של אברהם אבינו, מאיסוף כספים בקופסאות בבתי-

קברות וב"קערות" של יום-הכיפורים וכיוצא בו בתעניות וכמו כן 1/5 הכנסה מן ה"החברה קדישא".

בשנת 1902 נתקבלו לבית-החולים 393 אנשים, מהם הבריאו 347 איש ונפטרו 37. מנהלי הבית היו דוד גולדברג, חיים ביטקובסקי, ישעיה גבירצמן, יוסף שבס ואהרון לוריא. בתחילת שנות התשעים היה בו הרופא ד"ר ליב בוקשיצקי, לאחר-מכן הרופא ד"ר אלכסנדר בלומנטל.

"ביקור חולים" חודש בפינסק בתחילת שנות השבעים. בשנת תרכ"ח-1868 נרכש מגרש גדול בתרומה או בעיזבון של בצלאל וולובלר בסכום של 3,000 רובל על שם אשתו, מינה פלוריס, והבית שעמד שם הותקן לבית-חולים. **באותו בית הוקם גם בית-מרקחת** אשר נתן תרופות חינם או במחיר זול גם לחולים עניים ששכבו בביתם. כדוגמת "ביקור חולים" שבקארלין נמצא גם ב"ביקור חולים" זה חובש קבוע, ורופא היה מבקר שם מדי יום-ביומו. במשך הזמן הוקמו מבנים בשביל הרוקח, מנהל המשק, הגנן, וכן למכבסה **ול"בית טהרה"**.

ב-1889-1901 הורחב אותו בית-חולים. ב-1903 הוקם במקום בית-החולים הישן בית לבנים חדש, שעלה 18,000 רובל.

מינה פלוריס ציוותה את כל המגרש שלה לצורכי הציבור בתנאי שלא יימכר ולא ימושכן ובתנאי שיוקמו עליו מוסדות צדקה בלבד, ביוזמתו של נחום אייזנשטיין **הוקמו על מגרש זה "מושב זקנים", בית "הכנסת אורחים", "בית תמחוי"**. על מגרש זה נבנה בית לחברה **"משכיל אל דל"** ושוכן בו גם בית תלמוד התורה של פינסק.

"מושב-הזקנים" ("בית האסף לזקנים וחלשים") בפינסק – תחילת בניינו בסוף שנות השמונים בכספי העיזבון של בצלאל וולובלר ואשתו מינה פלוריס.

להשלמת הבניין תרם זאב ליפשיץ 1,000 רובל. אפשר היה לשכן בו 16 זקנים מ"מכס הבשר" הוקצבו לו 500 רובל לשנה.

"מושב הזקנים" ("בית מחסה לזקנים") בקארלין קדם לזה שבפינסק, הוא נבנה בשנת 1865 על ידי חיה לוריא וקרובת משפחתה פייגל לוין ושכן בין בית התלמוד תורה ובין "ביקור החולים". הוחזקו בו 9 זקנים ו- 9 זקנות.

בשנת 1898 הורחב ושופר והוכנסו בו זקנים נוספים. בבית "מושב הזקנים" אכלו גם הנערים העניים שלמדו בתלמוד תורה בקארלין. המנהל היה יוסף האלפרן, "על פיו יתקבלו תמיד הזקנים והזקנות והוא יעסוק תמיד באמונה בכל צרכי הבית".

בית "הכנסת אורחים" בפינסק נוסד בשנת תרמ"ה-1885. בית זה הוקם בכוונה למנוע "אורחים" ללון ולהתגורר בבתי-המדרשות, וכן כדי שישמש תחליף למנהג הישן של הזמנת אוחים לסעודת שבת וימים-טובים אל בתי ה"בעלי הבתים". את ההזמנות הללו היו שמשי בתי-הכנסת מחלקים "אורחים" לפי ראות עיניהם, מנהג שהיה קיים עוד בעיר בשנות השמונים. לפי תקנות "הכנסת אורחים", היה רשאי כל "אורח" להתאכסן בבית 3 ימים חנם ולאחר-מכן היה צריך להכניס לקופת החברה 3 קופיקות בעד כל לינת לילה. כפי הנראה, קיבלו ה"אורחים" גם ארוחות 3 פעמים ביום. בשבתות ובחגים היו מקיימים שם תפילה בציבור, כדי שה-"אורחים" ישיגו בנקל בשבת סעודת שבת אצל המתפללים. בבניין היו 5 חדרים וחדר קטן לשמש.

"בית התמחוי" הוקם בפינסק בשנת 1891, שנת שיא המשבר הכלכלי, בקומה התחתונה של "מושב זקנים", ובני העיר תרמו הרבה עבור הבית הזה, בו ניתנו ארוחות לכל מבקש אוכל **באין הבדל דת**, במחירים זולים, שש קופיקות בעד תבשיל עם בשר ולחם ושלוש קופיקות בעד תבשיל בלי בשר. מפעל זה ומעשי צדקה אחרים שנעשו באותה שנה, **עוררו את בישוף העיר**,

גרודניצקי, להטיף מוסר לבני עדתו הנוצרים. לפי מוסר הדברים, טען: "ראו נא מה פעל ישראל... הם משתדלים להקל על עול היוקר מעל אחיהם העניים, וגם את אחינו הנוצרים זכרו לטוב, בייסדם בית תמחוי כללי, הפתוח לקשיי יום... בלי הבדל דת, ומה עשנו אנחנו?"

שר הפלך, הנסיך טרובצקוי, ערך ביקור בבית התמחוי ובמוסדות החסד האחרים, וזיכה את היהודים במחמאה: "אכן, בני ישראל נדיבי לב הם". בשנת 1892 חילקו בבית התמחוי תה ללא כל תשלום, וכך נהגו לאחר-מכן.

לעבודה במוסד זה התנדבו, לפי ידיעה משנת 1893 "שש נשים כבודות" ו"שמונים עלמות כבודות, ושמונה מבני נכבדי פינסק" להגיש בתורנות את האוכל לשולחנות.

"חברת הצדקה היהודית" נוסדה ברישיון ממשלתי בסוף שנות התשעים. מבקשי הרישיון היו אהרון לוריא וה"רב מטעם" סמז'בסקי, והם היו מראשית. כוונת היוזמים הייתה לרכז את מוסדות הסעד בידי אותה חברה וכל "בעל-בית יבא את נדבתו... אל תוך קופת הקהל ויפטר פעם אחת מכל צורכי העדה" והיא התכוונה לשים לאל את "הערבוביה ואי-הסדרים השוררים בכל החברות מהמון... קופצים בראש".

על פעולותיה של ה"חברה" הזאת ידוע לנו בעיקר משנת 1902. בהנהלתה היו באותה שנה **שני "מושבי-זקנים", "בית-התמחוי", חברת "סומך נופלים, והחלוקה של "מעות-חיטים" ועצים להסקה.** מאזן החברה היה באותה שנה 9,852 רובל. הכנסותיה העיקריות היו מתשלומי חברים, מ"מכס הבשר", מתשלומי האוכלים ב"בית-התמחוי" ומתשלומים מסוימים מ"מושבי-הזקנים".

בשנת תרס"ד הועלתה הצעה, שהחברה תעביר לרשותה גם את בתי-החולים ואת תלמודי התורה, וכן הועלתה הצעה לשנות את הנוהל במתן הסיוע

שבתחום פעולתה של חברת "סומך נופלים", ולמנוע הלבנת פנים של הנזקקים.

חברה מקביל לזו הייתה **"חברת הצדקה של הנשים היהודיות"** שהוקמה בשנת 1898. מספר חברותיה היו 96 בשנת 1901. גריגורי לוריא היה חבר בחברה זו, הוא היה נציג החברה ומדבר בשמה. חברה זו התקיימה עד לכיבוש הגרמני בשנת 1915, היא הקימה מוסדות חינוך, תמכה ביולדות עניות ובחולים עניים. הכנסותיה של החברה החדשה היו תשלומי חברות, נדבות, הקצבות מ"מכס הבשר", והיו לה הכנסות מנשפים ומהגרלות שאירגנה.

החברה הייתה מקיימת מדי שנה את "יום הפרח" בחודש מאי לטובת חולי שחפת. **מפעל זה נעשה במשותף עם האריסטוקרטיה הלא-יהודית** לטובת החולים ללא הבדל דת.

חברת "לינת צדק" נוסדה בשנת 1902, לאחר שנתקבל מאת שר הפנים אישור לתקנותיה. "מטרתה היה לעזור לחולים עניים על-ידי מתן חינוך עזרת רופאים, רפואה והשגחה". לפי תקנותיה, התחלקו החברים, כמו בחברות אחרות, לשלושה סוגים: 1. **"חברים בפועל"**, ששילמו 3 רובלים לשנה או 60 רובלים בבת אחת בתשלום חד-פעמי לכל ימי חייהם, עליהם נמנו גם הרופאים והעוסקים בצורכי החברה על שלא לקבל פרס. 2. **"חברים עוזרים"** ששילמו פחות מ-3 רובלים לשנה. 3. **"חברים נכבדים"** שהצטיינו בפעולותיהם לטובת החברה. על עיקר פעולתה של החברה **מעיד שמה "לינת צדק"**, כלומר היא שלחה אנשים לשרת בלילות ליד החולים וסיפקו להם את צורכיהם, כדי לתת מנוחת-מה לבני הבית. גם בעלי יכולת השתמשו בחברה זו תמורת תשלום. כספי החברה הוצאו להכנת קרח לחולים בימות הקיץ ולקניית כלי רפואה שונים: מדחומים, בקבוקי גומי, חוקנים וכדומה, שהושאלו לעניים חולים תמורת משכון. החברה התנהלה על ידי שמואל לוריא-יושב ראש, וחברים נוספים.

משה'ל גלייברמן בכתבה בעיתון "היינט" משנת 1913 מכנה אותה בשם "לינת חולים", לפי כתבה זו, "רכשה החברה בזמן קצר את אהדת הציבור ומספר חבריה 1,264, ביניהם 400 נשים" ותקציבה 2,000 רובל" חברי החברה אחרי יום עבודתם היו מבקרים חולים, לפי סדר שנקבע על-ידי הנהלת החברה.

כמו כן נוסדה בעיר, שנים מספר לפני מלחמת העולם הראשונה, אגודה בשם **"סעודת שבת לאורחים"**, ומטרתה הייתה לספק לנצרכים ארוחות בשבתות ובחגים ב"מעון האגודה" אשר בו אכלו.

חברת "מכבי אש מתנדבים" נוסדה בשנת 1892, גם בה היו 3 סוגים של חברים:

1. חברים נכבדים ששילמו 25 רובל לשנה. 2. חברים פעילים במלאכת הכיבוי שלא שילמו כלום.

מ"מכס הבשר" הוקצבו לשנים 1900-1907 400 רובל לשנה.

חברה זו הייתה משותפת ליהודים ונוצרים.

יש להניח שרוב ההכנסות של החברה באו מן הציבור היהודי, בראשה עמד בשנת 1910-1911 הנוצרי צ'ייקובסקי, כנראה בעל הגימנסיה, ויהודים לא היו מרוצים לחלוטין מסדרי החברה והנהלתה, וקבלו על בזבז כספים.

חברות לעזרה הדדית, מלבד **"חברות הסעד הכלליים"** התארגנו לעזרה הדדית חברות של בעל מקצוע מסטים. חברות של **"בעלי מלאכה"** היו קיימות בקהילות ישראל וגם בפינסק כבר בדורות הקודמים.

בבניין בית-הכנסת הגדול היה בית-מדרש של **פרוונים וכובענים**, בית-מדרש של **הצורפים**, וכן היה בית-מדרש של **סוחרי דגים**, וליד בית-הכנסת גדול היה בית-מדרש של **חייטים**. חברת **"תופרי הנעליים"** התארגנה בשנת 1889, ומטרתה הייתה "לתמוך בידי הרצענים הזקנים והחלשים אשר קצרה ידם לפרנס את בני ביתם". הכנסות האגודה היו מתשלומים חודשיים של החברים

וכמובן מ"קערות", שהועמדו בחנויות למסחר עורות, שלתוכן הרים החנווני או הקונה את נדבתו לטובת האגודה.

לחברה היה חדר בבית-הכנסת הגדול ל"מניין" משלה, והכניסה בו ספר תורה, ואותו חדר שימש גם מקום לאספות. אחת התקנות קבעה שכל מי שלא יבוא לאספה חייב לשלם קנס בסך 5 קופיקות. סעיף אחרון זה היה בתקנות חברות רבות בדורות הקודמים, אלא שהקנס היה על היעדר בלא סיבה.

באותו זמן בערך התארגנה **"אגודת אחים ספנים"**, שחבריה היו בעלי ספינות הנושאות תבואה, ומטרתה הייתה לתמוך בידי הספנים לעת כי תמוט ידם, בתתם להם מעט כסף בהלוואה בלי ריבית, שנזקקו לה בעיקר בימי החורף שפרנסתם אינה מצויה. דמי החברות בחברה זו היו 3 רובלים לשנה, מלבד תרומות בהזדמנויות שונות. בשנת 1890, כלומר בתחילת ייסודה, מנתה החברה 85 חברים ומספרם ירד ל-68 בשנת 1984.

בשנת 1896 התארגנו שתי חברות נוספות: **"חברת עוזרים יהודים"** ו**"אגודת מורים"**, ומטרתן הייתה בטוח ביטוח לעת זקנה. דמי החברות ב"אגודת המורים" נקבעו בסך 3 רובלים לשנה, ודמי קדימה רובל אחד.

"מכס הבשר"

מן הראוי לעמוד במקצת על עניין "מכס הבשר", אחד ממקורות ההכנסה של מוסדות הסעד והחינוך. "מכס הבשר" היה מוכר אחת ל-4 שנים. עד לשנת 1904 הייתה החכירה בידי ר' זאב-וולף ניידץ, מחסידי קארלין-סטולין המובהקים.

בשנת 1900-1903 עלו דמי החכירה 23,475 רובל לשנה. הציונים ניהלו תעמולה להוצאת החכירה של "מכס הבשר" "מרשות היחיד" של ניידץ ולהעבירה לרשות הציבור, ואף נוצר "סינדיקאט" שחכר את המכס ב-30,000 רובל לשנה. אולם, למעשה הוכר למ.סולובייצ'יק באותו סכום. בינואר 1906 ביקש

סולובייצ'יק להוריד את סכום החכירה מ-30,000 רובלים ל-24 רובלים. הדבר הרגיז את הציבור, וטענו נגדו שבאמתלה של משבר הוא רוצה להסב למוסדות. בשנים 1908-1911 הוחכר "מכס הבשר ב-20,000 רובלים, עובדה המעידה על המשבר שחל אז בפינסק, ובשנים 1912-1915 שולם בעד החכירה 24,500 רובלים.

ראוי להביא פרטים נוספים בדבר חלוקת כספי "מכס הבשר". מ"מכס הבשר" הוקצבו להחזקת "אצ'וני יבריי" – יהודי מלומד ליד שר הפלך במינסק, למחלקת חולי הנפש בבית-החולים במינסק, לשכירת עגלות (להובלת פושעים?), להשתתפות ועידת הרבנים בפטרבורג, למכון הממשלתי למורים בוילנה, וכן לחברת "מכבי אש", שצרכיה בעצם הייתה צריכה העירייה לספק, כיוון שהיו היהודים היו משלמים לה מיסים.

"מכס הבשר" שהיה מס עקיף, היה כמובן בבחינת גזל עניים, מאחר שבני דלת העם היו צריכים לשאת במידה שווה לזו של העשירים בעול מס זה. אומנם יש להניח, שהעניים לא אכלו בשר אלא משבת לשבת. בעד שחיטת אפרוח היו צריכים לשלם "מכס בשר" – 2 קופיקות, בעד ברווז ותרנגולת 3.5 קופיקות, בעד שחיטת פרה – 1.35 רובל, בעד שור 1.40 רובל.

הן בפינסק והן בקארלין היו קיימו חברות, **"לגמול החסד האחרון עם המתים"**, **"חברת קדישא"** ו**"חברה קטנה"**.

ואלה הן חברות צדקה ואגודות של סעד ועזרה הדדית שהיו קיימות בפינסק ובקארלין בסוף מאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים והמשקפות את רוח העזרה הסוציאלית וצורותיה בקהילות אלה בימים ההם:

1. חברת "גמילות חסד" בפינסק – שתיים או שלוש חברות.
2. חברת "גמילות חסדים" בקארלין.
3. חברת "סומך נופלים ויולדות".
4. חברת "חונן דלים".

5. חברת "אגודת אחים".
6. מושב זקנים בפינסק.
7. מושב זקנים בקארלין.
8. חברת "הכנסת אורחים"
9. בית התמחוי.
10. חברת "משכיל אל דל".
11. חברת "הצדקה היהודית".
12. "חברת הצדקה של נשים יהודיות".
13. חברת "לינת צדק".
14. "חברות לעזרה הדדית".
15. חברת "מכבי-אש מתנדבים".
16. "חברת עוזרים יהודים".
17. אגודת מורים.
18. "אגודת אחים ספנים".
19. "חברת תופרי נעליים".
20. בית-החולים בפינסק ("ביקור חולים" או "הקדש" בפי העם).
21. בית חולים בקארלין ("ביקור חולים" או "הקדש" בפי העם).
22. סעודת שבת לאורחים.
23. "חברת קדישא וחברה קטנה" בפינסק.
24. "חברת קדישא וחברה קטנה" בקארלין.

מתוך ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין, כרך א',
העורך: ד"ר זאב רבינוביץ, תשל"ח-1977, עמ' 110 ואילך.

